

III. Influența maghiară la nivelul textelor românești vechi

Pentru orice cultură, studiul textelor vechi comportă o dublă însemnătate, pe de o parte culturală, pe de altă parte lingvistică. Întrepătrunderea acestor două planuri¹¹² caracterizează fiecare cultură scrisă, deși cu ponderi diferite. Ar fi de prisos, prin urmare, să se insiste asupra importanței pe care o are studiul textelor vechi, în general, asupra istoriei culturii și civilizației, a istoriei limbii¹¹³ comunității care le-a produs.

Dincolo de importanța multiplă pe care o au textele românești vechi, în ansamblul lor, luate separat, fiecare ocupă un loc aparte atît prin limba întrebuințată, cît și prin contextul mai larg socio-cultural al tradiției grafice românești. Astfel, de pildă, *Catehismul* (1560) și *Pravila* (1560-1562) lui Coresi figurează printre cele mai vechi tipărituri românești, *Fragmentul Todorescu* (1571-1575) este primul text românesc scris cu litere latine, *Glosele Bogdan* reprezintă primele încercări de adoptare a unui limbaj juridic românesc, *Palia de la Orăștie* (1581-1582) este prima traducere (deși parțială) a *Bibliei* etc. În ceea ce privește studiul lor strict lingvistic, o imagine mai reală a limbii române vechi este oferită de documentele românești vechi, precum și de prefețele și epilogurile diferitelor texte, din moment ce acestea sînt relativ independente¹¹⁴ de influența unui text și, implicit, a unei limbi străine. Elementele care au proveniență străină în limba română, dar care au fost înregistrate în texte neliterare sau în fragmentele aferente celor literare, dar autonome, nu mai constituie elemente *străine*, ci proprii limbii sau graiului în care s-au redactat respectivele texte. Aceeași constatare poate fi valabilă și în cazul elementelor străine care apar în textele literare, dar cu o certitudine mai scăzută, căci textele literare românești vechi sînt, în majoritatea lor, traduceri în cazul cărora prezența unui element străin în text nu înseamnă neapărat și circulația lui pe cale orală.

¹¹² Limba întrebuințată într-un text scris este produsul unei societăți (comunități), un produs cultural oglindind mentalitățile, atitudinile comportamentale, obișnuințele, normele sociale etc. ale celor ce o întrebuințează. În același timp, textul scris reflectă, întotdeauna, o treaptă înaltă de dezvoltare socio-culturală și literară. Textele românești vechi izvorăsc din obișnuințe, cunoștințe lingvistice acumulate de-a lungul veacurilor și furnizează informații prețioase privitoare la condițiile politice, socio-culturale (și mentale) ale vremii.

¹¹³ Scrisul comportă însemnătate pentru studiul schimbărilor lingvistice, diferitele stadii de evoluție a limbii fiind reflectate de texte, pentru perioada veche reprezentînd singura sursă de limbă. De asemenea, prin textele vechi s-a întemeiat limba română literară modernă (cf. IORGA 1925, p. 192).

¹¹⁴ Cu toate că unele prefețe sau epiloguri românești au avut și un model străin. Spre exemplu, în *Palia* precuvîntarea a fost tocmită după *Pentateuhul* lui Heltai; prefața *Molitvenicului* s-a elaborat, probabil, după originalul bănățean al textului; textele *Spunerilor* din versiunile *Apostolului* (CB și CP) redau segmentele corespunzătoare din modelul slavon; *Evanghelia cu învățătură* are o prefață care urmărește modelul slavon, spre deosebire de epilogurile din *Psaltirea românească*, *Psaltirea slavo-română* și *Tetraevanghelul* care sînt redactări originale (cf. *Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea. Studiu lingvistic*, în *TEXTE ROM.*, p. 479). Firește, și scrierile care s-au putut inspira dintr-un model străin prezintă anumite libertăți față de original, traducerea plasîndu-se undeva între imitație și creație.

Prin urmare, de un interes deosebit este contextul în care scrierile românești vechi au apărut, precum și în ce chip și în ce măsură au putut pătrunde în cultura scrisă românească elemente ale unei alte tradiții scrise, în speță ale celei maghiare. Se știe că, în primele etape ale existenței sale, scrierea în limba română se dezvoltase sub tutelă slavonă (apoi și / sau maghiară pentru aria transilvană), dar începuturile scrisului românesc au ridicat probleme nu numai din cauza acestei împrejurări externe, ci și din motive interne. Astfel, în perioada veche, numărul românilor alfabetizați era destul de limitat, ceea ce a dus la o circulație mai restrânsă a textelor, chiar în rîndul clericilor, respectiv al aristocrației¹¹⁵. Pornind de la această constatare, s-ar putea presupune că și influențele maghiare asupra limbii scrise românești trebuia să fi avut repercusiuni (numai) asupra acestei pături înguste. Faptele reale infirmă însă această ipoteză, influențele maghiare cunoscînd nu doar o direcție descendentă, de la clasele privilegiate la cele mai joase, dar și una inversă, premergătoare chiar. În mod evident, textele înglobează materialul lingvistic oferit de graiurile populare, nu atît traducătorii ori scribii fiind răspunzători de acest lucru, cît însuși nivelul de dezvoltare al aspectului literar al vechii române. Limba vie a fost, deci, o sursă neîncetată de limbă, furnizînd textelor românești și elementele maghiare. O dată cu răspîndirea acestor texte dincolo de zonele de contact, elementele maghiare adoptate de tradiția scrisă românească au pătruns nu numai în textele românești scrise în alte regiuni ale țării, dar și în graiurile vii ale acestora. Textele românești vechi reprezintă, așadar, o sursă, dar și un mediu al influențelor lingvistice maghiare, calea livrescă contribuind la difuziunea și diversificarea acestora. În același timp, urmărirea circulației acestor texte românești vechi, conturează o imagine mai complexă asupra contactelor și influențelor româno-maghiare, care trec peste limite geografice și ale epocii de care aparține cutare sau cutare text.

III. 1. Începuturile culturii românești scrise – între condiție internă și influență externă

Condițiile care au favorizat apariția culturii scrise a diferitelor popoare sînt foarte asemănătoare în unele privințe și complet diferite în altele. Cert este că orice limbă scrisă își are rădăcinile într-o perioadă cînd societatea respectivă a atins un anumit nivel de dezvoltare socială, economică, culturală etc., și apare și evoluează ca răspuns dat unor nevoi pornite din sînul comunității căreia îi aparține. Potrivit acestor condiții interne, apariția scrisului datează din epoci diferite pentru diversele culturi moderne, unele cu o mai lungă tradiție grafică, altele mai puțin. Apoi, pe parcursul dezvoltării acestei culturi scrise, pot interveni unele influențe externe, mai mult sau mai puțin decisive.

¹¹⁵ Acest lucru s-a datorat și faptului că, inițial, scrisul în limba română se dezvoltă sub o formă străină, o dată cu adoptarea alfabetului chirilic, „haină împrumutată și rău adaptată limbii române” (ROSETTI 1931, p. 14).

În ceea ce privește originea scrisului în limba română, părerile diferă de la un autor la altul nu numai cu referire la datarea sau localizarea acestuia, dar și la măsura în care factorii interni, respectiv externi sînt luați în considerare. Situația este dată de lipsa informațiilor de ordin cultural-istoric, precum și de caracteristicile unor texte apărute, probabil prin poligeneză. Cele mai multe opinii încearcă să stabilească punctual un anumit moment al începutului tradiției grafice (secolul al XVI-lea, în majoritatea cazurilor, cînd pot fi datate primele texte românești) și un anumit leagăn al acestuia (Maramureșul, cuprinzînd, prin extindere, și nordul Ardealului, unde acestea au fost localizate, de cele mai multe ori). Dacă luăm în considerare caracterul procesual al conceptului ‘tradiție’ grafică însuși, putem fi de acord că „problema originii scrisului în română nu se reduce la un singur moment, cel inițial, ci la o succesiune de asemenea momente”¹¹⁶. Chiar dacă primele texte românești datează din secolul al XVI-lea, încercări de a scrie românește, fie cu alfabet latin, fie cu cel chirilic au existat și înainte (vezi și prezența unor cuvinte românești în documente slave și latine). De asemenea, imboldul de a fixa prin scris cunoștințele, experiențele acumulate putea apărea simultan în mai multe regiuni ale țării, doar că unele mărturii s-au pierdut, altele s-au păstrat pînă astăzi¹¹⁷.

Printre influențele externe care au contribuit la apariția scrisului în limba română au fost menționate, de-a lungul cercetărilor, cultura slavonă, husitismul și Reforma (luterană și calvină)¹¹⁸. Este adevărat că scrisul în română s-a dezvoltat în strînsă legătură cu scrierea limbii slavone, lucru datorat unor împrejurări istorico-socio-culturale¹¹⁹, nevoia de a scrie românește nu poate fi însă pusă pe seama ei. Cel mult, se poate constata că introducerea limbii române în scrierea zilnică a fost favorizată de decăderea culturii slavone în țările românești începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea, iar traducerea cărților bisericești din secolul al XVI-lea a reprezentat o luptă nu numai cu canoanele ortodoxe, ci și cu însăși tradiția scrierii acestor texte, din moment ce, în această perioadă, numai greaca, latina și slava veche erau recunoscute de biserică ca limbi de cult. Astfel, a scrie cărți religioase într-o altă limbă decît acestea a însemnat o adevărată revoluție, inițiată, de altfel, de mișcarea husită¹²⁰. Husitismul,

¹¹⁶ GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 17.

¹¹⁷ „De fapt, trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare” (ROSETTI 1931, p. 3).

¹¹⁸ Vezi principalele teorii în GHEȚIE 1974; GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 13-17, p. 25-26; vezi și critica teoriilor, în *ibidem*, p. 26-58; vezi și IVĂNESCU 2000, p. 499-516.

¹¹⁹ Prin adoptarea liturgiei slave de către comunitățile române (slavo-române) de la nordul Dunării în secolele X-XI, limba slavă a devenit limba oficialității române (ROSETTI 1931, p. 2).

¹²⁰ Această mișcare religioasă și social-politică inițiată la începutul secolului al XV-lea împotriva papalității și a feudalilor germani s-a răspîndit în rîndul românilor prin imigranți maghiari (și sași) care, căutînd refugiu în fața persecuțiilor, s-au stabilit, temporar sau definitiv, în Moldova și Transilvania. Despre mișcarea husită în Țara Românească, în schimb, nu putem vorbi.

într-adevăr, a stimulat tălmăcirea textelor sacre în limbile naționale, în general (cazul reprezentat de traducerea *Bibliei* în maghiară, din 1455), și, cu toate că acesta a avut un rol deosebit în pregătirea Reformei europene, el nu a câștigat prea mare teren printre români. Pe de altă parte, această mișcare nici nu mai era activă în perioada în care au fost datate primele scrieri românești, ca atare, inițiativele de a traduce cărți sfinte rămân fără ecou românesc¹²¹. Așadar, influența ei nu poate fi socotită covârșitoare, cum au presupus, de pildă, N. Iorga¹²² sau, la început, N. Drăganu¹²³.

În același fel, trebuie revizuită teza conform căreia traducerea celor mai vechi texte religioase românești s-a putut efectua numai înăuntrul unei mișcări cultural-religioase patronate de Reformă. Traducerea și tipărirea cărților sfinte care au apărut sub patronajul luteranismului sau al calvinismului (multe dintre acestea având originale maghiare) răspundeau, de fapt, unor acțiuni de convertire (implicit, cu scopuri comerciale, economice), influența lor asupra promovării scrisului în limba română fiind, prin urmare, secundară. Cu toate acestea, aportul protestantismului la revendicarea și, în cele din urmă, la impunerea limbii naționale (române) în slujbele bisericești este de netăgăduit. Lucrul acesta nu ar fi fost însă posibil dacă nu întîlnea tendința internă de emancipare a bisericii românești locale de sub jurisdicția episcopilor străine¹²⁴ și de a scrie românește, în general.

Astfel, problema larg dezbătută a influenței externe asupra originii scrisului își poate afla soluția dacă se au în vedere condițiile menționate mai sus. De altfel, erorile metodologice se datorează, pe de o parte faptului că nu s-au clarificat îndeajuns conceptele de factor ‘intern’, respectiv ‘extern’¹²⁵, pe de altă parte faptului că nu s-a delimitat problema influențelor străine exercitate prin traduceri de cea a scrisului în limba română, în genere, care trebuia să fi avut deja o oarecare tradiție în momentul apariției traducerilor - o altă ordine ar contraveni logicii. Nu se poate spune că scopul de a scrie românește ar fi consecința unei influențe externe; acesta își are originea înăuntrul societății românești, pornind de la necesități reale ale acesteia tocmai pentru a satisface aceste nevoi. De aceea, indiferent dacă avem de-a face cu inițiative ortodoxe, husite sau reformate, textele rezultate trebuie socotite a fi „expresia unui curent intern de promovare a limbii române”¹²⁶, din moment ce se datorează unor români și răspund nevoilor spirituale ale societății românești a vremii. Factorii externi

¹²¹ „Nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrățișat de români”, afirmă Al. Rosetti (în ROSETTI 1931, p. 5). Argumente care contravin teoriei husite vezi *ibidem*, p. 6.

¹²² În IORGA 1925, p. 100 ș. urm.

¹²³ Vezi, de exemplu, în DRĂGANU 1921-1922a, p. 582-592.

¹²⁴ Vezi ce spune Ion Gheție despre *curentul național* în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 89.

¹²⁵ Ion Gheție face o distincție foarte clară între acestea (în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 69), după care face aplicația lor pe două texte românești: *Cartea de cîntece și Palia de la Orăștie*.

¹²⁶ GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 424.

pot contribui la declanșarea, realizarea sau accelerarea unor tendințe specifice, chiar și latente, împletindu-se cu cei interni; modul în care influența externă se manifestă variază de la un text la altul.

III. 2. Statutul influenței maghiare în funcție de repartizarea și filiația textelor

Dincolo de lipsa indicațiilor precise privind datarea, localizarea și autograful unor texte românești vechi, constatările făcute asupra pătrunderii și a răspîndirii influenței maghiare în și prin aceste texte întîlnesc, uneori, și alte dificultăți. Una dintre acestea este datorată faptului că diversele texte ne-au parvenit în codice miscelane¹²⁷. O asemenea culegere poate îngloba texte provenind din variate regiuni ale țării, din diferite epoci, legate, la rîndul lor, în locuri și timpuri diferite, alături de alte texte slavone, slavo-române sau maghiare¹²⁸, ceea ce poate îngreuna concluziile formulate în legătură cu prezența unor elemente maghiare în acestea.

O altă problemă o constituie faptul că cele mai multe texte românești ni s-au păstrat sub formă de copii¹²⁹. În acest caz, evaluarea statutului elementelor unguerești se face, pe de o parte, pentru zona în care s-a efectuat copia, pe de altă parte, pentru regiunea din care provin originalele românești după care s-a copiat¹³⁰. De altminteri, repartiția fenomenelor lingvistice maghiare se poate face cu referire la proveniența dialectală a autorilor, și nu la regiunea în care a fost tradus și/sau copiat textul, cu toate că nu este exclus ca acestea să coincidă. Se poate întîmpla, de pildă, ca autorul să provină dintr-o regiune puternic influențată de maghiară, dar să-și desfășoare activitatea într-o altă parte a țării. În acest caz, textul atribuit acestuia poate purta atît particularitățile zonei originare, cît și pe cele ale regiunii în care s-a elaborat sau s-a copiat textul. Același lucru se constată și în cazul în care copistul este originar

¹²⁷ Astfel se prezintă, de pildă, culegerea de texte populare, *Codicele Sturdzan*, care s-a alcătuit din mici manuscrise diferite ca dată și origine, dar și scrise de copişti diferiți aparținînd aceluiași perioade sau zone. Cele mai multe dintre scrierile cuprinse în CS au fost copiate de popa Grigore din Măhaci; altele, datorate unui scrib anonim, sînt localizabile în nordul Hunedoarei; iar celelalte sînt transcrise de copişti necunoscuți (cf. *Studiu filologic* la CS, p. 23; cf. și GHEȚIE 1975, p. 316). La fel, *Codicele de la Ieud* - în care ni s-au transmis *Catehismul* și *Pravila* lui Coresi - cuprinde texte de proveniență și vechime diferite, legate împreună la o dată necunoscută. La o dată posterioară (cca 1601) s-au legat și cele patru foi ale *Fragmentului Todorescu*, alături de alte cîteva texte. *Codicele Todorescu*, la rîndul lui, cuprinde texte din timpuri diferite (ediția N. Drăganu, DMV, p. 13-15). Adîitional, ceea ce putea îngreuna localizarea și datarea textelor românești vechi este și faptul că unele texte sînt reproduse în mai multe culegeri de acest fel. Astfel, *Tilcul evangheliei de la judecată*, *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Cugetări în ora morții*, de pildă, se găsesc cuprinse în CS și în COD. TOD.

¹²⁸ Scrieri slavone (ex. *Evanghelia cu învățătură*), slavo-române (ex. *Legenda Duminicii*) conține *Codicele de la Ieud* (cf. TEXTE ROM., p. 131) și *Codicele Sturdzan*. În acesta din urmă este inclus și un text maghiar (*Tatăl nostru*, f. 76^v/1-15) scris cu litere chirilice (cf. *Studiu filologic* la CS, p. 23).

¹²⁹ Lucrurile se prezintă și mai complicate în cazul în care un text românesc a avut la bază mai multe texte originale, fie în română, fie în maghiară.

¹³⁰ Spre exemplu, textele (originale) care au stat la baza celor cuprinse în *Codicele Sturdzan* sînt de origine sud-est ardeleană sau chiar muntenească, bănățean-hunedoreană, sud transilvăneană și nord moldovenească (sau nord-est transilvăneană) (Vezi *Studiu filologic* la CS, p. 72).

din zona în care își desfășoară activitatea, însă copia se efectuează după originale aparținând altei arii lingvistice¹³¹. Prin urmare, statutul elementelor maghiare poate fi altul în cazul fiecărui text, iar evaluarea acestuia trebuie făcută cu mare prudență.

Cu toate acestea, unele texte românești vechi pot fi tratate la un loc în ceea ce privește statutul influenței maghiare, cel puțin al elementelor maghiare populare. Într-o primă categorie pot fi incluse, de pildă, textele cu originale (românești) localizabile în Banat-Hunedoara, respectiv copiate sau tipărite pe baza unor texte provenind din această regiune nord-vest ardelenescă. Printre acestea se numără: *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Hurmuzaki*, copiate în Moldova; *Psaltirea Scheiană*; unele texte din *Codicele Todorescu*; *Catehismul*, *Molitvenicul* lui Coresi, tipărite la Brașov și unele texte din *Codicele Sturdzan*. La acestea s-ar putea adăuga și *Fragmentul Todorescu*, imprimat la Cluj¹³², respectiv *Palia de la Orăștie* a cărei traducere originală și tipărire s-au efectuat în Banat-Hunedoara. În aceste texte, elementele ungurești ar putea fi considerate ca aparținând unei *norme* regionale, puternic influențate de maghiară și care admite, în consecință, asemenea elemente ca pe un fapt firesc, datorită existenței unor contacte vii și intense cu maghiarimea. Prin urmare, este lesne de înțeles faptul că în aceste texte se înregistrează și cele mai multe maghiarisme ale epocii, unele găsindu-și explicația și în faptul că textele în care se atestă sînt, de fapt, traduceri după modele maghiare. Apoi, unele dintre elementele ungurești, specifice acestei zone mai restrînse, au putut fi transmise, uneori și preluate, în alte zone, în urma copierii, respectiv a tipăririi textelor, deși nu în mod necesar.

Oarecum asemănătoare se prezintă situația textelor aparținând zonei (nord) moldovenești, prin original sau printr-o sursă intermediară, cum sînt: *Pravila* coresiană, tipărită la Brașov; unele texte din *Codicele Sturdzan*; *Glosele Bogdan*, deși acestea reflectă un alt strat de influență maghiară. Cu toate că Moldova prezintă o anumită unitate lexicală cu Transilvania, unele împrumuturi maghiare caracterizînd ambele regiuni, fiind negăsite în sudul țării, influența maghiară trebuie să fi avut aici alte consecințe asupra normei regionale. Motivațiile care au determinat încorporarea elementelor ungurești sînt însă explicabile, și în

¹³¹ Studiile mai recente au arătat, spre exemplu, existența a două straturi lingvistice în textele *Codicelei Voronețean*: unul nord-moldovenesc, datorat, probabil copistului și unul bănățean-vest ardelenesc aparținînd unui model provenind din această regiune (vezi *Studiu filologic* la CV, p. 19). În mod asemănător, *Psaltirea Hurmuzaki* prezintă fenomene lingvistice de tip nordic, aparținînd zonelor bănățene-hunedorene, datorate originalului, respectiv celei moldovenești, unde s-a efectuat copia (cf. *Studiu filologic* la PH, p. 20-21). Constatările care s-au făcut cu privire la unul sau unele dintre aceste texte pot fi extinse și asupra celorlalte texte din seria celor „rotacizante”. Aceste rezultate sînt de valorificat apoi și pentru alte texte care se află, într-un fel sau altul, în relații de filiație cu acestea sau au fost influențate de acestea

¹³² Al. Rosetti ia în considerare, ca loc de imprimare posibil, și Oradea-Mare (în ROSETTI 1931, p. 12).

acest caz, prin existența unor contacte directe (dar și indirecte) pe aceste meleaguri care au putut favoriza intrarea și menținerea unor elemente maghiare în graiurile locale.

Mai puțin justificate, deși nu într-un total nemotivate, sînt maghiarismele atestate în textele cu localizare sud-transilvăneană, incluzînd, prin extindere, și o parte a Țării Românești, precum: *Codicele Bratul*, localizat în Șchei; unele tipărituri coresiene, printre care *Tetraevanghelul*, *Lucrul Apostolesc (Praxiul)*, *Tîlcul evangheliilor (Cazania I)*, *Psaltirea românească*, *Psaltirea slavo-română*, *Evanghelia cu învățătură (Cazania II)*, imprimate la Brașov; sau unele texte din *Codicele Sturdzan*, localizate în sud-estul Transilvaniei. În acestea, cum este firesc, elementele ungurești sînt mai puține și au alte explicații. Una dintre acestea ar putea fi faptul că, deși existau și în aceste regiuni contacte româno-maghiare, acestea au fost, probabil, mai puțin intense, cel puțin în comparație cu zonele nord-vestice și nord-estice ale țării. Astfel, elementele ungurești observabile aici nu se conformează în mod necesar uzului local. Cel mai probabil, ungurismele, care nu erau cu totul necunoscute nici în aceste regiuni, au fost, mai degrabă, *tolerate* în uz.

În sfîrșit, elemente ungurești se regăsesc și în textele românești din Țara Românească propriu-zisă care sînt, în marea lor majoritate, documente oficiale, scrieri neliterare (vezi cele incluse în Dî și DRB)¹³³. Influența maghiară surprinsă aici este una mai redusă, cel puțin în comparație cu celelalte regiuni, și se referă, cu precădere, la elemente în strînsă legătură cu organizarea socio-economică și administrativă a societății românești.

De bună seamă că evaluarea influenței maghiare în textele românești vechi nu se poate face exclusiv pe baza repartizării lor teritoriale. În calificarea statutului elementelor maghiare trebuie să se țină seama și de alte aspecte. Printre acestea se poate aminti, de pildă, filiația textelor, prin care se poate surprinde menținerea, răspîndirea sau, dimpotrivă, restrîngerea unor influențe maghiare, însă constatările făcute au un grad variabil de probabilitate. Spre exemplu, apariția unui termen maghiar într-un text care prezintă puține influențe maghiare, mai degrabă accidentale și acelea, și care provine dintr-o zonă în care vorbitorii români nu au avut contacte intense cu maghiarii, se poate explica tocmai prin descendența aceluia text dintr-unul influențat de maghiară, eventual tradus din maghiară, nu neapărat prin circulația reală în graiul viu a termenului în discuție. Și în acest caz însă pot exista excepții. Astfel, de pildă, apariția unor termeni maghiari în versiunile cunoscute ale *Întrebării creștinești*¹³⁴, cu o

¹³³ De altminteri, lucrările scrise în limba română în aceste părți ale țării sînt mai numeroase începînd cu secolul al XVII-lea.

¹³⁴ Cuprinse în diverse codice miscelane, printre care tipăritura coresiană (Brașov, 1560) în *Codicele Ieud*, manuscrisul popii Grigore din Măhaci (cca 1607) în *Codicele Sturdzan* și un alt manuscris în *Codicele Marțian* (din nordul Transilvaniei (cca 1640).

repartizare atât în nordul cât și în sudul Transilvaniei, se poate datora ascendenței comune a acestor versiuni, fie copii, fie prelucrări ale unui original românesc, respectiv unele după altele¹³⁵. Însă, descendența comună a versiunilor nu justifică, pe deplin, prezența maghiarismelor, precum nici faptul că (și) un model maghiar trebuia să fi fost pus la contribuție în elaborarea traducerii originale românești folosite în aceste versiuni. Prezența elementelor ungurești nu poate fi accidentală cu atât mai mult cu cât un termen care nu corespunde nevoilor reale ale vorbitorilor sau care este disfuncțional este sortit, de cele mai multe ori, pieirii. Or, păstrarea maghiarismelor în aceste versiuni din diferite arii și timpuri, precum și prezența lor și în alte texte ale acestor regiuni reprezintă indicii destul de solide pentru circulația termenilor în graiul viu.

În chip asemănător, cu toate că nu este exclusă explicarea prin filiație, credem că explicația unor elemente ungurești înregistrate în versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea¹³⁶, aparținând diferitelor arii lingvistice, trebuie căutată altundeva. Indiferent de natura relațiilor de filiație¹³⁷ a acestor texte, prezența maghiarismelor, și în acest caz, trebuie să se datoreze nu numai unui original românesc dintr-o zonă de influență maghiară, original copiat apoi fie independent, fie una de pe cealaltă, fie în compilație în celelalte versiuni, ci unei obișnuințe caracteristice epocii de a întrebuința termeni și/sau surse maghiare. Uneori, în spatele întrebuințării anumitor maghiarisme se află simpla deprindere a scriitorului de a utiliza aici termeni (fie ca pe unii aflați în uzul său curent, fie ca pe unii aparținând registrului său cult), alteori acea întrebuințare decurge dintr-o opțiune deliberată, alegerea nefiind impusă de o necesitate reală.

III. 3. Forme de manifestare a influenței maghiare asupra textelor românești vechi

Propagarea influenței maghiare asupra limbii române scrise a cunoscut variate căi, textele românești fiind, deopotrivă, sursă și vehicul al înrîuririlor lingvistice maghiare. Formele de manifestare pe care acestea le-au luat se prezintă în mod diferit sub mai multe aspecte. Pe de o parte, unele influențe maghiare sînt premergătoare elaborării textelor

¹³⁵ Printre teoriile privind raporturile de filiație între cele trei versiuni cunoscute, precum și cea pierdută, putem aminti: descinderea primelor trei din originalul traducerii care trebuia să fi fost un text rotacizant; o altă ipoteză este că versiunile derivă din aceeași traducere românească care avea drept model variante germane (a lui Luther) sau maghiare (a lui Heltai); alte opinii emise sînt cele conform cărora versiunea din *Codicele Sturdzan* ar fi o copie după Coresi; versiunile sibiană și coresiană au la bază catehisme luterane maghiare diferite - de altfel, contribuția unui model maghiar este susținută de mai mulți cercetători - alții așază la baza versiunilor *Catehismul de la Sibiu* (1544), folosit de Coresi, cel din urmă fiind copiat de popa Grigore și de autorul din *Codicele Marțian* (vezi detalii la Alexandra Roman Moraru, în *Studiu filologic la Catehismul lui Coresi*, în *TEXTE ROM.*, p. 24-30).

¹³⁶ Incluse, în ordine relativ cronologică, în *Codicele Bratul*, în *Codicele Voronețean*, în *Praxiul coresian* și în *Apostolul Iorga*.

¹³⁷ Asupra acestei probleme vezi nota cu referințele bibliografice la Al. Gafton, în *Studiu filologic* la CB, p. IX.

românești, iar diferențieri se pot constata, atât calitativ, cât și cantitativ, de la un text la altul în funcție de graiul vorbit pe care îl vehiculează textul luat în vedere. Pe de altă parte, există unele influențe maghiare care pătrund în aceste graiuri concomitent cu redactarea textelor românești și care sînt produse tocmai în urma acestei întreprinderi. Astfel, traduceri românești și, în cadrul acestora, cele efectuate (și) după surse maghiare, înglobează influențe maghiare de altă natură decît scrierile independente de vreun model străin care, la rîndul lor, pot fi literare sau neliterare. Apoi, diferențe există atât în ceea ce privește valorificarea elementelor unguerești în scrierile de natură cultă (religioasă), care au inclusiv scopuri de popularizare, cât și în cele care au un caracter, mai degrabă, privat. În mod firesc, scrierile religioase (literare) se conformează (și) altor principii de organizare și de structurare a materialului lingvistic decît cele neliterare, chiar dacă acestea nu se află întotdeauna sub controlul conștientului. În egală măsură, fiecare text în parte, chiar în cadrul celor care aparțin aceleiași regiuni, prezintă diferențe în ceea ce privește încorporarea și procesarea influențelor venite din partea limbii maghiare, în măsura în care textul este o materializare (și) a uzului propriu autorului, a deprinderilor și a nivelului de cunoștințe dobîndite de acesta, fie pe cale populară, fie pe cale livrescă.

Influența maghiară are un statut cu totul deosebit în cazul traducerilor românești efectuate după originale maghiare. Aceste texte sînt deosebit de relevante în ceea ce privește comportamentele traducătorului și ale scriitorului, nu atât prin posibilitățile de influențare valorificate, cât prin celelalte nevalorificate, prin care scriitorul devine evaziv. Contactul românilor cu limba maghiară a fost constant asigurat de circulația unor texte unguerești biblice care le-au servit traducătorilor români drept izvor și model pentru edificarea și consolidarea unei tradiții liturgice scrise, mijlocite anterior și de cultura slavonă. Cum era și firesc, aceste traduceri românești nu au reușit să ștergă pe deplin urmele originalului maghiar ale cărui amprente se regăsesc la tot pasul. Astfel, traduceri românești au înregistrat, voit sau involuntar, multe cuvinte de origine maghiară, unele cunoscute deja uzului vorbit, altele pătrunzînd tocmai în și prin aceste texte nu numai în limba română scrisă, dar, uneori, și în cea vorbită. Prezența maghiarismelor în aceste traduceri reprezintă, așadar, o formă de manifestare a influenței maghiare, indiferent de faptul că acestea se datorează traducerii sau o precedă. Împrumuturile lexicale nu constituie însă singurele consecințe ale întrebuițării unui original maghiar. O altă cale prin care textul-sursă poate reieși la suprafață în mijlocul textului-țintă, în mod destul de izbitor, o reprezintă calchiera. Fie că se referă la structuri sintactice mai reduse, de tipul formelor flexionare sau al relațiilor sintagmatice străine, fie că se referă la pasaje mai largi, de dimensiunile propoziției, ale frazei sau ale textului, fie că se

referă la urmărirea topicii străine, calcurile reflectă fără echivoc prezența simultană a celor două limbi.

În unele traduceri românești după originale maghiare, consecințele influenței maghiare privesc însuși modul de structurare a compoziției, respectiv influența se manifestă și la nivel formal. Astfel, deși excepțional, printre textele tipărite cu litere latine (puține, de altfel) figurează *Cartea de cîntece* în care s-a aplicat sunetelor românești ortografia ungurească. De asemenea, cîntecele din această carte sînt împărțite în versete care imită ritmul cantitativ al modelelor ungurești¹³⁸.

Unele manifestări ale influenței maghiare arată și dincolo de existența izvoarelor maghiare, respectiv de procesul traducerii propriu-zise. Elemente ungurești pot fi surprinse și în acele texte românești care nu sînt traduceri sau, cel puțin nu după maghiară. Astfel, de pildă, maghiarisme sînt de găsit în majoritatea textelor epocii, traduse sau nu. Aceste împrumuturi fie reflectă graiurile vii, în care acestea sînt elemente firești, cu drepturi depline asemenea celorlalte elemente moștenite sau de alte origini, fie apar ca o necesitate datorată unei constrîngerii lingvistice, limba română nedispunînd de alți termeni pentru a denumi noțiunile desemnate de acestea. Uneori însă, dincolo de cauzele generale ale procesului de împrumutare și de explicațiile datorate regiunii influențate de maghiară sau autorului cunoscător de maghiară, prezența unguismelor în unele texte românești vechi se explică nu atît printr-o constrîngere, cît prin *preferința* de a întrebuița termeni de origine maghiară. Pe cînd prezența împrumuturilor maghiare într-un text precum *Palia* nu prezintă nici o curiozitate, din motive lesne de înțeles, mai curioasă este prezența maghiarismelor într-un text precum *Codicele Bratul*, care, față de cel dintîi text, nu are o sursă maghiară, ci slavonă și aparține unei regiuni din afara zonei de influență maghiară. Situațiile în care limba română deține un termen pentru conceptul de redat, dar este preferat un altul, de origine maghiară, sînt deosebit de semnificative și de grăitoare, atît în ceea ce privește unele percepții și raportări ale scriitorului relativ la aspectul cult, cît și în ceea ce privește poziția limbii maghiare în diasistemul său mental care gestiona norma literară cu care el opera¹³⁹. Mai mult decît atît, această preferință se manifestă și acolo unde în alte texte similare alegerea s-a făcut în favoarea termenului slav. Astfel, de pildă, în CB (*Sp. la 2Ioan*) se întrebuițează *celuitor* față de *prilăstitori* (*ibidem.*) sau *înșelătoriu* (*2Ioan*, 1, 7) în CP. Tot așa, *a făgădui* se prezintă în CB ca o opțiune din moment ce limba română a secolului al XVI-lea dispunea de sinonime ca *a giurui* (CV), *a jura* (CP).

¹³⁸ GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 114.

¹³⁹ Fapt observat de Al. Gafton, în GAFTON 2001a, p. 242-243.

De altminteri, o predilecție către introducerea ungurismelor, în special în texte religioase, se poate observa și în secolul al XVII-lea. Această opțiune deliberată poate fi urmărită, spre exemplu, în NTB, care întrebuințează maghiarisme acolo unde celelalte texte biblice preferă termeni de alte origini¹⁴⁰. Astfel, de pildă, *oraș* este cvasi-general în NTB, față de *cetate* care domină în CB, CP și BB; *chipurile* (FA, 7, 43) spre deosebire de *obrazele* (CB, CP); *târnaș* (FA, 3, 11) se preferă față de *tindă* (CB, CP); *viteaz* (FA, 10, 7) în loc de *voinic* (CB, CP). Alături de acestea, NTB mai înregistrează și alte maghiarisme, precum: *beseadă*, *a cebăului* ‘a ameți, a (se) buimăci’¹⁴¹, *a murgui* ‘a muștra, a chinui, a necăji’¹⁴². Unele maghiarisme erau, cel mai probabil, percepute ca aparținând normei culte și în BB¹⁴³. În acest sens, se poate menționa situația derivatelor verbului *a birui* ‘a stăpîni’, ca în: *biruitoriu* și *judecătoriu* (BB), ales în locul altor termeni, precum *jude* (CB, CP) sau *domnu* (NTB); la fel, *biruința limbilor* (BB) față de *ținearea limbilor* (NTB) sau *întru a ta biruință* (BB) față de *în putearea ta* (NTB).

Firește, nu toate maghiarismele reflectă o opțiune liberă, în sensul preferinței; uneori alegerea termenului a fost determinată de încercările traducătorului de a reda cât mai precis un sens întâlnit în textul de tradus, iar termenul respectiv cunoscuse, eventual, o întrebuințare livrescă. Astfel se poate explica, de exemplu, ocurența verbului de origine maghiară *a pesti*¹⁴⁴ (CB, FA, 20, 16) pentru sensul ‘a nu zăbovi’, termen care se folosește și în CV și CP. De altminteri, în *Codicele Bratul*, pe lângă maghiarisme, frecvența utilizare a formelor verbale în *-ui* (vezi și *a ilui* ‘a trăi’ < mgh. *élni*), sufix atribuit mai cu seamă împrumuturilor maghiare, arată și ea deprinderea de a întrebuința termeni și surse maghiare sau din zone influențate de maghiară¹⁴⁵.

Un alt caz interesant îl constituie și *Glosele Bogdan*, unde pentru explicarea unor termeni slavoni se întrebuințează maghiarisme. Lucrul acesta prezintă interes și deoarece aceste însemnări au fost alcătuite la cumpăna secolelor XVI-XVII, în nordul Moldovei, epocă și regiune din care ni s-au păstrat prea puține mărturii de limbă veche românească.

Nu în ultimul rând, limba maghiară și tradiția scrisului în maghiară au reprezentat un model nu numai pentru textele literare românești, dar și pentru redactarea unor documente și zapise românești. Există cazuri în care fragmentul de text românesc constă într-o însemnare

¹⁴⁰ Vezi observațiile privind această problemă la GAFTON 2005, p. 146 ș.urm.

¹⁴¹ În: *cebăluit de somn* (cf. DENSUSIANU 1977, p. 55). Autorul consemnează și prezența lui *a leșui* ‘a sta la pîndă’ (< mgh. *les-ni* „id.”) în NTB (*ibidem*, p. 55).

¹⁴² Cf. GHEȚIE 1982, p. 28.

¹⁴³ Observația lui Al. Gafton, în GAFTON 2005, p. 137 unde vezi și exemplele invocate.

¹⁴⁴ GAFTON 2001a, p. 246.

¹⁴⁵ GAFTON 2001a, p. 245.

făcută pe marginea unor texte ungurești¹⁴⁶, respectiv rezumă conținutul unui document maghiar pe care s-a făcut însemnarea¹⁴⁷. Tot așa, o altă însemnare cuprinde validarea făcută de un ban român a unei scrisori în limba maghiară pe care o adresează bistrițenilor¹⁴⁸. Alte texte oficiale românești vechi sînt redactate de unguri, în unele intercalîndu-se și fragmente de texte ungurești¹⁴⁹. Acestea pot fi indicii care arată că demnitarii epocii erau familiarizați cu limba maghiară, schimbînd corespondența (și) în această limbă. Împrumuturile maghiare sînt prezente și în aceste texte neliterare, în special transilvănene, unele caracteristice doar acestor texte ca *birău* ‘primar’ (< mgh. *biró*), *sichireaș* ‘vizitiu’ (< mgh. *szekeres*), *cherăițe* ‘creițar, monedă’ (< mgh. *krajcár*). Textele oficiale române vechi cuprind și elemente din terminologia savantă latinească, dar care au pătruns, așa cum arată forma lor, prin intermediu maghiar, cum ar fi *cașțeler* (cf. *kancellár*) ‘cancelarist’, *cașțilaria* (cf. *kancellária*) ‘cancelaria’, *teteluș* (cf. *titulus*) ‘titlu’, *calamar* (cf. *kalamáris*) ‘călimară’.

Toate acestea indică faptul că, în epoca veche, și cu precădere în anumite regiuni românești, influența maghiară a fost mai mult decît o consecință a cunoașterii accidentale a textelor și a limbii maghiare și mai mult decît o soluție momentană, adoptată prin forța unei constrîngeri lingvistice. Se poate vorbi, mai degrabă, de o puternică familiarizare, de deprinderea și practicarea reală a limbii maghiare scrise și vorbite.

III. 3. 1. Influența maghiară prin traducerea de texte

Probabil cele mai complexe consecințe ale influenței maghiare se regăsesc în traducerile românești după surse maghiare, iar acestea decurg, direct sau indirect, din caracteristicile actului traducerii în sine, respectiv din cele ale stadiului în care se afla „știința” traducerii românești în epoca veche.

Traducerea constituie un act complex cultural și lingvistic, care ia naștere ca răspuns dat anumitor nevoi concrete ale comunității în sînul căreia aceasta se efectuează. Deși aceasta presupune un anumit stadiu de dezvoltare a culturii și limbii în care se face translarea, dinamica diferitelor mecanisme implicate în acest proces este asemănătoare, indiferent de treapta pe care cultura și limba avute în vedere se află în evoluția lor. În fiecare caz,

¹⁴⁶ Vezi *Însemnare*, *Transilvania, 1599-1600, în Dî, XXIV, care redă o însemnare a lui Mihai Viteazul pe un document maghiar al lui Andrei Báthory.

¹⁴⁷ Vezi *Însemnare*, Transilvania, [1599-1600], în Dî, XXVI.

¹⁴⁸ Vezi *Însemnare*, *Mediaș, [1600], în Dî, XLIII. b.

¹⁴⁹ Vezi *Scrisoare*, Suceava, [1595], în Dî, CIII, redactată de Mihály Tolnay (pîrcălabul Sucevei), adresată primarului Bistriței, Johannes Budaker, care cuprinde fragmentul maghiar „Tolnaj Mihalj hatman es Suchouaj kapitan kegelmetokonek bisedalmas sonsegia es baratia” (<<hatmanul și căpitanul Sucevei, vecinul și prietenul dumneavoastră de nădejde>>).

transpunerea unui anumit conținut comportă, deopotrivă, implicații lingvistice și culturale deosebit de complexe¹⁵⁰.

La modul cel mai simplu, traducerea înseamnă transpunerea unui fond conceptual, ideatic dintr-o formă (în cazul de față, maghiară) în alta (română), altfel zis un caz de contact lingvistic care poate genera influențe reciproce între două limbi¹⁵¹. În sens restrâns, acest contact se realizează între formele și structurile lingvistice utilizate în cadrul celor două texte (cel de pornire, adică sursa, respectiv cel de sosire, traducerea), ceea ce reprezintă o parte fragmentară a posibilităților care există, în mod virtual, în ansamblul sistemelor limbilor în contact. Nici în acest caz, al contactului lingvistic textual, translarea nu se reduce însă exclusiv la căutarea unor corespondențe, echivalențe lingvistice, eventual, la împrumutarea termenilor fără corespondență în limba-țintă sau la crearea unor noi apelând la resursele proprii sistemului acesteia, ci afectează însuși modul de organizare a materialului lingvistic pus la dispoziție, influențat de modelul oferit de textul-sursă. Astfel, transferul lingvistic și, implicit, conceptual, poate atinge chiar regulile de funcționare ale sistemului de plecare. Deși conștient de constrângerile limbii materne, traducătorul are uneori tendința de a extinde libertățile oferite de limba-sursă și asupra limbii-țintă, unde acestea nu ar fi permise. În egală măsură, contactul cu o altă limbă, ca produs al traducerii, poate arunca o lumină asupra unor trăsături funcționale, posibilități oferite de propriul sistem care, altfel, nu se prezintă atât de pregnant. Așadar, chiar unele nevoi interne ale sistemului pot fi scoase în evidență sau accelerate prin contactul cu o altă limbă. Limbile în contact își (re)definesc în permanență conținuturile și formele. Prin urmare, în sens larg, traducerea de texte antrenează cele două limbi în ansamblul lor în acțiuni și interacțiuni multiple. Dincolo de concretizările sistemului lingvistic al limbii-sursă în și prin text participă la acest contact prin traducere întregul potențial al acestui sistem, inclusiv acele particularități ale sale care nu cunosc o actualizare concretă în text. În urma traducerii, limba-țintă se poate modela conform limbii-sursă, dar, în același timp, este supusă unor tensiuni în urma cărora este nevoită să interacționeze cu sine însăși. Unele impulsuri se manifestă pe loc, altele rămân latente pentru o anumită perioadă, după care reorganizarea structurii limbii se manifestă explicit, sau, dimpotrivă, se elimină, în

¹⁵⁰ Factorul cultural se impune, poate, în mod mai pregnant în cazul traducerilor religioase românești vechi, întrucât în cadrul acestora, simultan cu ele, se edifică tocmai cultura și limba românească veche. În același timp, vechiul aspect literar românesc se constituie pe baza soluțiilor de traducere întrebuintate de traducătorii și/sau revizorii acestor texte aparținând secolelor XVI-XVII, cf. GAFTON 2009-2010.

¹⁵¹ Prin urmare, nu corespunde pe deplin realității afirmația lui S. C. Mândrescu conform căreia ungrismele au intrat nu pe cale cultă, ci „numai și numai prin contactul acestor două popoare” (în MÂNDRESCU 1892, p. 12). Pe lângă contactele vii, directe, care, în mod firesc, au o însemnătate mai mare, fiind mai durabile, o seamă de elemente maghiare au pătruns și pe calea vechilor traduceri. Asupra traducerii ca formă de contact lingvistic vezi și GAFTON 2010b, p. 77 ș. urm.

cele din urmă. Pînă se decide însă soarta fiecărui efect produs în urma traducerii, limba-țintă se luptă cu sine. În același timp, cînd vorbim despre contact lingvistic realizat prin procesul traducerii, nu putem trece cu vederea nici faptul că acesta are loc nu doar prin materia lingvistică concretizată sau permisă de sistemele limbilor, dar neactualizată, ci, mai ales, prin traducătorul însuși care le vehiculează. Traducerea implică, așadar, sistemele lingvistice, fie prin contacte vii, fie pe cale cultă și, la rîndul lor, acestea sînt determinate de graiul regional al cărui exponent este traducătorul însuși. Se întîlnesc, astfel, limba vie a traducătorului cu o coloratură regională și limba dobîndită de către el prin surse culte, de la alți traducători români sau străini, determinîndu-i tehnica și căile de traducere¹⁵².

Consecințele cele mai evidente ale traducerii rămîn, firește, împrumuturile de cuvinte din textul-sursă, deși interferențele gramaticale sînt și ele prezente. Acestea din urmă pot fi urmărite cel mai bine în situațiile cînd replica unei relații gramaticale din limba de tradus încalcă un tipar de relație existent în limba de sosire, ceea ce se concretizează în cazuri de imitare servilă a originalului. Uneori efectele urmăririi unui text-sursă nu se manifestă imediat, pe loc, ci, mai mult sau mai puțin, întîrziat, într-alt loc. Lucrul acesta se datorează, bunăoară, caracterului mnezic al traducerii care, de altfel, implică și acțiuni care scapă de sub controlul conștientului. Astfel, se explică, de pildă, de ce unele tipare lingvistice specifice limbii-sursă se regăsesc în alt loc în traducerea românească decît în textul de bază.

În egală măsură, traducerea este și o modalitate de a întreține contacte între două culturi, civilizații și mentalități vehiculate de limbile respective¹⁵³. De aceea, traducerea generează și susține interacțiuni nu numai între două sisteme lingvistice diferite, ci și între două sisteme de gîndire. Transpunerea lingvistică implică un transfer de cultură și mentalități vehiculate, în mod explicit, prin structurile lingvistice existente în limbă (vezi, de pildă, existența unor termeni intraductibili dintr-o limbă în alta) și, implicit, prin modul de structurare a materialului lingvistic disponibil, diferit în fiecare limbă. Felul cum omul percepe, structurează și se raportează la lumea exterioară se oglindește în modalitatea în care se exprimă pe cale lingvistică. Un text sacru cu atît mai mult tinde să reflecte această conceptualizare a lumii prin alegerea unei forme capabile să redea cît mai fidel această

¹⁵² Asupra procesului traducerii, în general, a dificultăților pe care le aveau de înfruntat traducătorii vechilor texte românești s-a pronunțat, în repetate rînduri, Al. Gafton – constituind, de altfel, o preocupare permanentă a autorului – în studii precum: GAFTON 2009a, p. 125-134, unde are în vedere textele CB, *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi, BB, PO și NTB; GAFTON 2009b, p. 52-57; GAFTON 2010d, p. 53-61; dar și în lucrări mai ample, printre care: GAFTON 2005; ARVINTE - GAFTON 2007, p. 7-51; sau GAFTON 2012.

¹⁵³ Cf. GAFTON 2010b, p. 77-100.

viziune¹⁵⁴ la care a ajuns grupul uman respectiv. De aceea, traducerea presupune nu numai înțelegerea conținutului textului de tradus, descifrarea formei în care acesta a fost turnat, dar și accesul la mentalitatea unui alt grup, aflat pe un nivel de dezvoltare asemănător sau diferit. O dată deschise căile de acces către universul de gândire a celeilalte comunități, traducerea poate opta apoi pentru diverse soluții de redare a acestuia, fie prin apelul la echivalențe ideatice, fie prin înlocuirea cu elemente ale sistemului spiritual propriu, elemente ce îndeplinesc aceleași funcții ca și cele pe care le înlocuiesc din cadrul universului conceptual al grupului-sursă. În mod firesc, există și elemente fără putința de echivalare sau de înlocuire datorată evoluției independente și stadiului diferit atins de cele două comunități, caz în care încercarea de a aduce mai aproape universul străin de cel propriu, de a-l familiariza cu membrii grupului-țintă și apoi de a-l transfera, sincronizându-se, poate urma calea împrumutării¹⁵⁵. Transferul cultural se manifestă, cel mai evident, în încercările de a soluționa incompatibilitățile dintre cele două sisteme lingvistice și de gândire prin imitarea modelului oferit de sursă.

Cum s-a menționat, translarea unui conținut într-o altă formă decât cea existentă se plasează la intersecția mai multor constrângeri lingvistice (referitoare la textul de tradus, la limba-sursă, pe de o parte, și la limba-țintă, pe de altă parte, la nivelul de dezvoltare a acestora), umane (înțelegând prin acestea determinările și limitele traducătorului și ale publicului vizat), conceptuale etc. În cazul traducerilor de texte religioase din secolul al XVI-lea, o altă frână în calea desăvârșirii procesului o constituia și chestiunea legitimării, necesitate acut resimțită de către traducătorii vremii, care presupunea nu numai adecvarea conținutului, dar și conformarea la dogma religioasă considerată acceptată în spațiul românesc (ortodox), care avea să asigure credit și credibilitate traducerii, proces la care se raportau, de altfel, cu mari rezerve. Astfel, traducătorii se îngrijeau mai mult de a nu provoca limitele conservatorismului religios, și manifestau mai puțin interes față de a nu leza spiritul sistemului limbii române, preocuparea față de destinatarul textului fiind aproape neînsemnată.

Este interesant de văzut și modul în care s-a făcut alegerea sursei/surselor în cazul vechilor traduceri românești, criteriile care au orientat sau chiar au impus utilizarea unui

¹⁵⁴ Este interesant, în acest sens, exemplul dat de Al. Gafton referitor la un eufemism. Despre femeile evreice se spune, în textul maghiar, că sînt „*vastagoc*” (tradus în română prin „*mîndre*”, în PO, *Ex.*, 1, 19). Autorul observă că termenul maghiar redă sensul din ebraică care n-a fost surprins nici în traducerea latinească, nici în cea greacă. Acestea din urmă, mai degrabă, interpretează conceptul de redat și îl transpun conform realităților sociale, mentalităților și uzurilor proprii lumii lor (în GAFTON 2009b, p. 2).

¹⁵⁵ În mod cert, există și situații în care un segment din textul de tradus nu a fost înțeles corespunzător de către traducător, tocmai datorită acestui aspect de situație în afara universului de tradus, de unde rezultă greșeli de traducere. Pentru exemple concrete în care redarea unui element lingvistic este strîns dependentă de o anumită mentalitate pe care o poartă vezi GAFTON 2009b, p. 2 ș. urm.

anumit izvor. Efecte puternice, în acest sens, au avut, de pildă, constrângerile culturale. Adoptarea unui model de text biblic disponibil în epocă (slavon, latin, maghiar, german) a fost orientată, la nivel restrâns, de autoritatea locală¹⁵⁶, reprezentată de confesiunea dominantă (ortodoxă sau protestantă), iar, pe plan mai larg, de sfera de influență culturală căreia îi aparținea regiunea în care se efectua traducerea. Sub acest din urmă aspect, spațiul românesc în secolul al XVI-lea era împărțit în Moldova și Muntenia, pe de o parte, care se înscriau în sfera de influență orientală (greco-slavonă), respectiv Transilvania, pe de altă parte, sub influență occidentală (latină)¹⁵⁷. Este cât se poate de firesc că, spre deosebire de traduceri biblice din Moldova sau Țara Românească, având izvoare slavone, în regiunea Banat-Hunedoara, traducătorii textelor sacre apelează frecvent, în proporții diferite, la surse maghiare care au jucat rolul de intermediar dinspre Occident. În același timp, versiunea, precum și limba alese drept sursă pentru traducere, trebuiau să se bucure de un anumit prestigiu. Prestigiul unei anumite versiuni era conferit de acceptul confesiunii locale (pentru PO, de pildă, calvine), iar limba își putea procura prestigiul fie din condițiile istorico-politice, fie din caracterul ei de limbă de cultură (cum era cea maghiară). Nu în ultimul rând, inițiatorul și/sau finanțatorul traducerii putea avea cuvântul decisiv în impunerea unui anumit izvor.

Problemele ridicate de vechile traduceri românești diferă și în funcție de numărul surselor consultate. Textele cu două surse (cum este PO) implică acțiunea succesivă, paralelă sau combinată a două sisteme lingvistice, dar și a două sisteme de gândire, o interacțiune mai complexă decât în cazul traducerilor efectuate pe baza unui singur izvor¹⁵⁸. Când se au în vedere două sau mai multe surse diferite, în mod firesc, sporesc posibilitățile traducătorului de alegere a anumitor forme corespunzătoare conținutului și sub aspect ideatic, și, în același timp, cât mai apropiate de sistemul lingvistic propriu.

În același timp, deseori, textul de bază nu rămîne o simplă sursă, ci devine model de urmat¹⁵⁹, lucru lesne de înțeles deoarece limbile în care existau acele izvoare erau mai avansate în ceea ce privește nivelul de dezvoltare al aspectului literar și se bucurau de prestigiu. Limba română, în schimb, nu era încă suficient de matură pentru a reda mereu nici constructul ideatic avînd complexitatea cerută de către textul biblic, nici aspectul formal în toată coerența sa. Într-o astfel de situație, este cât se poate de natural ca limba care prezintă un

¹⁵⁶ Vezi aspectul *teologic* în alegerea surselor, la GAFTON 2009a, p. 3; vezi și Al. Gafton, *Sources déclarées et sources réelles. Le cas des anciennes traductions roumaines de la Bible*, în „Synergies Roumanie”, no. 7 – 2012, p. 257-284.

¹⁵⁷ GAFTON 2009a, p. 7. De altfel, în secolul următor, această împărțire începe să se dizolve în tendința generală de a se orienta către cultura grecească, asumată total sau doar prin elemente împrumutate.

¹⁵⁸ GAFTON 2009a, p. 4. Vezi și ARVINTE – GAFTON 2007, p. 26-27.

¹⁵⁹ Vezi GAFTON 2009a, p. 6. Același autor ajunge, îndreptățit, la concluzia că „în plan profund, textul străin devine model parțial pe care limba română își edifică aspectul literar” (în GAFTON 2010d, p. 1).

asemenea deficit să se edifice urmînd modelul unei limbi care a reușit să se ridice la acel nivel de dezvoltare, condiție *sine qua non* a transmiterii corespunzătoare a mesajului divin¹⁶⁰. Astfel, traducătorul nu doar redă prin corespondențe conceptuale și/sau formale conținutul ideatic ci, cîteodată, acționează în spiritul limbii-model, utilizează anumite tipare ale limbii-sursă, adoptînd însăși modalitatea de exprimare a acesteia. Presiunea modelului se manifestă cu atît mai acut cu cît, la vremea respectivă, existau puține modele românești de traduceri aparținînd înaintașilor¹⁶¹. Așadar, un alt obstacol în calea traducătorilor era reprezentat de particularitățile limbii în care se traducea, de stadiul de dezvoltare în care se afla limba română în secolul al XVI-lea. În această ordine de idei, nu înțelegerea formelor străine sau dobîndirea conținutului ideatic al textelor sacre reprezenta dificultatea principală, ci „achiziția și crearea de către cultura și de către limba română a unor mijloace productive și capabile de a reda astfel de forme și conținuturi”¹⁶².

Deși despre o teorie a traducerii nu putem vorbi în secolul al XVI-lea¹⁶³, urme ale unei oarecare concepții a traducătorilor asupra traducerii putem găsi, fie în mărturiile directe din *Prefețe*, fie în soluțiile concrete pe care aceștia le-au adoptat. De asemenea, această concepție reiese și din scopul urmărit, explicit sau implicit, în efectuarea traducerii. Cele mai multe traduceri urmăresc transpunerea cît mai fidelă a conținutului, și puține acordă interes adecvării la capacitățile și la nevoile cititorului. Semnificativă pentru configurarea unei concepții asupra traducerii este, de pildă, *Palia* unde disimularea¹⁶⁴ autorilor din *Prefață* poate furniza informații privind sursele considerate prestigioase, urmărind legitimarea textului românesc. Pe de altă parte, izvorul ales pe anumite porțiuni ale textului românesc (fie latin, fie maghiar) sau soluția de traducere (fie compilația celor două, fie independent de ambele) poate indica grija

¹⁶⁰ De altfel, așa cum observă Al. Gafton (în GAFTON 2010a, p. 3), acest dezavantaj s-a putut manifesta și ca un avantaj pentru limba română care, fiind astfel mai receptivă și mai ușor de modelat, a reușit să atingă acel nivel de dezvoltare „unde are capacitatea de a reda un text atît de complex”.

¹⁶¹ Traducerea în secolul al XVI-lea se află în tranziție de la „starea primordială”, cu atenție acordată transferului de conținut, la o activitate care se organizează treptat, la o „stare elaborată” cînd se recunoaște însemnătatea instrumentelor de lucru, a adecvării tehnicilor la cerințele limbii și ale cititorilor (GAFTON 2009a, p. 1).

¹⁶² GAFTON 2009a, p. 4. Tot astfel, limba textului de tradus „nu a constituit doar un vehicul care a purtat în cultura română niște conținuturi prin forma concretă a unui text, ci și un model cu ajutorul căruia însuși sistemul limbii române și-a edificat treptat un aspect apt să vehiculeze conținuturi” (GAFTON 2012, p. 21).

¹⁶³ Vechile traduceri ale textului biblic din secolul al XVI-lea constituie practici „izolate și nu în cadrul unei activități unitare” (GAFTON 2009a, p. 1). Treptat însă traducătorii capătă cunoștințe și practici unii de la alții privind tehnicile de lucru, iar în secolul următor (vezi NTB, BB) lucrările înaintașilor se află, cu certitudine, pe masa de lucru a traducătorilor, chiar dacă aceștia utilizează, în principiu, surse străine. Asupra concepțiilor vechilor traduceri românești, cu aplicații pe texte, vezi și GAFTON 2011a, p. 205-207; *idem* 2011b, p. 261-272.

¹⁶⁴ De altfel, disimularea nu se referă doar la menționarea în *Prefață* a surselor prin care se vrea a induce în eroare cititorul, firește, pe motive întemeiate, dar și la utilizarea voită, pe parcursul întregului text, a unor slavonisme, începînd cu denumirea celor două părți prin *Bitia* și *Ishod*, precum și prin alte cuvinte de origine slavă destul de rare chiar și în sfera de influență ortodoxă-slavonă (cf. GAFTON 2009a, p. 4; vezi și GAFTON 2012, p. 47-68).

pentru inteligibilitate, în centrul atenției traducătorilor fiind așezat cititorul căruia îi era destinat produsul final al traducerii.

III. 3. 1. 1. Texte românești vechi cu originale maghiare

Cum s-a menționat, multe dintre primele texte religioase românești sînt traduceri după originale maghiare, ceea ce implica o cunoaștere mai profundă a ambelor culturi și limbi în cauză. Limba din care se traducea nu constituia doar un mijloc de a pune în circulație mesajul divin, dar era și un model de limbă, cu atît mai mult cu cît se bucura de prestigiu. Totodată, pe lîngă motive de ordin social, economic, politic, prestigiul limbii maghiare fusese asigurat în epocă și de existența precedentă a unei traduceri a *Bibliei* în această limbă vernaculară. Dată fiind premisa contactelor vii între români și maghiari, textul sacru cu cea mai mare autoritate le-a fost accesibil românilor și în această limbă. Prin urmare, traducerea textelor maghiare, eventual, folosirea, printre alte surse, și a unor modele maghiare¹⁶⁵ era un dat firesc, iar aceste surse maghiare au alimentat, la rîndul lor, influențele reciproce între cele două limbi. Printre textele românești pentru care specialiștii au propus surse maghiare, se numără, de pildă, *Catehismul* de la Sibiu (1544)¹⁶⁶, deși ipoteza că acesta s-ar fi efectuat după o prelucrare maghiară a textului luteran nu este verificabilă, din punct de vedere lingvistic, din moment ce nu ni s-a păstrat. Nu este exclus nici ca, în mod asemănător, *Catehismul* lui Coresi (cca 1560) să fi avut un model protestant maghiar¹⁶⁷, cu toate că o astfel de redacție este necunoscută. Un original maghiar poate fi adus în discuție deoarece, cum s-a arătat, textul reflectă două straturi lingvistice¹⁶⁸. Un strat aparține graiurilor de tip sudic, muntenesc, sud-est-ardelenesc și poate fi atribuit reviziei făcute de Coresi și/sau colaboratorii săi. Un alt strat îl constituie cel nordic, moldovenesc, nord-ardelenesc, datorat, probabil, originalului. La acestea se mai adaugă și unele particularități de limbă neromânești¹⁶⁹, cum ar fi unele calcuri sau dezacorduri, precum și unii termeni ungurești, precum *hasnă* ‘folos’ sau *a sădui* ‘a ocări’ cu întrebuițare numai în Banat-Hunedoara. Pe baza acestor trăsături, se poate afirma că traducătorul trebuie să fi avut pe masa de lucru (și) un text maghiar, traducerea fiind efectuată în zona hunedoreană, tipărită, în original sau sub formă de copie, de diacon. La fel, originalul *Cazaniei I* a lui Coresi (1567-

¹⁶⁵ Vezi exemplele date, cu argumente convingătoare, în ROSETTI 1931, p. 12; GHEȚIE 1982, p. 13-15; *ibidem*, p. 183; GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 222-267; *ibidem*, p. 361-416 *passim*.

¹⁶⁶ GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 222.

¹⁶⁷ Afirmă N. Sulică, N. Drăganu, Al. Rosetti, Al. Mareș și alții (cf. GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 228).

¹⁶⁸ După trecerea în revistă a principalelor teorii formulate asupra provenienței textului, la această concluzie ajunge autoarea *Studiului filologic la Catehismul lui Coresi*, în TEXTE ROM., p. 35.

¹⁶⁹ Spre exemplu, utilizarea unor sintagme adverbiale, corespunzătoare exprimării ungurești cu prefixe verbale, ca în: „derept ce-ș deade Dumnezeu zeace cuvintele sale *afară*” (CAT.C., 5^t/12-14). Asemenea construcții se întîlnesc și în PO. Alte exemple privind fonetismul sau particularitățile morfologice neromânești, respectiv caracteristice zonei bănățene-hunedorene ale tipăriturii coresiene vezi în *Studiu filologic la Catehismul lui Coresi*, în TEXTE ROM., p. 72-80.

1568) poate fi căutat în învățăturile calvine maghiare¹⁷⁰. De asemenea, traducerea *Decalogului* (păstrată în *Catehismul coresian* și în *Cazania II*) pare a se fi făcut din maghiară sau germană după un catehism luteran similar¹⁷¹. Traducere din maghiară este și *Molitvenicul*¹⁷², un produs al calvinismului, prelucrare a textului corespunzător din Agenda lui Heltai. Tot o traducere după culegeri ungurești similare este și *Cartea de cîntece* (1570-1573)¹⁷³ calvinistă. Un alt produs al mișcării calvine românești, din Banat-Hunedoara, și, probabil, cea mai însemnată pentru influența maghiară este *Palia de la Orăștie* (1582) care, alături de versiunea latinească, urmează *Pentateuhul* lui Heltai. De altminteri, se poate observa faptul că *Palia*, sub aspect lexical, prezintă asemănări cu *Cartea de cîntece*, *Cazania I* și cu *Molitvenicul*¹⁷⁴. Cu mai puțină certitudine, deși nu exclus, se poate presupune un izvor maghiar și pentru un text de magie populară, *Începătură de nuiale* (din CB) sau pentru *Simbolul atanasian* (reprodus la sfîrșitul PS)¹⁷⁵. Cu toate că, cu excepția *Molitvenicului*, a *Cărții de cîntece* și a *Paliei*, izvorul maghiar nu este sigur și în afara oricărei discuții pentru toate aceste texte, cel puțin ca o posibilitate el trebuie luat în vedere, fie și ca sursă secundară, printre altele. În ansamblu, se poate conchide că limba maghiară a fost pusă la contribuție de către traducătorii români ai secolului al XVI-lea în mod destul de frecvent, urmînd imediat după limba slavă.

În mod indiscutabil însă, cel mai însemnat text pentru influența maghiară este *Palia de la Orăștie*, drept pentru care acesta merită un spațiu aparte, în cele ce urmează.

III. 3. 1. 1. *Palia de la Orăștie* (1581-1582)

Deși contemporan cu celelalte texte românești din secolul al XVI-lea (traduceri din slavonă), acest text reprezintă un salt calitativ nu numai în direcția ameliorării traducerii propriu-zise, dar și ca text scris în limba română veche¹⁷⁶. Începînd cu acesta, limba română capătă premisele pentru a putea deveni un instrument de cultură în adevăratul sens al

¹⁷⁰ GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 239.

¹⁷¹ GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 256.

¹⁷² Originalul *Molitvenicului* ar fi *Agenda azaz Szentegyházi chelekedetec, Mellyeket követnek közönségesképpen a keresztyeni Ministerec és Lelkipásztoroc* (vezi DRĂGANU 1921-1922b, p. 267). Cartea românească prezintă pasaje întregi de traducere cuvînt cu cuvînt din ediția a doua a lucrării lui Heltai (*ibidem*, p. 267) și cuprinde multe maghiarisme (*ibidem*, p. 295). Considerații asupra originalului vezi și în GHEȚIE 1982, p. 13-15; GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 267.

¹⁷³ Prima ediție, însoțită de un studiu lingvistic, a acestui text este de M. Sztripszky și Alexics Gy., *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*, Budapest, 1911.

¹⁷⁴ N. Iorga (în IORGA 1904, p. 75-76) a arătat că între CC₁ și PO există o asemănare stilistică și lexicală – vezi întrebuintarea maghiarismelor *săblaznă*, *hasnă* – dar autorul explică acest fapt printr-un traducător comun. Similitudini între textele în discuție vezi și în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 361.

¹⁷⁵ Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 416.

¹⁷⁶ Cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 50. Pe de altă parte, textul dispune și de un aparat științific superior celorlalte traduceri ale epocii, notele marginale cuprinzînd glose, dar și indicații la texte paralele.

cuvîntului. Unele dintre problemele de care s-au izbit traducătorii vechilor texte românești sînt soluționate și prin aceea că, pe lîngă sursa latină, textul are la bază și un alt izvor, textul maghiar, adică un text într-o limbă vernaculară. Astfel, traducătorii *Paliei* puteau simți o libertate mai mare în procesul traducerii decît cei care traduceau din limbile de cult, preocuparea principală a înaintașilor avînd în vedere forma mesajului divin și mai puțin conținutul, receptorul sau chiar cerințele proprii limbii române. Traducătorii *Paliei*, în schimb, caută să urmărească inteligibilitatea pentru cititor, purtînd grijă nu numai pentru fidelitatea formală, dar și pentru cea de conținut și, în același timp, încercînd să îndeplinească cerințele structurii limbii române. Astfel, textul în discuție are o însemnătate deosebită și pentru edificarea limbii române literare¹⁷⁷, contribuind, implicit, la unificarea limbii române. Aceasta reiese și din încercările traducătorilor de a evita particularitățile regionale.

De altminteri, limba *Paliei* se caracterizează, deopotrivă, prin unitate¹⁷⁸ și prin diversitate. Textul reflectă o relativă unitate, ceea ce se poate datora faptului că el se adresează tuturor românilor, dat fiind și conținutul, dar coerența lui internă nu exclude nici existența, eventual, a unui revizor (ca, de exemplu, în cazul tipăriturilor coresiene). În același timp, el cuprinde fonetisme și forme morfologice specifice ariei lingvistice a Banatului, precum și un lexic presărat cu elemente regionale. Unele dintre acestea sînt de origine maghiară, datorate, pe de o parte, originalului maghiar, pe de altă parte, traducătorilor cunoscători de maghiară și, în general, regiunii puternic influențate de limba maghiară. Pe de altă parte, cauzele divergențelor¹⁷⁹ pot fi căutate și în existența mai multor traducători.

Cît privește importanța *Paliei* din punct de vedere cultural, aceasta este, la rîndul ei, multiplă, ea fiind „fără îndoială, una din cele mai însemnate cărți românești din suta a 16-a”¹⁸⁰. În primul rînd, aceasta constă în însuși conținutul ei, în caracterul ei sacru. Pentru

¹⁷⁷ Precedînd NTB în care se explicitează de asemenea intenția de a se adresa *tuturor* românilor, la autorii PO se face simțită aceeași intenție. Tendința către o relativă unitate lingvistică în cadrul textului poate fi datorată încercării de constituire a unei norme comune, accesibile tuturor vorbitorilor români (cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 416). În acest sens, prezența în text a unor variante fonetice ar putea fi atribuită normei regionale care admitea, eventual nediferențiat, aceste realizări.

¹⁷⁸ Textele începînd cu PO reprezintă „în genere, tot atîtea texte de limbă literară, accesibile tuturor românilor”, iar graiul ardelenesc le conferă doar „o coloratură generală” (Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, p. 79; cf. și IVĂNESCU 1944-1945, p. 51). Firește, Al. Rosetti încearcă să argumenteze în favoarea tezei sale, conform căreia la baza limbii literare românești stă graiul lui Coresi răspîndit asupra întregului teritoriu românesc o dată cu tipăriturile diaconului.

¹⁷⁹ Vezi existența, în epocă, a unei „conștiințe lingvistice regionale” (IVĂNESCU 1944-1945, p. 99) care a putut genera diversele variante de „dialecte literare”.

¹⁸⁰ Formularea aparține lui I. Popovici, în POPOVICI 1979, p. 266. Alte aprecieri asupra *Paliei*, aparținînd diferiților autori, vezi în volumul dedicat acestui text: PO 1582-1982. Se impune însă și observația că, uneori, aceste aprecieri se supun unor ideologii politice, ca, de pildă, cea conform căreia frumusețea limbii *Paliei* atestă, implicit, „vechimea și statornicia românilor pe aceste meleaguri dacice!” (Ion Dodu Bălan, *Un monument de limbă românească*, în *ibidem*, p. 68). La fel de forțată se prezintă și ideea că *Palia* ar fi „rodul unei opere conștiente de politică culturală română” prin care „se înfăptuia unitatea spirituală a poporului nostru” (I. Ionescu,

fiecare popor creștin, traducerea *Bibliei* în limba națională a însemnat un moment crucial pentru exersarea credinței sale. Adicional, pentru unele limbi (ca de exemplu, germană), acest moment a constituit și fixarea limbii literare. Astfel, se înțelege importanța *Paliei*, ca primă traducere (deși nu integrală) a *Bibliei*¹⁸¹. Pe de altă parte, apariția acestui text, la Orăștie, va așeza regiunea hunedoreană¹⁸² printre centrele de răspîndire a scrisului românesc, după tipografiile din Sibiu, Brașov, Cluj.

Traducerea și tipărirea *Paliei* se datorează propagandei calvine¹⁸³ pe care o desfășurau ungarii din Ardeal. Organizația calvinistă a românilor ardeleni găsește un puternic sprijin în cercurile conducătoare, printre care Mihail Tordași, episcop calvino-român, inițiatorul cărții sau Francisc Geszty, comandant militar al Hunedoarei („*vestit viteadz, alesu hotnogi u Ardelului și Țăriei Ungurești*”) care purtase cheltuiala „*cu alți oameni buni lîngă sine*”. De asemenea, această carte creștinească a apărut „*cu știrea măriei lui Batăr Jigmon, voivodă l Ardealului și a țăriei ungurești*”. Cît privește durata elaborării, traducătorii afirmă: „*și se-au început aceste cărți luna noiembrie 14 și se-au săvîrșit în luna lu iunie 14 [dzile]. Vă leato 7090*”. Această traducere apare ca o necesitate, „*jelanie scriptureei sfînte, că vădzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu numai noi românii pre limbă nu avem*”. Împrejurările în care a apărut *Palia* le aflăm chiar din precuvîntarea¹⁸⁴ ei, unde se menționează, pe lîngă acestea, și traducătorii¹⁸⁵: Herce Ștefan, Zacan Efrem, Peștișel Moisi și Acharie, precum și tipografi: „*eu Șerban diiacu, meșterul mare a tiparelor, și cu Marien diiac*”. De altfel, nu există nici un argument solid care să fie în măsură a rezolva

Palia de la Orăștie, în *ibidem*, p. 73). Este indiscutabil că textul are o oarecare relevanță pentru unificarea limbii române, dar nu se poate vorbi despre „unitate spirituală” cu atît mai mult cu cît textul acesta este o inițiativă calvină, ceea ce este împotriva ortodoxismului, așadar a *spiritului românesc*.

¹⁸¹ PO cuprinde primele două cărți ale lui Moise: *Bitiia și Ishodul*. Prima parte prezintă „*începătura a toate făpturilor*”, „*cumu se-au sporit oamenii de la Adam și de la Eva*” și „*Jacov cu feciorii săi cum fu dus în Eghipet*”, iar a doua carte cuprinde ieșirea din țara Egiptului, trecerea în pustie, legile.

¹⁸² Inițial, textul s-a bucurat de mare interes și datorită faptului că era atribuit unei regiuni „căreia nu pare să-i aparțină cu exactitate nici un alt text din secolul al XVI-lea” (M. Roques, în PO 1925, p. V). Ulterior s-a dovedit însă că acest text nu este singurul provenit din zona extinsă a Banat-Hunedoarei.

¹⁸³ Biserica calvină ungurească își ia începutul în 1564, cînd maghiarii se despărțiră de sași în urma hotărîrii luate în dieta de la Turda. Alte texte care se datorează calvinilor români sînt: *Tilcul evangheliilor* (cuprins în *Cazania I, 1567-1568*), *Molitvenicul*, precum și *Fragmentul Todorescu*.

¹⁸⁴ De altfel, în texte vechi, prefetele ori epilogurile erau menite a transmite, în special, trei idei: motivarea răspîndirii prin tipar, solicitarea bunăvoinței cititorilor pentru eventualele greșeli, respectiv precizarea locului, a datei, a patronilor și a ucenicilor imprimării.

¹⁸⁵ N. Iorga împarte chiar rolurile traducătorilor. Astfel, Acharie „să fi fost cunoscător de grecește”, Zacan de sîrbește, Herce „era poate ungar”. Ei o fi fost doar întrebați, zice N. Iorga, iar traducerea „s-o fi făcut Peștișel, incontestabil un român” (N. Iorga, *Palia de la Orăștie: Însușirile acestei traducerii*, în PO 1582-1982, p. 11). Firește, acest lucru se explică prin faptul că autorul dă crezare celor spuse în prefață privind originalele, ceea ce nu corespunde, de fapt, realității. Asta nu exclude ca, printre traducători, să se fi aflat și un ungar sau că aceștia să fi vorbit limbile amintite. O altă teorie privind traducătorii este cea conform căreia „toți aceștia au fost români neaoși, deși au îmbrățișat legea reformată” (Ion Bălan, *Palia de la Orăștie*, în *ibidem*, p. 14). În orice caz, cert rămîne faptul că printre ei trebuie să fi fost și buni cunoscători ai limbii maghiare, chiar bilingvi naturali.

problema traducătorilor, deoarece nu putem accepta, fără îndoieli, ce ni se spune în *Prefață*. Exprimarea la plural („noi”) era caracteristică vremii, iar printre ei vor fi fost și alții necunoscuți. De asemenea, este imposibil de spus cine a efectuat o anumită porțiune de text sau dacă n-o fi existat chiar un revizor care supraveghea, eventual intervenea în elaborarea textului.

De-a lungul cercetărilor, s-au stabilit diverse ipoteze¹⁸⁶ privind originalele *Paliei*, multe fiind greșite deoarece se conformau celor afirmate în *Prefața* acesteia, potrivit cărora „scoasem den limbă jidovească și grecească și sîrbească pre limbă românească”. S-a arătat însă, fără echivoc, că nu se poate da crezare acestei mărturii prin care traducătorii urmăreau, de fapt, acceptarea tipăriturii de către biserică, de pe o parte, și de către cititori, pe de altă parte. Analiza lingvistică a demonstrat ulterior că textul are la bază o sursă maghiară, *Pentateuhul* lui Heltai Gáspár, tipărit la Cluj în 1551¹⁸⁷, recunoscută relativ devreme¹⁸⁸. Problema originalelor a fost soluționată apoi de M. Roques care a arătat că „influența lui Heltai e dominantă, dacă nu exclusivă în unele părți”, dar textul acesta nefiind unica sursă. „Trăsăturile prin care aceasta se distinge de modelul maghiar nu provin nici din ebraică, nici din greacă, nici din slavonă, nici din versiunea lutherană”¹⁸⁹, ci s-a consultat o ediție a *Vulgatei*, deși nu se poate stabili cu exactitate care anume.

Măsura în care textele-sursă își exercită efectul asupra textului tradus depinde atât de traducător, a cărui opțiune poate prima, cât și de posibilitățile limbii în care se traduce. Uneori constrîngerile impuse de limba-țintă, presiunea sistemului acesteia sînt forțate sau chiar încălcate, mai ales atunci cînd traducătorul, din diverse motive, optează pentru adoptarea modelului străin. Acomodarea limbii proprii la particularitățile celeilalte limbi sînt determinate însă nu numai de cerințele de conținut sau de formă ale izvorului, dar, într-o oarecare măsură, și de imaginea traducătorului față de propria limbă. În acest sens, se

¹⁸⁶ M. Gaster a presupus un original slavon datorită denumirii celor două cărți prin *Bitie*, respectiv *Ishod*, precum și pe baza „construcțiunii sintactice a limbei” (în CH. R., p. XXIV); N. Iorga constată că „s-a întrebuițat textul biblic în mai multe limbi”, printre care ebraica, greaca, slavona, însă „un text latin n-a fost întrebuițat” (N. Iorga, *op. cit.*, în PO 1582-1982, p. 11); T. Cipariu are în vedere o versiune calvinistă după ebraică. Corectările de rigoare vor fi efectuate de M. Roques, în partea a III-a a *Introducerii* la ediția autorului, în cap. *Auteurs et circonstances de la traduction* (p. XIV-XIX), precum și în cap. *Le travail de traduction, les originaux* (p. XXXII – XXXIX).

¹⁸⁷ Cu toate că sursa maghiară s-a făcut evidentă, stabilirea redacției textului maghiar necesita încă un travaliu din partea cercetătorilor. Ediția ungurească din 1551 s-a fixat drept izvorul traducerii maghiare pe baza segmentării capitolelor, prin luarea în considerare a notelor marginale, prin trecerea în revistă a maghiarismelor și a calcurilor și uneori chiar prin punctuația aplicată (vezi M. Roques, în PO 1925, p. XLVII).

¹⁸⁸ Încă în 1911, I. Popovici emite părerea că *Palia* a avut ca original *Vechiul Testament* unguresc, apărut sub titlul *A Bibliánac első része, az az Mosesnek öt könyve: Mely Magyar Nyelvre fordítottot, a Régi és Igaz Szt. Könyvekből* (în POPOVICI 1979, p. 268), apoi M. Roques va susține aceeași părere în 1913, formulată în *Prefața* ediției textului din 1925.

¹⁸⁹ M. Roques, *Palia de la Orăștie. Introducere. 3. Munca traducătorilor: Originalele*, în PO 1582-1982, p. 21 – reprodus din lucrarea apărută în 1925 la Paris.

constată, de pildă, că, la momentul traducerii, limba română era insuficient formată pentru a putea îmbrățișa la tot pasul conținutul de transmis. În același timp, latina fusese modelul cult de prestigiu și cu autoritate, datorate tradiției îndelungate, dar cu o întrebuințare relativ restrânsă în epocă, față de maghiară care putea fi mai accesibilă. În ceea ce privește desăvârșirea actului traducerii, textul *Paliei* este mult mai complex față de celelalte traduceri ale perioadei, lucru ce se datorează, firește, și celor două surse ale sale. Astfel, pe unele porțiuni, se poate arăta cu o oarecare certitudine versiunea care a stat la baza acelui fragment de text (fie pasaj, verset, propoziție sau construcție sintactică, eventual lexeme), deși nici în aceste cazuri nu este exclus ca și celălalt izvor să fi fost avut în vedere. Alteori cele două modele se împletesc în așa fel încât este greu a arăta exact care dintre cele două versiuni se urmărește: latina sau maghiara, eventual ambele simultan¹⁹⁰. În egală măsură, traducătorul are uneori și libertatea de a-și crea propria versiune, când nici una dintre surse nu este distinct perceptibilă. Există situații când lucrul acesta se concretizează prin interpolări de conținut, alteori se datorează unor motive strict lingvistice, deoarece toate limbile cunosc modalități de realizare formală și lingvistică diferite, iar ceea ce se poate exprima concis într-o limbă, într-o alta presupune alte mijloace. Apoi, diferențele observabile între textul rezultat și sursele sale pot constitui și consecința unui alt factor. Influența izvorului nu se manifestă în toate cazurile imediat, ci își poate exercita presiunea și întârziat căci mintea traducătorului este capabilă de a reține, pentru o anumită vreme, în stare latentă, informațiile procurate din izvor care, după aceea, pot ieși la suprafață în alt loc decât în sursa propriu-zisă.

III. 3. 1. 1. 1. Influența maghiară reflectată în *Palie*

Deși în efectuarea traducerii au fost puse la contribuție două surse, în ansamblu, modelul maghiar este mai prezent în produsul final al textului românesc, chiar dacă, în unele locuri izvorul maghiar este foarte asemănător sau chiar coincide cu cel latin, atât sub aspect formal, cât și cel al conținutului. Intensitatea influenței maghiare se explică oarecum și prin accesibilitatea modelului maghiar față de cel latin, atât în privința unei înțelegeri mai profunde a conținutului de către traducător, cât și în cea a turnării acestui mesaj într-o formă vernaculară, deci, mai apropiată de receptor.

Statutul influenței maghiare în textul *Paliei* este extrem de complex, îmbrățișând atât aspecte lingvistice, implicând mai multe niveluri ale structurii limbii române, cât și extralingvistice. De asemenea, este de remarcat și faptul că influența maghiară în *Palie* trebuie

¹⁹⁰ Contaminarea celor două surse, când în același pasaj românesc se îmbină ambele izvoare, se găsesc, de pildă, sub *Gen. 4, 26, Ex. 21, 3* (cf. M. Roques, în PO 1925, p. L). Pentru exemple de acest fel vezi și ARVINTE – GAFTON 2077, p. 53 ș. urm.

discutată în cadrul mai larg al influențelor caracteristice zonei căreia îi aparține, regiune în care influența slavă încetase de mult¹⁹¹, cea maghiară devenind dominantă, dacă nu chiar unica acceptată de către comunitățile locale. Pe de altă parte, influențele se manifestă nemijlocit, prin însăși sursa maghiară care, la rîndul ei, afectează nivelul lexical-semantic, prin împrumuturi imediate și prin calcuri, pe cel sintactic, prin urmărirea uneori atentă a frazeologiei maghiare etc. În egală măsură, textul conține și unele efecte ale influenței maghiare relativ independente de textul-sursă, cum ar fi unele cuvinte ungurești intrate anterior în limba română, familiare traducătorilor și în regiune, influențe care, așadar, preced elaborarea textului propriu-zis. Prin urmare, nu putem separa influențele exercitate prin contacte vii de cele pe cale cultă, prin actul traducerii, care se împletesc uneori inextricabil. Adițional, în anumite cazuri, influența maghiară se poate urmări imediat, atunci cînd textele maghiar, respectiv românesc coincid, dar și ulterior. Altfel spus, presiunea sistemului maghiar, la orice nivel ne-am referi, își poate exercita efectul în alt loc, prin capacitatea minții de a depozita în memorie anumite tipare lingvistice și de a le întrebuința independent de sursă, eventual, de a crea, pornind de la acestea, altele noi. Ne putem, bunăoară, întreba: ce constrîngeri au determinat traducătorii să urmeze, în unele porțiuni, mai degrabă textul maghiar – în condițiile în care poate chiar același traducător urmează apoi *Vulgata* chiar în interiorul aceluiași pasaj? Altfel zis, ce criterii s-au impus atunci cînd una dintre versiuni devine dominantă, pe cînd cealaltă pare a fi suspendată sau, dimpotrivă, traducătorul se arată adeptul utilizării ambelor în același timp, respectiv, prin extindere, care este concepția călăuzitoare a traducerii? Foarte probabil, opțiunea traducătorilor¹⁹² trebuie să fi fost orientată nu numai de motive pur lingvistice.

De altfel, formele de manifestare a influenței maghiare în textul PO pot fi urmărite prin anumite „mărci ale traducerii”¹⁹³. Acestea arată, în mod indiscutabil, urmarea textului maghiar, mai cu seamă atunci cînd elementele textului românesc nu au corespondent în textul latin, dar redau exact ceea ce apare în textul maghiar. Printre acestea putem aminti unele elemente cu rol discursiv, unele împrumuturi, respectiv calchierea.

Din prima categorie fac parte inserturile afective cu interjecția *ni* sau *batăr*: *Ni, batăr, așa să fie cum dzici* (*Gen.*, 30, 34, cf. *Am bator* vgy *legyen à mint mondod*); sintagmele adjectivale ca mărci ale afectivității în cazul adresării directe: *Ascultă-ne, bun doamne* (*Gen.*,

¹⁹¹ Observație valabilă, evident, pentru româna *vorbită*, întrucît la nivelul limbii cultivate slavona, ca limbă sacră a românilor ortodocși, a avut un rol capital pînă la impunerea românei ca limbă de cult.

¹⁹² Despre opțiunea traducătorilor textelor biblice de mai tîrziu (NTB și BB) vezi GAFTON 2005, p. 137 ș. urm., 146 ș. urm.

¹⁹³ Vezi prezentarea detaliată a acestor mărci la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 52-188.

23, 6, cf. mgh. *Halgasmeg münket ió vram*, cf. lat. *audi nos domine*); **drag** *fiiule* (*Gen.*, 43, 29, cf. mgh. *Szerető fiam*, cf. lat. *fili mi*), **Drag** *Doamne* (*Gen.*, 44, 18, cf. *Szerető Wram*), **Drag** *tată!* (*Gen.*, 27, 18, cf. *Szerető attyam*); sau unele formule afective de întărire, frecvente în maghiară, precum: **Bine** *cunoaștem* (*Gen.*, 29, 5, cf. *Jol ismeryiuc*) care urmăresc, evident, tiparul de exprimare și modelul de construcție a discursului oferit de sursă, păstrând inclusiv topica maghiară. Ca urmare a unor calcuri, apar în text și exprimările superlativului prin *prea* sau *tare*, în: **tare** *plodit face-voi tine* (*Gen.*, 17, 6, cf. mgh. *igen gyümölchezeue teszlec tegedet*, cf. lat. *faciamque te crescere vehementissime*), **prea tare** *voiu înmulți* (*Gen.*, 17, 20, cf. mgh. *igen meg is sokasitom*, cf. lat. *et multiplicabo eum*), **păcatele lor tare** *se-au îngreoiat* (*Gen.*, 18, 20), **tare** *se spămîntă și tare tremura* (*Gen.*, 32, 7), adverbele românești corespunzând mgh. *igen*¹⁹⁴.

Tot aici pot fi menționați și unii conectori care au menirea de a întări coerența discursului. Aceștia reprezintă un mijloc de construcție a mesajului oferit de modelul maghiar, fiind întrebuințați, uneori, chiar cu valoarea morfosintactică a corespondențelor lor ungurești ca în: **Lot încă** *mearse cu el* (*Gen.*, 12, 4, cf. *Lotthis elmene vele*); **După aceea** (*Gen.*, 8, 19, cf. *Annakutanna*), **Așa** (*Gen.*, 12, 5, cf. *Eképen*), **În acest chip** (*Gen.*, 31, 20, cf. *Ekepen*), **derept acea** (*Gen.*, 17, 23, cf. *azokaert*, cu variantele **derept aceaia**, *Gen.*, 50, 25 sau **derept aceasta**, *Gen.*, 19, 32, cf. *Ezokaert*). Reprezentativă pentru influența maghiară, cu o frecvență considerabilă, este și întrebuințarea conjuncției *iară*¹⁹⁵, utilizată drept echivalentul mgh. *kedig*, ca în: **Iară** *aceasta este legătura care voi țineți între mine și între voi...* (*Gen.*, 17, 10, cf. *Ez kedig az én Kötetem, mellyet tū meg tarchatoc, én közettem s tū közettetec*); în: **El, iară,** *zise lor* (*Gen.*, 24, 56, cf. *Ő kedig monda*); sau în: **Eu, iară,** *o bucățea de pîine aduce-voiu voao* (*Gen.*, 18, 5, cf. *En kedig egy falat kenyeret hozoc tūnektec*); în: **Adunară, iară,** *într-o grămadă broaștele* (*Ex.*, 8, 14, cf. *Rakásba gyüytet kedig à békákat*, unde, în textul latin, avem un *și* narativ). În asemenea cazuri, *iară* funcționează, mai degrabă, ca un element discursiv, fără valoare gramaticală propriu-zisă, asemenea mgh. *kedig*, care se aseamănă unui modalizator. Aceste construcții s-au produs, de fapt, prin extinderea unor valori semantice (cvasi)echivalente în română și maghiară (de pildă, cea adversativă sau conclusivă) a acestor elemente de legătură și asupra altor situații în care traducătorilor li s-a putut părea acceptabilă această procedură. Influența maghiară, privind întrebuințarea acestui element de relație, este

¹⁹⁴ Superlativul cu *igen* cunoaște și alte corespondențe în română, precum în: *bărbat virtos mare* (*Ex.*, 11, 3 – cf. *igen nagy ember*, unde *igen* are sensul ‘cu adevărat, într-adevăr’).

¹⁹⁵ Vezi și ARVINTE – GAFTON 2007, p. 77 ș. urm.

vădită și datorită faptului că, în versiunea latină, de cele mai multe ori, nu apare nici un element de legătură.

Tot ca mărci ale traducerii pot fi considerate și elementele lexicale, deși doar în virtutea segmentului mai restrâns în care acestea figurează, cu toate că nici în asemenea cazuri nu este absolut necesar ca textul urmărit să fie cel maghiar deoarece unele cuvinte preced traducerea, respectiv trec dincolo de zonele de contact direct cu maghiarii. Așadar, prezența unui maghiarism poate fi un posibil indiciu al modelului maghiar, dar în sine nu este suficientă pentru demonstrarea unei relații directe și stricte la nivelul textelor în contact. Argumente mai valide pentru a stabili filiația textelor ar fi calcurile de expresie și cele semantice, construcțiile străine limbii române.

Se poate spune că, în plan latent, influența maghiară privește însăși tehnica de construcție a discursului. În mod evident însă, privită în totalitatea ei, la nivelul vocabularului, ea se concretizează prin împrumuturi din maghiară, respectiv prin calcuri, precum și la nivel morfo-sintactic, prin construcții specifice limbii maghiare, aspecte care vor fi urmărite în continuare. De altfel, în ansamblu, „influența ungurească nu e așa de mare în ce privește numărul elementelor, după cum s-ar fi părut că ar fi după influențele morfologice și sintactice”, cum observă I. Popovici¹⁹⁶.

III. 3. 1. 1. 1. 1. Împrumuturi maghiare în PO

Textul *Paliei* înregistrează un număr considerabil de împrumuturi maghiare a căror explicație și funcționalitate se prezintă în mod diferit sub mai multe aspecte. Aprecierile care se pot face cu privire la statutul acestor elemente lexicale pot viza: modul lor de pătrundere, întrebuițarea lor teritorială, vitalitatea și productivitatea lor etc. Aceste criterii se pot aplica cu privire la stadiul de dezvoltare a limbii în epoca veche, eventual incluzându-se și etapele ulterioare, pe de o parte, și cu privire la nivelul mai restrâns al textului tradus, pe de altă parte. În mod firesc, rezultatele obținute, în parte, pentru fiecare dintre cele două perspective coincid, de cele mai multe ori, indiferent dacă ne situăm la nivelul sistemului sau dacă luăm în considerare planul textual. Uneori însă acestea pot reflecta și diferențe de nuanță în funcție de perspectiva adoptată. Astfel, spre exemplu, se poate întâmpla ca un împrumut să aibă altă motivație atunci când el intră în graiul poporului, față de situația când acesta se întrebuițează în text. Adoptarea unui împrumut, concomitent sau ulterior actului de traducere, limba unui text se explică, de cele mai multe ori, prin nevoia de a umple un gol conceptual sau de a reda o anumită nuanță a acestuia, într-un cuvânt, printr-o *necesitate*, chiar dacă aceasta nu reflectă,

¹⁹⁶ POPOVICI 1979, p. 279.

de fiecare dată, o nevoie reală¹⁹⁷ sau, în orice caz, dirijată nu exclusiv de rațiuni pur lingvistice. Se poate întâmpla ca sistemul să dispună deja de un corespondent românesc, caz în care adoptarea formei străine se motivează, mai degrabă, ca opțiune susținută (și) de factori psiho-sociali, precum natura bilingvă a vorbitorului (sau a autorului). În aceste cazuri, împrumutul nu este, în mod necesar, controlat de nivelul conștientului, iar asumarea acestuia de către utilizator se limitează, probabil, la o întrebuintăre cu scopul comunicării unui mesaj. În cazul traducerii PO însă, introducerea unui împrumut (deja în uz sau nou) în text nu întotdeauna apare ca rezultat al unei constrîngerii lingvistice, și nici nu se limitează în fiecare caz la translarea și transmiterea mesajului divin. Uneori traducătorii par să urmărească (și) alte scopuri. Astfel, pe lângă motivația inexistenței unui element în limbă¹⁹⁸, respectiv dincolo de a opera corespondențele cerute de textul-sursă, prezența unui împrumut maghiar în text se prezintă, în unele locuri, ca o opțiune a traducătorului ale cărei motivații depășesc sarcinile propriu-zise ale traducerii. Într-o situație, precum cea a termenului subliniat din *Nestătoriu și budușlău* (*Gen.*, 4/12), întrebuintărea maghiarismului pare a răspunde mai degrabă unei sarcini de traducere, din moment ce textul maghiar impune prezența ambilor termeni (cf. *Nyughatatlan es Budoso*), și în plus între acestea există și o diferență de nuanță. Nu în toate cazurile însă, introducerea împrumutului maghiar în contextul în care apare se explică prin textul-sursă sau prin cerințe de ordin lingvistic. De exemplu, întrebuintărea lui *hasnă* (< mgh. *haszna*), deși în română exista *folos*, și mai ales în contextul în care se găsește chiar și corespondentul - precum în: *Folosuri și hasne* (*Prefață*) -, își găsește explicația dincolo de cerințele limbii române, căci nu se poate spune că cele două concurente s-ar fi specializat într-un anume sens și nici că vechiul termen românesc s-ar fi supraîncărcat sub aspect semantic¹⁹⁹. Totuși, ar fi greșit să spunem că utilizarea acestuia este superfluă sau parazită deoarece, la momentul respectiv, termenul avea curs în zona bănățeană-hunedoreană, resimțit, poate, conform cu norma regională. Astfel, traducătorii puteau urmări aici îmbogățirea unei serii sinonimice, dotînd limba română cu un mijloc de exprimare adecvat tipului de text. Într-un chip asemănător, textul românesc introduce și alte împrumuturi maghiare în același context cu corespondențele lor românești, acestea fiind utilizate ca echivalente sinonimice. Acesta este cazul termenilor *samă*, în: *Sama și numărul* (în *Prefață*), al lui *sălaş*, în: *Numărul sălaşelor și locurilor* (*Prefață*), sau cel al lui *aleaneș*, în: *protivitoriu va fi aleaneșului tău* (*Ex.*, 23,

¹⁹⁷ „Nevoia resimțită de agentul care operează împrumutul sau calcul (traducător sau vorbitor) poate fi subiectivă, minoră, chiar falsă” (GAFTON 2010b, p. 79).

¹⁹⁸ „Traducătorii dispuneau de un lexic sărac și nu aveau la îndemînă termeni românești suficienți, care să corespundă tuturor termenilor slavonești sau ungurești din versiunea biblică” (ROSETTI 1931, p. 138). Autorul enumeră aici și unele procedee prin care se înlătură aceste dificultăți.

¹⁹⁹ GAFTON 2010b, p. 79.

22)²⁰⁰. În aceste cazuri, explicația termenilor ungrești poate fi multiplă. Pe de o parte, acestea pot reflecta uzul curent și, ca atare, sînt elemente firești, fie în procesul creativ de elaborare a unui mesaj, în primele două exemple, fie ca răspuns la situația de traducere, în exemplul din urmă. Pe de altă parte, nu este exclus ca acestea să fi fost resimțite drept elemente regionale și, drept urmare, traducătorii să fi urmărit, eventual, clarificarea sensului acestora, reluîndu-l prin corespondentele românești. Acest lucru putea fi necesar în măsura în care intenția traducătorilor era de a se adresa tuturor românilor, deci și celor care se situau în afara regiunii și cărora termenii ungrești în cauză putea să nu le fi fost cunoscuți. De altminteri, acesta pare să fie și cazul termenului *băsău*, în: *Sta-voiu băsău sau în alean* (*Gen. 9, 5*), caz în care acesta, intrînd într-o construcție rezultată în urma unui calc după maghiară (cf. *boszszt alloc*), necesita, eventual, explicații. În mod interesant, lămurirea vine tocmai din partea unui alt împrumut maghiar (*alean*) care, deci, putea fi mai vechi decît primul și resimțit ca fiind mai uzual. În același timp, nu este exclusă nici posibilitatea ca prin aceste împrumuturi traducătorii să fi urmărit tocmai rafinarea, nuanțarea mijloacelor de exprimare ale limbii române, pe care o puteau considera mai puțin dezvoltată sub acest aspect, cel puțin în comparație cu limbile-sursă.

Firește, situațiile de tipul celor menționate reprezintă cazuri a căror frecvență nu este prea ridicată. În ansamblu, maghiarismele din traducerea românească apar ca soluții de traducere, altfel spus, slujesc transpunerii mesajului sacru. Pentru aceasta traducătorii aveau la dispoziție un bagaj lingvistic preexistent în care intrau și elementele de origine maghiară însușite anterior (prin grai viu sau, eventual, prin lecturi), pe care îl puteau valorifica în diverse feluri pe parcursul traducerii, și unul oferit de textul-sursă. De regulă, conceptele se redau prin corespondentele românești, iar printre acestea unele sînt de origine maghiară. În cazul în care limba nu dispunea de un termen pentru conceptul de redat, traducătorii puteau opta pentru preluarea acestuia chiar din textul-sursă.

Prin urmare, în ceea ce privește modul de pătrundere a împrumuturilor maghiare, o primă distincție se poate face între elementele *populare*, respectiv *culte*. Primele au cunoscut o circulație premergătoare, avînd curs în vorbire, fie în graiul regiunii, fie în cel al poporului întreg.

Statutul de element popular al unui împrumut maghiar din *Palie* se poate susține prin ocurența lui și în alte texte ale epocii și care nu sînt traduceri după maghiară. În această

²⁰⁰ Construcția este, de fapt, un calc după maghiară. Însă este interesant faptul că, pe cînd textul maghiar repetă același termen (mgh. *ellenseg* ‘dușman, potrivnic’), traducătorul optează pentru lexeme diferite sinonimice (*protivitoriu* și *aleaneș*). Acest lucru poate arăta o oarecare tendință către nuanțarea exprimării.

situație se află termenii: *alean*, *a amistui*, *băsău*, *beseadă*, *beteag*, *bir*, *a birui*, *bumb*, *a celui*, *chelciug*, *a cheltui*, *chizeaş*, *chin*, *a chinui*, *chip*, *dejmä*, *a făgădui*, *fe(a)l*, *florint*, *hasnă*, *a hiclenni*, *hicle(n)şug*, *holdă*, *hotar*, *hotnogi*, *iliş*, *a îngădui*, *a lăcui*, *a (se) legăna*, *majă*, *marhă*, *a (se) mîntui*, *meşter*, *mohorît(ă)*, *a murgui*, *neam*, *oraş*, *pildă*, *samă*, *sălaş*, *a sălăşui*, *şpan*, *tar*, *a tăgădui*, *talpă*, *uriaş*, *uric*, *varmigie*, *viteaz*, atestați în diferite texte (literare și/sau neliterare) contemporane. Firește, indiciile cele mai concludente sînt oferite de actele și de documentele (oficiale) românești care redau mai fidel uzul vorbit, și care nu reprezintă neapărat traduceri ale unor texte maghiare.

Pe de altă parte, faptul că împrumutul maghiar cunoștea circulația în graiul viu, fie și regional, al românilor se poate proba și în cazul în care acesta nu este notat în texte contemporane, însă cunoaște atestări anterioare sau ulterioare secolului al XVI-lea. Acesta poate fi, de pildă, cazul unor cuvinte cu întrebuințări regionale, unele dintre ele caracterizînd îndeosebi textele calvino-românești, precum: *a bintătui*, ‘a pedepsi’ care, după PO, este atestat în texte bănățene²⁰¹, precum și în scrisori și documente ardelenesti, păstrat și astăzi în unele zone din Transilvania (cf. DA, s.v.). În același chip, *ocă* ‘motiv’, ‘cauză’ este notat în texte calvino-românești din secolele XVI-XVII²⁰², iar răspîndirea actuală cuprinde nord-vestul Transilvaniei²⁰³. Termenul *tîrnaț* ‘pridvor’, ‘tindă’, ‘prispă’, la rîndul lui, este specific textelor vechi calvino-române, iar astăzi circulă în Transilvania (ALR, II, vol. I, h. 234), în nordul Banatului, în Crișana și în vestul Maramureșului²⁰⁴. Într-un mod asemănător, *ciurdă* ‘turmă de vite’ se păstrează și astăzi cu sensul etimologic, în graiurile prin Banat și Transilvania. La fel, *tărcat* ‘pestriț’, ‘cu pete de diferite culori’ a pătruns de timpuriu în graiurile ardelenesti, avînd, în secolul al XVI-lea, circulație în Banat-Hunedoara, și fiind regăsit și astăzi în graiurile populare din Ardeal (cf. DLR, s.v.)²⁰⁵. În chip asemănător, *buduşlău*, ‘fugar’, ‘rătăcitor’ și *a buduşlui* ‘a rătăci’, ‘a pribegi’ puteau fi cunoscute în graiul popular din Ardeal, unde se păstrează și astăzi, atît cu sensul primitiv, cît și cu unele nuanțe dezvoltate pe terenul limbii române.

O oarecare vechime poate arăta și faptul că termenul apare într-o formă derivată în text, cum este *băratăş* ‘prieten, tovarăş’ (în: *Şi Avimelec la el mearse den gherar şi Ahusa, băratăşul acestuia*, Gen., 26, 26 – cf. mgh. *barattya*), derivat pe terenul limbii române de la

²⁰¹ Vezi GHEȚIE 1982, p. 25-26.

²⁰² Cf. PAMFIL 1958, p. 240, GHEȚIE 1982, p. 29.

²⁰³ GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 291.

²⁰⁴ Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 298.

²⁰⁵ Cf. MĂNDRESCU 1892, p. 106-107; PAMFIL 1958, p. 241.

bărat ‘id.’, respectiv faptul că acesta cunoaște și alte derivate în textele contemporane, cum este (*a*) *gînd(i)* (vezi *negîndire, negîndite*).

În egală măsură, uneori traducerea românească, la rîndul ei, aduce dovezi care pot susține, cu un oarecare grad de certitudine, statutul de element popular al unui termen. Aceste dovezi se referă la situațiile în care, în textul tradus, cuvîntul de origine maghiară este întrebuițat relativ independent de textul-sursă. Cu alte cuvinte, împrumutul poate apărea în alt loc decît etimonul său, fie că îl precedă, fie că îl urmează, dar corespunde, în text, diferiților termeni ungurești. În această situație se află: *a adăvăsi* ‘a prăpădi un popor’ care are o singură ocurență în text, în: *Împărți-voiu pre ei în Iacov și voiu adăvăsi în Izdrail (Gen., 49/7)* unde redă mgh. *el szelesztem*. Într-un mod asemănător, *pochiolat* ‘vâl (cu care se acoperă capul)’ apare o singură dată, în: *Și încinge și Aaron și feciorii lui cu brînele și pochiolatele leagă-le pre cap (Ex., 29/9)*, drept corespondent al mgh. *föketöket*. Cu diverse corespondente apare verbul *a (se) (în)tîlni* ‘a găsi în mers pe cineva’, ‘a se încrucișa’, ‘a se întretăia’, redînd mgh. *összue ér* în sintagma: *Se tîlneaște într-una (Ex., 28/27, 39/20)* sau mgh. *leszec szömbve vele (Gen., 32/20)*. Un caz interesant îl constituie și *aleaniș* (var. *aleaneș*) ‘dușman’, ‘inamic’, ‘potrivnic’ care, în toate ocurențele sale, corespunde în text unui alt termen unguresc *ellenség* ‘id.’ care, de altminteri, a dat în română *alenșig*, atestat într-o altă traducere românească după maghiară (în FRAG. TOD.). Cu toate că nu se poate exclude proveniența cultă a termenului, rămîne de explicat opțiunea autorului pentru forma *aleaneș* în loc de *alenșig*, care corespunde etimonului din textul maghiar.

Pe de altă parte, există cîteva împrumuturi asupra cărora este mai greu să ne pronunțăm deoarece există puține atestări în epocă, pentru unele tot din PO, însă sînt notate, regional, în limba actuală. În această situație se află, spre exemplu, *beartă* ‘margine, tivitură’ care prezintă și probleme de etimologie²⁰⁶. Acesta este notat în PO, în: *Cunună de aur fă pre ea și beartă den giur împregiur (Ex., 25, 24, unde redă mgh. pártát)*, iar celelalte atestări sînt numai din limba română actuală, unde apar cu sensuri specializate. În mod asemănător, *a (se) bizui* ‘a se baza’, ‘a se sprijini’, ‘a se încrede’ cunoaște în epocă puține atestări, notat în PO: *Și să cunoști între ei atare bărbați înțelepți, bizuiaște [bizuiaște] pre ei dobitoacele meale (Gen., 47, 6, unde corespunde mgh. bizd)*, fiind însă cunoscut azi. În aceeași situație se află și *șireag* ‘mulțime’, ‘trupă’, ‘rînd de soldați’, ‘armată’, ‘neam’, notat în PO: *Și șireagul împărțind el,*

²⁰⁶ Termenul este derivat fie din germ *Barte, Borten* (cf. DA, s.v. *bartă*), fie din mgh *párta* (vezi SD, s.v. *partă*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 538; vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269; cf. DER, s.v. *bertă*, var. *b(e)artă, bortă, partă* ‘podoabă de cap, vâl’ < mgh. *bérta*, din germ. *Berthe*, cf. fr. *berthe*, sp. *berta*; vezi și *ibidem*, s.v. *partă* 1. ‘panglică, colier de mătănii sau de medalii’, 2. ‘cingătoare’, în Banat, < mgh. *párta*).

slugile lui lovira pre ei (*Gen.*, 14/15, unde redă etimonul *sereg*), circulând și azi sub forma *șirag*.

În mod firesc, nu toate elementele populare au același statut în limba română veche și nici în economia textului. Pe de o parte, acestea pot fi privite diferit în funcție de nivelul limbii la care ne situăm: grai sau limbă literară (comună). Astfel, există elemente lexicale care aveau circulație în cele mai multe dintre graiurile românești vechi, alții doar în regiunea bănățeană-hunedoreană. Pe de altă parte, unii, deși existenți, dar aparținând, eventual, vocabularului pasiv, au putut fi reintroduși, întăriți prin utilizarea și frecvența lor în acest text și, iarăși, alții au câștigat o mai largă circulație în graiul viu. În egală măsură, aceste împrumuturi pot fi privite atât în sincronie, cât și în diacronie.

Printre împrumuturile ungurești care au cunoscut și cunosc și astăzi o întrebuințare generală, răspândite pe tot teritoriul românesc, aparținând fondului lexical de bază, se înscriu, de pildă: *a birui*, *a cheltui*, *chin*, *chip*, *a făgădui*, *fel*, *(a) gând(i)*, *hotar*, *a îngădui*, *a lăcui*, *oraș*, *a tăgădui*, *talpă*²⁰⁷. Altele au făcut parte din fondul principal în secolele trecute, iar astăzi pot fi considerate ca ieșite din vocabularul comun, ca: *bir*, *chizeaș* (*chezaș*), *dejmă*, *uric*, din moment ce a dispărut realitatea extralingvistică pe care o denumeau.

Cele mai multe împrumuturi maghiare din PO sînt regionalisme²⁰⁸, caracterizînd, în secolul al XVI-lea, îndeosebi graiurile bănățene-hunedorene, precum: *alean*, *alnic*, *aleaneș*, *bărătaș*, *băsău*, *beartă*, *beseadă*, *a budușlui*, *a celui*, *ciurdă*, *hasnă*, *ocă*, *marhă*, *a murgui*, *pochiolat*, *samă*, *tîrnaț*, *varmigie*. Unele dintre acestea se păstrează pînă astăzi în aceste graiuri, altele au devenit arhaisme, și, iarăși, altele și-au extins sau și-au restrîns sfera de întrebuințare în secolele următoare, fiecare împrumut trebuind urmărit separat.

Spre deosebire de elementele populare, împrumuturile culte au intrat mai degrabă o dată cu traducerea textului, sub influența modelului maghiar. Unele dintre acestea n-aveau corespondent în limba română veche, altele poate aveau, dar frecvența lor era mai redusă în graiul viu, fiind sporită tocmai prin utilizarea sursei maghiare.

În principiu, printre termenii culți de origine maghiară, introduși în urma traducerii PO, pot fi menționați: *a aldovani*, *alnic*, *batăr*, *berc*, *gheman*, *giolgiu*, *jemblă*, *lepiniu*, *mereu*, *nașfă*, *ni*, *pint*, *rudă*, *sichuș*, *siriu*, *a sucui*, *șinor* și *a vîndăgi*, cu toate că nu este exclus ca unele dintre aceste maghiarisme să fi avut o circulație, chiar și restrînsă, în graiul viu al poporului din regiunea bănățeană-hunedoreană căreia îi aparține traducerea românească.

²⁰⁷ GRAUR 1954, p. 48-55.

²⁰⁸ Deși se situează la periferia lexicului privit în ansamblul lui, pentru cei ce le întrebuințează în comunicarea lor zilnică, în egală măsură vorbitori de română, elementele regionale sînt tot atât de vii ca și celelalte cuvinte întrebuințate în alte regiuni.

În majoritatea cazurilor, acestea se găsesc în același loc cu etimoanele lor ungurești, cu toate că acest lucru în sine nu este un argument suficient pentru a susține, în fiecare caz, pătrunderea livrescă a acestora. Faptul însă că, în secolul al XVI-lea, acestea sînt notate doar în PO, cu ocurențe izolate și aici, apărînd ca replică imediată a textului-sursă, coincidînd, atît formal, cît și semantic, cu etimonul unguresc, respectiv că acestea nu se înregistrează nici în secolele următoare, sau se înregistrează, dar au aceeași repartiție, eventual, sînt atestate cu alte sensuri decît cel redat în text, este în măsură să susțină cu tărie caracterul cult al acestora.

În această situație se află, de pildă, *gheman* ‘diamant’, atestat doar în PO, în: *În al doilea rînd fie carmel, safir și gheman* (Ex., 28, 18 – cf. mgh. *Gemāt*, cf. lat. *iaspis*), *Carmen, safir și gheman* (Ex., 39, 11 – cf. mgh. *Gemant*)²⁰⁹, care ulterior nu se mai notează. În chip asemănător, *șinor* ‘cordon’, ‘laț’, ‘șiret’, ‘șnur’ cunoaște întrebuițări doar în acest text, în: *Și leagă aceaia cu șinor de mătase galbină* (Ex., 28, 37 – cf. mgh. *sinor*), nefiind reținut în textele secolelor următoare.

Altele sînt reținute și în secolul următor, dar cunosc și acum întrebuițări limitate. Acesta este cazul lui *batăr*, conj., adv. ‘fie’, ‘bine’, ‘măcar’, ‘cel puțin’, ‘barem’, ‘cu toate că’, din: *Ni, batăr, așa să fie cum dzici* (Gen., 30, 34 – cf. mgh. *Am bator*)²¹⁰. Adverbial, și cu sensul etimologic, acesta se atestă și în secolul al XVII-lea, în texte din zona restrînsă a Banatului (DLRLV, s.v. *batîr*). În mod asemănător, termenul *rudă* ‘prăjină’, ‘oiște’, atestat în: *Și polei cu aur scîndurile, rudele încă le polei* (Ex., 36, 34 – cf. mgh. *rudakat*)²¹¹, se mai aude astăzi prin Transilvania, Banat și, rar, prin Moldova, înregistrînd și sensuri specializate (cf. CADE, SD, s.v., PAMFIL 1958, 240). La fel, *siriu* ‘unealtă’, ‘instrument’, ‘armă’, atestat în PO, în: *Ia, drept acea, siriul tău, cucura, arcul și pasă la cîmp și prinde vînat mie* (Gen., 27, 3 – cf. mgh. *szerszam*, cf. lat. *arma*)²¹², sub forma *sir* (< mgh. *szer*), acesta se regăsește și în secolul următor în Banat și Transilvania de sud-vest, unde are și unele sensuri specializate (DLRLV, s.v.). La rîndul lui, *a sucui* ‘a obișnui’, ‘a avea obiceiul să...’ are o ocurență, în: *Cum omul cu priiatnicul său au sucuit a grăi* (Ex., 33, 11 – cf. mgh. *szokot*). Acesta este atestat și în secolul următor (vezi și var. *soclui, suclui*), avînd aceeași repartiție (DLRLV, s.v.). Astăzi termenul mai circulă prin Transilvania²¹³. Mai specială se prezintă situația lui *mereu* ‘(despre aur) curat’, ‘pur’, ‘autentic’, ‘nealterat’, ‘întreg’ *Și tot acest lucru dentreg și mereu aur era*

²⁰⁹ Forma românească putea rezulta în urma unei asocieri greșite cu desinența acuzativului unguresc *-t*, cum s-a întîmplat și în cazul altor împrumuturi.

²¹⁰ În alt loc, pentru etimonul maghiar avem corespondentul rom. *bine-i zău* (Ex., 10, 10).

²¹¹ Etimonul apare și anterior în versiunea ungurească, tradus în română prin *prăjine* (Ex., 26, 29).

²¹² În alte locuri, etimonul maghiar este tradus prin *unealtă* (Ex., 31, 9) sau prin *fătpuri de aur* (Ex., 35, 22).

²¹³ Cf. ALR, II, h. 140; PAMFIL 1958, p. 241.

(*Ex.*, 37, 22 - cf. mgh. *merö*)²¹⁴, care, adjectival, se atestă, și în secolul următor, dar în Moldova, și cu sensuri dezvoltate (DLRLV, s.v.).

Un caz interesant îl reprezintă și *ni* (interj.) ‘uite!’, ‘vezi!’, ‘haide!’, care, în epocă, în afară de PO, se notează și în alte câteva texte cu surse maghiare, nemaifiind notat însă în secolul următor. Cu toate acestea, nu este exclusă nici circulația, mai redusă, în graiul bănățean-hunedorean. În text, acesta corespunde, în câteva cazuri, altor termeni, de asemenea ungurești, precum în: *Ni să pogorîm gios și să turburăm limba lor* (*Gen.*, 11, 7 – cf. mgh. *Jer*), *Ni, deaca amu ai vrut să te duci* (*Gen.*, 31, 30 – cf. mgh. *No*).

Alteori, deși se întrebuințează în aceeași secvență ca și etimoanele pe care le redau, unele maghiarisme ridică, totuși, probleme pentru care statutul lor de elemente culte ar putea fi pus sub semnul întrebării, cel puțin ipotetic vorbind.

Astfel, un caz interesant îl constituie situația lui (*a*) *aldovani* ‘a (se) sacrifica, a (se) jertfi’, care, sub această formă, se înregistrează numai în PO: *Mielul paștilor noastre Hs. cine drept noi se-au aldovănit* (PO, *Ex.*, 12 – cf. mgh. *aldosztatot*). Este de remarcat, însă, faptul că termenul are o temă (< mgh. *áld-*) destul de productivă, care se regăsește și în alte împrumuturi maghiare (vezi rom. *aldămaș* < mgh. *áldomás* < mgh. *áld*), cunoscând și derivate românești, unele aparținând, și astăzi încă, graiurilor populare (vezi *a aldui*, *alduială*, cf. SD, s.v.)²¹⁵. Viabilitatea temei poate indica o anumită vechime a acesteia în limba română, deci și o posibilă preluare a ei de către limba vie. Astfel, cu toate că forma în discuție se datorează, probabil, sursei maghiare, nu este exclus ca verbul să fi fost cunoscut traducătorului din graiul său regional²¹⁶.

O altă situație specială o constituie *berc* ‘pădurice’, ‘dumbravă’, ‘crîng’, care a pătruns în graiul românilor din Transilvania și Banat destul de devreme, acesta fiind atestat în toponime și onomastică, dar și în documente slavo-române din Țara Românească din secolul al XVI-lea²¹⁷. Termenul putea fi cunoscut traducătorilor și din alte medii decît textul-sursă. Cu toate acestea, cel mai probabil, maghiarismul se întrebuințează în PO sub influența versiunii maghiare a textului biblic, unde este notat și etimonul său: *Însă preastoalele acelora zdrobeaște [!] și bozii lor frînge și bercurele lor taie* (*Ex.*, 34, 13 – cf. mgh. *Berkeket*).

²¹⁴ Etimonul său apare, de fapt, mai înainte, într-o glosă marginală (*Ex.*, 25, 11) unde se și dă explicația sintagmei: „*merö arany – Az az semmi forrasztas ne essec benne* („mereu aur – Fără a fi sudată în vreun loc”, trad. n.). Mai frecvent, corespondentul românesc este *curat aur* sau *întreg aur*.

²¹⁵ În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, derivatul *alduială* cunoaște o repartizare în Transilvania de sud-vest, iar *alduitură* ‘binecuvîntare’ în Banat și Crișana (DLRLV, s.v.).

²¹⁶ De altminteri, Viorica Pamfil îl discută printre elementele regionale în lexicul PO (PAMFIL 1958, p. 234).

²¹⁷ Vezi PAMFIL 1958, p. 236.

Oarecum asemănător este și cazul lui **giolgiu** ‘pînză fină’ care, cu toate că este posibil să fi avut curs și în uzul vorbit – unde apare în zilele noastre, cunoscînd și alte variante fonetice (vezi *jolj*, în Transilvania, cf. SD) –, în secolul al XVI-lea, este atestat sporadic în PO: *Fă lor den giolgiu și cămășui* (Ex., 28, 42). Un indiciu care poate arăta proveniența livrescă a termenului este faptul că acesta redă perfect mgh. *gyolch* din textul maghiar.

Pe de altă parte, există și unele situații în care etimonul maghiar este prezent în textul maghiar, dar acesta se notează în alt loc decît împrumutul introdus în română. Acest fapt poate constitui un indiciu în favoarea statutului de element popular al termenului românesc, nefiind însă un lucru cert, întrucît mintea traducătorului este capabilă de a reține, pe parcursul traducerii, date pe care, ulterior, le poate întrebuința independent de textul-sursă. În acest caz, caracterul cult al termenului se poate motiva prin apariția sa izolată.

În această situație se află, de pildă, **nașfă** ‘legătură’, ‘podoabă (la îmbrăcăminte)’, ‘bijuterie’, care se întrebuințează relativ independent de versiunea maghiară a textului biblic, întrucît acesta nu este un reflex imediat al textului-sursă, corespunzînd, de cele mai multe ori, mgh. *boglar* ‘podoabă’, ca în: *Aduseră... cercei, ineale, nașfe și tot fealiul de făpturi de aur* (Ex., 35, 22, cf. mgh. *boglarokat*). Pentru prima dată, etimonul mgh. *násphát* apare în Gen., 24, 22, unde este însă tradus prin *cercel de aur*, ceea ce poate fi un indiciu că termenul a fost, eventual, cunoscut în graiurile bănățene-hunedorene, chiar dacă nu se înregistrează în nici un alt text.

În mod asemănător, **a vândăgi** ‘a precipita, a arunca’, ‘a împresura’ putea să fi avut o circulație restrînsă în graiul vorbit de românii bănățeni²¹⁸, din moment ce etimonul său ungurec nu se găsește în același loc cu termenul românesc, notat în: *Și vândăgindu-i pre ei Domnedzeu înecă-i în mijloc de unde* (Ex., 14, 27), cel din urmă corespunzînd, în text, secvenței maghiare: *szoritabe öket az WR*. Faptul că acesta nu este notat în nici un alt text din epocă și nici nu cunoaște circulație în limba actuală²¹⁹, face mai plauzibilă clasificarea lui printre elementele culte.

Ceva mai complex se prezintă situația lui **alnic** ‘viclean’, ‘șiret’, ‘perfid’, care, adjectival, apare independent de versiunea maghiară, în: *Și șarpele era mai alnic de toate jigăniile pămîntului* (Gen., 3, 1), caz în care redă mgh. *rauazb*. Derivatul substantival al acestuia, însă, *alnicie*, îi corespunde etimonului mgh. *alnakul* (‘captios’, ‘cu răutate’, MNYSZ), în: *Răspunseră ... cu alnicie prence cum pre soro-sa pre Dina o rușinase* (Gen., 34, 13). Pornind de la considerentul că termenul cunoaște o întrebuințare relativ liberă de textul-

²¹⁸ Cf. PAMFIL, 1958, p. 241.

²¹⁹ Cf. DIMITRESCU 1973, p. 67.

sursă, se poate presupune și o răspîndire – chiar dacă limitată – în graiul viu bănățean-hunedorean²²⁰.

Alteori nu este exclus ca prezența unor ezitări în planul fonetic al formei împrumutului să reflecte variante regionale, acesta avînd, eventual, circulație și în graiul viu. Acesta poate fi cazul lui *lepiniu* ‘lipie’, ‘pîine rotundă și turtită, făcută din cocă fără aluat’, în: *Pîine adzimă cu oleiu mestecată pogace și cu uleiu uns lepiniu de adzimă* (Ex., 29, 2 – cf. mgh. *lepént*), care cunoaște, în PO, și varianta *lepiiu*: *Ia o pită, o pogace cu uleiu și un lepiiu den coșnița adzimelor* (Ex., 29, 23). Oscilațiile fonetice pot reflecta încercări de adaptare, însă nu este exclus ca acestea să reprezinte variante funcționale. Pe de altă parte, repartizarea ulterioară în graiurile ardelenesti (și moldovenești) poate fi un indiciu care arată că acesta putea fi cunoscut în graiurile populare și în secolul al XVI-lea.

Oarecum asemănător se prezintă și situația lui *jemble* ‘pîine albă’ din: *grăbeaște-te și meastecă trei măsuri de făină de jemble și coace pîine* (Gen., 18, 6 – cf. mgh. *semlye*, cf. lat. *similae*), care cunoaște și varianta *jimble* în text: *făină de jimble* (Ex., 29, 40).

O altă clasă o constituie neologismele savante care aparțin, de fapt, terminologiei ebraice a *Bibliei*, dar pe care traducătorii le-au putut lua din textul maghiar, după cum arată formele în care acestea apar în traducerea românească.

În rîndul neologismelor savante se poate număra *pint* ‘unitate de măsură pentru lichide’, ‘hin’, ‘cană’, care apare în secvența: *și un pint de uleiu de lemn* (Ex., 30, 24 – cf. mgh. *Hin*, cf. lat. *hin*). Termenul românesc preia forma ungurească care provine din lat. *pincta*²²¹, pătruns în maghiară prin mediere franceză *pinte* și germană veche *Pinte*, *Pint* (cf. MESZ, s.v.). În același text, într-un alt loc, se păstrează forma *hin* (vezi Ex., 29, 40: *hin de vin*).

Într-o situație specială se află și *sicluș* ‘veche monedă evreiască’²²², care a putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar, fie din izvorul latin: *Luo acel bărbat un cercel de aur, care cumpăniia giuământate de sicluș și doao podoabe a mînurilor pre mînule ei, care 10 sicluș de aur cumpăniia* (Gen., 24, 22 - cf. mgh. *syclus*, cf. lat. *siclos*), acesta fiind notat și cu variantele *șicluși*, *siclus*, *siclus*, *sicloș*. În primul caz, împrumutul maghiar este preluat într-o formă care a supus deja unui tratament fonetic termenul latinesc. În

²²⁰ Cf. PAMFIL 1958, p. 227. De altminteri, termenul se păstrează și în secolul următor, în texte de influență calvină (cf. DRĂGANU 1929–1930, p. 246, cf. și DLRLV, s.v.).

²²¹ Cel mai probabil, termenul latinesc s-a desprins din sintagma *pincta canna* ‘cană pictată’, care denumea un fel de ulcior care avea măsurile de capacitate pictate pe el (cf. MESZ, s.v.).

²²² Sensul este explicat într-o notă marginală a versiunii maghiare, în Gen., 23: „*Syklus, ezüst penznec neme vant a Sidoknal*” („*Sicluș, monedă de argint a evreilor*”, trad. n.), alături de alte precizări care lipsesc din traducerea românească.

cel de-al doilea caz, forma putea fi alterată de traducătorul familiarizat cu procedeul de transcriere ungurească (cf. și *teteluș*)²²³. În această situație din urmă, termenul maghiar joacă rolul unui mediator formal, ceea ce se constată, de altfel, și în cazul altor termeni savanți.

În ansamblu, cu excepția lui *lepiniu*, atestat și într-un text coresian, respectiv a lui *ni*, notat și în alte traduceri românești după modele ungurești, aceste maghiarisme culte cunosc, în secolul al XVI-lea, atestări doar în PO. O parte a acestora a încetat să mai fie întrebuințată începând cu secolul următor (vezi *aldovani*, *gheman*, *jemblă*, *nașfă*, *ni*, *sicluș*, *șinor*, *a vândăgi*), altele s-au păstrat și în secolele următoare ca termeni „regionali literari”²²⁴, cu o repartiție îndeosebi în zona originară, respectiv, rar, prin extindere, și cu sensuri dezvoltate, și în Moldova sau în sudul Transilvaniei. În mod firesc, faptul că acestea nu cunosc atestări în secolul al XVII-lea și/sau în cele următoare nu exclude cu totul posibilitatea ca acestea să fi putut circula în graiul viu, chiar și în arii restrânse.

Integrarea împrumuturilor maghiare în cadrul textului PO și în cel al limbii secolului al XVI-lea presupune relaționarea și interacționarea acestor maghiarisme cu celelalte cuvinte de alte origini. Poziția împrumuturilor în lexicul românesc poate fi întărită și de faptul că acestea intră în serii sinonimice sau antonimice²²⁵, deoarece între constituenții acestora se stabilesc relații foarte strânse, atrăgându-se și sprijinindu-se reciproc. Introducerea noului cuvânt (a sinonimului neologic) nu duce automat la eliminarea celui vechi, ci, uneori, presiunea se manifestă tocmai invers, consolidând locul acestuia. De asemenea, tensiunea dintre cel vechi și cel nou se poate rezolva și prin diferențierea sensurilor, astfel încât ambele pot rămâne funcționale în limbă, cum este cazul *a cugeta* – *a gândi*. În același fel, un antonim vechi poate atrage după sine antonimul nou, evitându-se, astfel, dispariția acestuia din urmă. Sinonimia nu se realizează doar de la cuvânt la cuvânt: *sama* și *numărul*, *folosuri* și *hasne*, ci și prin echivalare semantică între un cuvânt și expresie, locuțiune: *împotrivă* – în *alean*, *a se răzbuna* – *a sta bășău*. De asemenea, sinonimia se poate realiza între un termen maghiar și altul sau alții de origini diferite, precum și între două sau mai multe cuvinte de origine maghiară. Acest din urmă caz este reprezentat de: *alnicie* – *hiclenie* – *hicleșug*, *lăcuită* – *sălaș*. Printre perechile și seriile sinonimice în care intră maghiarismele în PO mai putem aminti: *bărătaș* – *priiatnic*; *beseadă* – *cuvînt*, *glas*, *grai*, *limbă*; *biruiți* – *domniți*; *budușlău* – *nestătoriu*; *ciurdă*

²²³ M. Roques, PO 1925, p. XXXVII.

²²⁴ Prin sintagma termen „regional literar” se desemnează „un cuvînt (sau un sens) care a circulat în uzul literar al unei zone mai restrînse decît întreaga Dacoromanie” (DLRLV, p. 9). Uzul literar poate cuprinde „nu numai termeni proveniți din graiurile locale, direct sau prin intermediul tradiției scrise, ci și elemente din alte graiuri sau din limbi culte” (*ibidem*, p. 9).

²²⁵ Nu se poate însă generaliza, căci, uneori, concurența sinonimului duce la înlăturarea termenului în cauză. În general, acele cuvinte sînt repede înlocuite care nu au avut la dispoziție timpul necesar să se consolideze în limbă, adică să-și formeze derivate, să intre în expresii, să-și lărgescă cîmpul semantic.

– *turmă*; *rudă* – *prăjină*; *a sălășui* – *a răposa* – *a odihni*; *siriu* – *unealtă* etc²²⁶. Prezența acestor sinonime, dar și a multor altora (de alte origini) este un argument pentru a susține grija traducătorilor față de limba pe care o promovau, pentru efortul lor privitor la nuanțe, pentru o exprimare cât mai adecvată. De asemenea, aceste sinonime puteau urmări explicarea unor cuvinte considerate mai puțin cunoscute, eventual în alte regiuni, dar și efecte stilistice. În privința rezistenței în timp, există perechi sau serii în care unul dintre constituenți, tocmai cel maghiar, a dispărut, a devenit arhaism, eventual, s-a păstrat regional, ca în: (*a*) *aldovani* – *a jertfi*, *aleaneș* – *vrăjmaș*, *a besedui* – *a grăi*. Sînt și cazuri în care cuvîntul astăzi arhaic are o frecvență mai mare în text decît sinonimul său păstrat: *siriu* (apare de 15 ori) – *unealtă* (cu 9 ocurențe).

Pe lîngă împrumuturile de nume comune, sporesc cantitativ și numele proprii în limba română veche, unele trădînd influența maghiară. Acesta este cazul, de pildă, al unor antroponime pe care traducătorii, preocupați de a nu modifica denumirile cu care poate nu erau familiarizați, le-au păstrat în forma flexionară în care acestea apar în versiunea maghiară, cum ar fi: *Ananimot*, *Leabimot*, *Ludimot* (*Gen.*, 10, 13), unde *-(o)t* este desinența acuzativului în maghiară (cf. lat. *Ananim*, *Laabim*, *Ludim*). Alteori influența maghiară se trădează tocmai de către încercarea de a o evita. Astfel, o tendință inversă se manifestă în secvența: *o fîntînă ce iaste lăngă Saru* (*Gen.*, 16, 7), unde forma numelui propriu se datorează eliminării desinenței de acuzativ, deși forma ungurească nu rezultă din *Saru* + *-t*, ci este un compus: *Sar* (cf. lat. *Sur*) + *ut* ‘drum’²²⁷.

În ansamblu, elementele de origine maghiară figurează într-o proporție mai mare în PO decît în alte texte românești ale secolului al XVI-lea, din cauze ușor de înțeles. Ca pondere, maghiarismele urmează după elementele slave, unele intrînd în vocabularul de bază al textului.

III. 3. 1. 1. 1. 2. Calcurile lingvistice în PO

Permeabilitatea limbilor prilejuiește, în general, transferul unor structuri dintr-o limbă într-alta. În cazul traducerii PO, interferențele lingvistice sînt ocazionate de prezența simultană a două surse, care actualizează, deși nu integral, două sisteme lingvistice diferite (latină și maghiară), la care se adaugă sistemul lingvistic al limbii-țintă (română). Produsele lingvistice ale interferențelor își pot procura însă justificarea și durabilitatea numai în punctele slabe ale

²²⁶ Pentru mai multe exemple vezi Florica Dimitrescu, *Observații asupra artei cuvîntului în „Palia de la Orăștie”*, în PO 1582-1982, p. 152-189 unde autoarea elaborează tabloul sinonimic al PO, cu peste 200 de serii sinonimice.

²²⁷ M. Roques, PO 1925, p. XLIV.

sistemelor lingvistice în contact, cu alte cuvinte, acolo unde paradigmele existente ale sistemului sînt incomplete. Această umplere a unor poziții vide poate lua forma nu numai a împrumutului unui element existent în paradigma unei alte limbi, dar și a calcului după aceasta din urmă. Nu în ultimul rînd, această penetrabilitate este condiționată și istoric²²⁸, disponibilitatea sistemului lingvistic pentru transfer fiind diferită de la un moment al evoluției sale la altul. Prin urmare, interferențele afectează în primul rînd norma unei epoci, apoi, eventual, sistemul. În acest sens, limba română bisericească a secolului al XVI-lea se caracteriza prin numeroase viduri semantice care se iveau pe parcursul traducerii de texte biblice. Compensarea acestui neajuns a dus, în această epocă, la o masivă îmbogățire a vocabularului limbii române, deși, în cazul traducerii textelor biblice, creativitatea lingvistică a fost restricționată de principiul literalității²²⁹. Calcurile după maghiară din PO constituie un exemplu elocvent pentru manifestarea acestei tendințe de amplificare a vocabularului românesc vechi, în care se îmbină creativitatea și imitația, libertatea oferită de dinamica (autoregenerarea) unui sistem preexistent și constrîngerile unei tradiții caracterizate prin literalitate.

Calcurile după limba maghiară constituie o formă subtilă, dar cu o forță constructivă deosebită, de manifestare a influenței maghiare, cazuri în care o secvență lingvistică ia ființă din <<materie română și spirit maghiar>>²³⁰. Numeroase sînt exemplele cînd textul românesc urmărește în mod evident versiunea maghiară, preluînd elemente proprii sistemului acestei limbi sau, pur și simplu, imitîndu-l, de unde rezultă tot atîtea formulări (lexeme, sintagme, construcții sintactice) străine limbii române. Alteori însă, este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de a stabili care versiune s-a urmărit pe porțiunea respectivă, fie pentru că cele două surse prezintă contexte identice sau foarte asemănătoare, datorate faptului că acestea, la rîndul lor, au consultat aceeași sursă, fie pentru că în aceeași secvență se regăsesc, simultan, elemente proprii ambelor izvoare, fie, în sfîrșit, deoarece disimularea este atît de reușită încît haina străină se potrivește aproape insesizabil. Pe parcursul traducerii, nu întotdeauna se recurge la procedeul mai comod de preluare *mot à mot* a unor structuri lingvistice sau la traducere prin corespondențe, ci, deseori, se copiază numai modul de organizare al unui

²²⁸ Cf. MUNTEANU 2008, p. 9.

²²⁹ Vechile traduceri românești ale textelor religioase se caracterizează prin literalitate, de care autorii se eliberează în situațiile cînd primează orientarea către cititor, cînd primordială devine comunicarea unui conținut mai greu de înțeles (cf. GAFTON 2010d, p. 1).

²³⁰ Formularea lui C. Tagliavini, în TAGLIAVINI 1928, p. 29, unde autorul consemnează prezența unor calcuri în *Lexicon Marsilianum*. Printre acestea figurează, spre exemplu, calcul de expresie *voitor bon* ('bun'), după compusul unguresc *jóakaró* 'voitor de bine', care traduce latinescul *patronus*.

cuvînt sau a unei construcții mai ample, ceea ce duce la un „împrumut indirect sau mascat”²³¹. Pe lângă opțiunea involuntară sau deliberată a traducătorului, indusă de condiții pur lingvistice, dată fiind natura acestuia de bilingv, prezența în text a acestor calcuri (lexicale, frazeologice sau gramaticale) are și o altă motivație, de natură cultă, religioasă, care explică numărul lor deosebit de mare. Din moment ce mesajul divin nu putea fi compromis în nici un fel, modalitatea de redare a textului sacru, acceptată de cercuri mai largi, era traducerea literală, iar aceasta a dus, evident, la calcuri în toate limbile vernaculare²³².

Chiar dacă o delimitare tranșantă între ceea ce se califică drept *calc* (lexical) și ceea ce este rezultatul traducerii propriu-zise este deseori greu de operat, unele lexeme sau construcții românești mai ample sînt, indiscutabil, rezultatul calchierii. Situațiile concrete în care aceasta se prezintă sînt numeroase și variate, putînd fi dissociate în clase tipologice distincte. Față de taxonomiile²³³ calcurilor lingvistice existente în lingvistica românească, de altfel deosebit de fertile, s-a optat aici pentru repartizarea calcurilor românești după maghiară în *calcuri lexico-frazeologice*, respectiv în *calcuri gramaticale*. Cu toate că acestei clasificări i se poate reproșa faptul că nu operează micile nuanțări terminologice²³⁴ existente și extrem de utile în cadrul

²³¹ HRISTEA 1968, p. 146, unde vezi și definiția și clasificarea calcurilor lingvistice.

²³² Cf. ARVINTE 2006, p. 463. Din moment ce traduceri de texte sacre în limbile vernaculare, respectînd aproape cu sfințenie textul modelului, au preluat și calcurile, urmărirea pătrunderii calcurilor după limba greacă, spre exemplu, în traduceri ulterioare constituie o problemă extrem de interesantă. Astfel, s-a putut întîmpla ca un calc după versiunea grecească să pătrundă simultan sau prin intermediul altor traduceri în mai multe limbi, iar problema devine și mai complexă acolo unde traducerea a avut la bază mai multe versiuni în afară de cea grecească. În acest caz, stabilirea originii calcului devine și mai dificilă. Astfel se prezintă, de pildă, cazul *Bibliei de la București* (1688) care a încorporat mai multe versiuni. Cu toate că anumite calcuri pot fi derivate direct din greacă, altele puteau pătrunde deja în română (și) pe alte căi (prin intermediul altor limbi sau al altor texte românești), acestea avînd circulație în tradiția biblică scrisă. Spre deosebire de aceasta, în PO, problema calcurilor se pune altfel. Cu toate că un anumit calc este, la origine, evreiesc, preluat de versiunea lui Heltai, în textul românesc acesta trebuie considerat fie latinesc, fie unguresc, din moment ce textul ebraic nu s-a întrebuițat în traducerea românească.

²³³ Dintre care s-a recurs aici la HRISTEA 1968, p. 146 ș. urm.; GAFTON 2001a, p. 260 ș. urm.; ARVINTE 2006, p. 463 ș. urm.; MUNTEANU 2008, în special, p. 272-340 (capitolul *Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile preliminare contemporane*). Pentru calcurile româno-maghiare din PO vezi și M. Roques, în PO 1925, p. III – LXIII *passim*, p. XV-XVI, XLIV-XLV; PAMFIL 1958, p. 209-218; V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 390-408; Al. Gafton, în *ibidem*, p. 52-188 *passim* (unde vezi și categoria calcurilor *aparente*, p. 132 ș. urm.); GAFTON 2012, p. 205-238 *passim*.

²³⁴ Spre exemplu, extrem de precisă și de minuțioasă este clasificarea operată de E. Munteanu, în MUNTEANU 2008, p. 272-340, unde autorul, pe urmele lui E. Coșeriu, disociază între „calcul lexical de semnificat” și „calcul lexical de expresie”, în cadrul cărora se stabilesc alte subunități, în funcție de „criteriul formal (după clasa morfologică căreia îi aparține lexemul respectiv)” și „un criteriu semantic-funcțional (după procedeul calchierii)” (p. 281). Astfel, de pildă, calcurile lexicale de semnificat se diferențiază în calcuri „rezultate prin confuzie” (p. 224), „rezultate prin echivalare mecanică” (p. 226), respectiv în cele „rezultate prin substituție” (p. 227). Calcurile lexicale de expresie, la rîndul lor, se disting în clase distincte pe baza „criteriului formal al apartenenței unităților model la clasa derivatelor sau a compuselor” (p. 295), iar în interiorul fiecărui tip se operează și „o separare potrivit clasei morfologice”. Autorul preferă acești termeni în locul tradiționalelor „calc lexical semantic”, respectiv „calc lexical de structură” (HRISTEA 1968, p. 151) care pot părea inoperante deoarece induc iluzia că numai primul caz ar reprezenta un calc semantic. Or, în esență, și în cazul în care s-a calchiat structura unei unități lingvistice, ceea ce se urmărea, de fapt, trebuie să fi fost redarea unui anumit sens. De asemenea, autorul menționează și o clasă reprezentată de „calchierea semantică sintetică” (p. 289).

unei cercetări mai ample, ea beneficiază, totuși, de acuratețea faptelor lingvistice consemnate, cel puțin în măsura posibilului. Fără a încărca peste măsură expunerea prin stabilirea unor subclase pentru fiecare caz de calc aparte, fixarea celor două clase a avut în vedere disocierea nivelelor microstructural al unităților comunicative *primare* (lexeme), respectiv *derivate* (cuvinte derivate și compuse) și *contextuale* (structuri frazeologice) de cel macrostructural al unităților morfo-sintactice. Prima clasă cuprinde laolaltă calcurile lexicale și pe cele frazeologice, ca unități microstructurale, în virtutea faptului că și combinațiile frazeologice reprezintă, din punct de vedere semantic, o singură unitate lingvistică unitară asemenea unui lexem de bază întrucât sensul global al unei sintagme, locuțiuni sau expresii nu reprezintă în mod necesar suma constituenților care le compun. De asemenea, calcurile lexicale propriu-zise și cele frazeologice au fost întrunite în ideea că în ambele cazuri avem de-a face cu transferuri de sens. Faptul că, în anumite cazuri, aceste calcuri urmăresc (și) structura, modul de organizare a materialului lingvistic prezent în modelul maghiar, cuprinzând, eventual, chiar și împrumuturi maghiare, nu infirmă constatarea făcută. Și în aceste situații, obiectivul primordial al traducătorilor trebuie să fi fost redarea unui sens găsit în textul de tradus. Spre deosebire de calcurile lexico-frazeologice, cele gramaticale se referă, preponderent, la modul de organizare a mesajului tradus în română și nu atât la surprinderea și transpunerea unui anumit înțeles, deși sensul global al unei construcții mai ample nu este nici aici lipsit de importanță. Firește, diferitele realizări concrete prezintă întrepătrunderi nu numai între diversele subclase identificabile în cadrul celor două categorii de calcuri stabilite, ci și între clasele fixate. Astfel, se poate vorbi și despre o clasă mixtă a calcurilor *lexico-gramaticale*.

Cert este că textul maghiar a constituit pentru traducătorii PO nu numai o sursă și un vehicul al mesajului divin, dar și un model (de limbă) literar(ă) în această primă fază de constituire a limbii de cultură românească. Fiind vorba de nivelul cultivat și scris al limbii române, interferențele lingvistice caracterizează textul tradus în mod relativ sistematic și conștient. Nu de puține ori, traducătorii trebuie să fi operat, chiar și intuitiv, analiza cuvintelor, a sintagmelor care urmau a fi traduse. Prin aceasta, se urmărea, de fapt, dobândirea și crearea unor mijloace de expresie cât mai rafinate sau mai adecvate intențiilor de redare a conținutului textului, deși rezultatele propriu-zise (calcurile) au rămas oarecum accidentale, adică ocazionale.

III. 3. 1. 1. 1. 2. 1. Calcuri lexico-frazeologice²³⁵

Printre procedeele de îmbogățire a limbii române vechi, sub aspect lexical, alături de împrumut, figurează și calcurile lexicale și frazeologice. Acestea sînt menite a soluționa, deși numai momentan, o anumită stare conflictuală datorată unei dificultăți de traducere. În același timp, calcurile stimulează productivitatea mijloacelor de îmbogățire interne a limbii române și creativitatea lexicală.

Transferul în limba română al unui semnificat existent în limba maghiară a avut loc acolo unde acel semnificat lipsea din sistemul semantic al limbii române și, mai cu seamă, în situații în care lexicalizarea unui concept a ridicat dificultăți. În acest caz, copierea unui sens găsit în maghiară printr-un termen românesc cu care fusese echivalat semantic se putea prezenta ca fiind modalitatea cea mai la îndemînă pentru traducătorul bilingv. Suprapunerea sensului nou cu cele existente a dus apoi la polisemie și/sau omonimie, respectiv la extensia acestor relații semantice. Uneori, aceste calcuri se datorează și neînțelegerii sau înțelegerii incomplete sau greșite a sensului de redat din textul maghiar.

Avînd în față textul maghiar, uneori, traducătorii PO traduc cuvinte și expresii prin corespondentele lor românești, fără a ține seama de contextul în care apar, punînd în circulație un cuvînt românesc cu un sens nou, preluat din limba-sursă, în ciuda faptului că acesta poate fi neinteligibil sau, în orice caz, nefiresc pentru vorbitorul român. Aceste calcuri semantice se regăsesc, destul de puternic marcate, la nivelul lexemelor, lucru care se va urmări prin exemplele de mai jos.

Își are punctul de plecare în versiunea maghiară, de pildă, denumirea tablelor legii prin termenul de *adevăr*²³⁶ după mgh. *bizosag* ‘ceea ce este demonstrat, ceea ce este adevărat’ (și nu lat. *testificationem*), în: *Și Adevărul carele eu ție voiu da în ladie să puni* (Ex., 25, 16) sau în sintagma: *table a adevărului* (Ex., 32, 15 – după mgh. *Bizossagtételnek*). Tot așa, poate,

²³⁵ Spre deosebire de HRISTEA 1968, p. 151, unde sub această formulare se stabilește o clasă aparte, aici se vor include următoarele situații, luate separat de către autor: *calcul lexical*, *semantic* și *calcul frazeologic*. De altminteri, o delimitare a calcurilor *lexicale* de cele *semantice* nu se poate face, întrucît și primele se bazează pe împrumutul de sens. Trebuie precizat și faptul că aici diferențierea între *lexical* și *frazeologic* se referă la unitatea lingvistică considerată, și anume nivelul lexemelor sau al structurii frazeologice (sintagme - expresii, eventual, construcții mai ample, mai complexe). De asemenea, unele calcuri din această categorie sînt strîns legate prin aspecte de ordin morfo-sintactic, fie într-una dintre cele două limbi, fie în ambele. Pe de altă parte, se includ aici atît „calcurile lexicale de semnificat” (MUNTEANU 2008, p. 224-229, 279 ș. urm) cît și cele „de expresie” (*ibidem*, p. 229, 293 ș. urm), cu alte cuvinte atît cazurile cînd transferul se referă doar la o unitate semantică, cît și cazurile în care acesta este acompaniat și de un transfer al modului de lexicalizare a sensului. În ansamblu, exemplele pentru prima situație sînt mai multe, mai puțin reprezentate fiind calcurile în care se preia forma internă a termenului maghiar care vehiculează semnificatul de tradus.

²³⁶ Calc înregistrat și de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 390-391, unde vezi și traduceri în și din alte limbi.

întrebuințarea verbului *a amorți*²³⁷ cu sensul ‘a (se) încremeni’ în: **Să amorțească ca piatra** (Ex., 15, 16) reflectă asocierea sensurilor ‘a înțepeni’, ‘a amorți’ ale verbului mgh. *meg mereuedgyenec*, prin care se explică preluarea sensului și de către corespondentul românesc.

Astfel se explică și întrebuițarea cuvântului *bunătațe*²³⁸ cu sensul ‘dobitoace, animale’ (pentru care există și *marhă*) în: **Că bunătațe-le foarte era multă cum într-una nu putură lăcui** (Gen., 36, 7), unde redă mgh. *jószág* care, în maghiară, înseamnă atât ‘vite, animale’ cât și ‘bunătațe’ (‘virtus, bonitas’, vezi MNYSZ, s.v.).

Sensul ‘om fără păcat’ al cuvântului mgh. *igazat* este extins și asupra corespondentului său românesc *derept*²³⁹, în: **Că tine am văzut derept naintea mea** (Gen., 7, 1), **Nevinovatul și dereptul să nu-l omori** (Ex., 23, 7). Referitor la tâlcuirea visului faraonului (Gen., 41, 25), traducătorul român apelează și aici la un echivalent românesc pentru mgh. *meg magyaraza* ‘a explica’, redat prin rom. **să-l dezlege**²⁴⁰.

Cuvântul rom. *față*²⁴¹ dobândește sensul ‘culoare’, în: **Veșmânt de multe feațe** (Gen., 37, 3) sub influența termenului maghiar corespondent *szinü* deoarece acesta, pe lângă ‘culoare’, înseamnă și ‘față’.

Tot un caz de calc semantic avem în: **Tot ce va zice Sara îngăduiaște ei** (Gen., 21, 12) sau în: **Ai îngăduit glasului mieu** (Gen., 22, 18), unde verbul *a îngădui*²⁴² și-a îmbogățit sfera semantică cu sensul ‘a da ascultare cuiva’, sens pe care etimonul său unguresc îl avea. Verbul *a întoarce*²⁴³ în: **Cinci cărți ale lui Moisi prorocul, carele sînt întoarse și scoase den limbă jidovească... pre limbă rumănească** (Prefață) este utilizat cu sensul ‘a traduce’ după mgh. *fordítani* care înseamnă atât ‘a traduce’ cât și ‘a întoarce’. De altfel, întregul titlu al cărții reproduce formularea lui Heltai: **A Biblianac első része, az az Mosesnec ött könyve...**²⁴⁴.

Ideea ‘alianță’, ‘promisiune’ se exprimă prin cuvântul *legătură*²⁴⁵, în: **Semnul legăturiei mele între mine și între voi** (Gen., 17, 11), după mgh. *Kötésnec* ‘legătură’.

²³⁷ Cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.

²³⁸ Acest calc a fost consemnat și de Viorica Pamfil, alături de alte calcuri semantice, precum *a cădea* ‘a se întâmpla’ după mgh. *esik* ‘a cădea’ și ‘a se întâmpla’; *a sosi* ‘a ajunge, a deveni’; *a preimbla* ‘a căuta, a cerceta’; *rămășiță* ‘urmaș, moștenitor’; *a ști* ‘a putea’; *mereu* ‘întreg’ etc. (Viorica Pamfil, *Contribuții la studiul limbii din Palia de la Orăștie*, în PO 1582-1982, p. 122). Unele dintre cele menționate de autoare reprezintă însă „calcule aparente”, structuri care puteau fi dezvoltate de mai multe limbi și nu neapărat ca rezultat al traducerii textului maghiar. Așa este, de pildă, *rămășiță* ‘urmaș, moștenitor’ (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 133).

²³⁹ Vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 394.

²⁴⁰ Observații asupra acestui calc vezi în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 394.

²⁴¹ ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.

²⁴² Observații asupra întrebuițării acestui verb vezi la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 197-198.

²⁴³ Cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 106.

²⁴⁴ Cf. M. Roques, în PO 1925, p. XLV.

²⁴⁵ Cf. și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 400.

Echivalarea semantică între rom. *putere* și mgh. *erő* produce calcul în: **cu puterea era luați** după mgh. *Eröuel elvötenec*, adică ‘luaseră cu forța’. Termenul *scumpete*²⁴⁶ din **Scumpeate fu, iară, în acea țară** (*Gen.*, 26, 1) se utilizează cu sensul ‘foamete’, ‘timp în care totul are un preț ridicat’ după mgh. *drágaság* < *drága* ‘scump’. *Soț*²⁴⁷ din **Muiarea care ai dat mie soț** (*Gen.*, 3, 13) redă mgh. *tarsul* ‘drept tovarăș’, ‘partener’ *adal* ‘ai dat’. Verbul din **Viața mea ai slobozit** (*Gen.*, 19, 19), cu sensul ‘a salva’, se întrebuințează după modelul mgh. *meg szabadítottad*. Ideea ‘străin (venit din afara unei comunități)’, ‘pribeag’ se redă printr-un echivalent al mgh. *iöueueny* (< *jönni* - ‘a veni’) în: **Venitul să nu-l pedepsești** (*Ex.*, 23, 9) sau în sintagma: **venitul de laturi**²⁴⁸.

Multe dintre calcurile semantice apărute în textul românesc pot fi grupate în diverse câmpuri semantice, precum: ‘generație – popor – moștenire’, ‘nenorocire – dezastru – pieire’, ‘a avea relații sexuale și urmările acestora’ etc.

Astfel, textul românesc cunoaște variați termeni pentru a exprima conceptul ‘generație’ (vezi *sămînță*, *seminție*, *neam*), printre care ar fi și cel subliniat în: **Iară ei trecînd 4 urme de om** (*Gen.*, 15, 16). În acest context, câmpul semantic al cuvîntului românesc *urmă* s-a îmbogățit cu sensul ‘generație’, în urma traducerii substantivului maghiar *nyom*²⁴⁹ (față de lat. *generatione*), care cuprinde în sfera sa și această noțiune. De asemenea, ideea ‘popor, neam’ este redată, și printr-un alt calc după maghiară, și anume: **unii oamini** (*Gen.*, 34, 16, 22) după mgh. *egy népé*²⁵⁰. Legate de transmiterea unor drepturi din generație în generație, mai precis în ‘dreptul de întîi născut’ (lat. *primogenitus*) sînt construcțiile: **nașterea...dentăiu** (*Gen.*, 25, 34 – după mgh. *első születségedet*), **nașterea de-a prima** (*Ex.*, 11, 5 – după mgh. *Első születte*), **născutul de-a prima** (*Ex.*, 13, 15 – după mgh. *első születtem*). Iar ‘fiul unic’ se redă, după maghiară, prin **unul născut**, în: **Feciorul cel unul născut al tău** (*Gen.*, 22, 2 – mgh. *A te egyetlen egy*)²⁵¹. Tot așa, ‘urmașul’, ‘moștenitorul’ sînt exprimate prin termenul **rămășiță**, urmînd mgh. *maradekyocközett*, în: **Legătura mea... între sămînța ta și între rămășițele lor** (*Gen.*, 17, 7).

²⁴⁶ ARVINTE – GAFTON 2007, p. 405.

²⁴⁷ Termenul intră și în alte construcții calchiate, precum în expresia: **a avea soț de căsătorie** ‘a fi măritată’ (*Gen.*, 20, 3), vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 405. La Al. Gafton, expresia din urmă intră în rîndul celor care puteau fi dezvoltate de mai multe limbi (în *ibidem*, p. 134). Pe de altă parte, termenul moștenit *soț* ‘tovarăș, camarad’ putea fi supus unei evoluții semantice, afirmă autorul. Valoarea etimologică, dacă nu depășită, cel puțin coexista cu cea nouă oferită de determinanți care-i aduceau cîte o precizare.

²⁴⁸ Pentru alte sensuri ale cuvîntului *venit* întrebuințate în PO, vezi ARVINTE – GAFTON 2007, p. 408.

²⁴⁹ În maghiară, forma reprezintă un omonim morfologic, funcționînd atît ca substantiv, la singular, cît și ca verb, la persoana a III-a, singular. Ca substantiv, termenul are sensul de bază ‘urmă’, iar, intrînd în diverse contexte, poate căpăta și valori, ca ‘amprentă, călcătură, generație’ (cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 141).

²⁵⁰ Cf. lat. *unus populus* (vezi și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 402).

²⁵¹ Calcuri înregistrate de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 402.

Un alt câmp semantic ar putea fi reprezentat de mgh. *chapas* ‘lovitură, izbitură’ care se traduce prin rom. *izbeală* (*Ex.*, 30, 12), cărui i se lărgeste sfera semantică prin sensul ‘nenorocire’²⁵², pe care îl are cuvântul maghiar. Același termen maghiar (*chapas*) este tradus, în alte locuri, prin rom. *bătaie*, în: *Cu o bătaie voi lovi pre faraon* (*Ex.*, 11, 1) sau în: *bătaie pierdzătoare* (*Ex.*, 12, 13). În aceeași linie se înscrie și expresia *fură bătută cu orbire* (*Gen.*, 19, 11), după mgh. *Vaksaggal verettetenec*²⁵³. Rămânând în sfera semantică a noțiunii ‘nenorocire’, textul românesc cunoaște și cuvântul *bici*²⁵⁴ (după mgh. *ostor* 1. ‘bici’, 2. ‘dezastru’, ‘calamitate’, ‘molimă’ – în *Ex.*, 9, 14) pentru a exprima această noțiune. La fel, derivatul românesc *călcătură* (după mgh. *nyomorusag* – în *Ex.*, 3, 17) redă același sens de ‘apăsare’, ‘nenorocire’, ‘mizerie’, ‘asuprire’, în urma contribuției textului lui Heltai. ‘Distrugerea’, ‘nemicirea’ sînt exprimate prin verbul *a pierde*²⁵⁵, tot prin atribuirea acestui sens existent al echivalentului maghiar *eluesztenye* ‘a pierde’ în: *Domnezeu pierdea pre aceale orașă* (*Gen.*, 19, 29).

Mai mulți termeni pot fi incluși în grupul celor referitori la viața conjugală. Prin proiectarea unui sens secundar existent în maghiară pentru verbul din *Hály velem* (‘a dormi’, dar și ‘a întreține relații intime’), se îmbogățește semantic și corespondentul său românesc, în: *Dormi cu mine* (*Gen.*, 39, 7)²⁵⁶. Cu aceeași valoare semantică ‘a avea relații sexuale’ este întrebuințat și verbul *a intra*, în: *întră la ea* (*Gen.*, 29, 23 – *Be mene hozzaia*), *Întră ... la Rahila* (*Gen.*, 29, 30 – *Bemene*). În același câmp semantic intră și expresiile: *a merge lăuntru* (*Lăuntru la ea megînd, întăroșe-o* – *Gen.*, 38, 18 – *Be menuen*), *a intra lăuntru* (*Gen.*, 38, 8), *a veni lăuntru* (*Gen.*, 38, 16), toate după modelele maghiare. Noțiunea ‘a rămîne gravidă’ cunoaște și ea mai multe realizări calchiate după maghiară, printre care cu verbul *a prinde*²⁵⁷, în contextele: *prinse și născu un fecior* (*Ex.*, 2, 1-2 – după mgh. *fogada* ‘a prinde’, ‘a primi’) și *Prinseră-se...oile...și fătară pistrui* (*Gen.*, 30, 39 – după mgh. *fogadanac*). Un alt verb întrebuințat pentru ‘a se naște’, ‘a se înmulți’ este *a (se ridica)* în contextul: *Mulți oameni crai rădica-se-vor din ea* (*Gen.*, 17, 16), după mgh. *Tamadnac* ‘a se ridica’.

În contextul oficerii unei slujbe, sînt menționate *jirtvă de ardere* (*Ex.*, 10, 25) și *beătură jirtvă* (*Ex.*, 30, 9) care redau mgh. *Égö* ‘de ardere’, respectiv *Itali* ‘de băut’ *Áldozatot*

²⁵² Această soluție de traducere nu numai că i s-a putut părea traducătorului a fi utilă și inteligibilă cititorului român, dar și „îmbogățitoare pentru aspectul literar românesc, aflat în formare” (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 142).

²⁵³ Vezi și calcul *Voiu bate pre tine... cu ciună* (*Ex.*, 9, 15), după mgh. *meg verlec tegedett*, cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.

²⁵⁴ Cf. și ARVINTE – GAFTON 2007, p. 392.

²⁵⁵ Vezi și *pierzătorul*.

²⁵⁶ Calc consemnat de V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.

²⁵⁷ Alte construcții calchiate cu acest verb vezi la V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 403-404.

‘jertfă’. Tot așa, *jirtva curățeniei* (Ex., 29, 37) redă mgh. *tisztito* ‘de curățenie’; *jirtva de foc* (Ex., 29, 25) calchiază mgh. *Tüzesaldozat*, iar *jirtva de mâncare și de beutură* (Ex., 29, 41) corespund mgh. *Eledeli es Itali aldozat*²⁵⁸.

Calcurile semantice nu sînt lipsite de efecte stilistice, preluate, deseori, încă din modelele maghiare. Astfel, în maghiară, este destul de frecventă introducerea unor adjective ca mărci ale afectivității în cazul adresării directe²⁵⁹. Tiparul este preluat și în română, păstrînd chiar și topica ungurească în sintagmele: *drag fiule* (Gen., 43, 29 – după Szerető *fiam*), *Drag Doamne* (Gen., 44, 18 – după Szerető *Wram*), *Drag tată!* (Gen., 27, 18 – Szerető *attyam*). La fel se explică și *bun doamne* (Gen., 23, 6 – după *Ió uram*). Tot cu efecte stilistice se utilizează și avertismentele, amenințările în care figurează ideea ‘morții’. Cele mai reprezentative, în acest sens, sînt sintagmele: *fiul morții* (Gen., 44, 9 – *halalnac fia*) și construcțiile iterative *cu moarte veri muri* (Gen., 2, 17 – *Halalnac Halaláual halsz*), *cu moartea morții veri muri* (Gen., 20, 7 – *halalnac halalauaal halsz*; vezi și Gen., 26, 11; Ex., 19, 12) sau *cu moarte să moară* (Ex., 21, 12, 17; Ex., 22, 19; Ex., 31, 14 - *halálal halyon*), cu numeroase ocurențe în text²⁶⁰.

Adesea calcurile semantice, dincolo de nivelul lexemelor, se răsfrîng și asupra unor sintagme, expresii sau chiar asupra unor structuri mai ample. Din moment ce orice limbă poartă în sine și o anumită modalitate de a privi lumea și de a o explica, este firesc ca în limbile română și maghiară diversele modalități de conceptualizare a lumii să aibă și mijloace de exprimare diferite. Calcurile, așadar, se activează justificat în situațiile în care între limba-sursă și limba-țintă există diferențe de structurare a materialului lingvistic.

Dat fiind caracterul predominant sintetic al limbii maghiare, spre deosebire de română, predominant analitică, unui cuvînt compus unguresc deseori îi corespunde o sintagmă, expresie sau construcție perifrastică românească. În asemenea cazuri, soluțiile de transpunere a termenului sînt mai multe: fie se traduc termenii pe rînd, prin corespondentele lor românești, fie se traduce unul dintre termeni, iar celălalt se împrumută în forma din limba originală (rezultînd un semi-calc), fie se umple semantic un termen românesc deja existent, fie prin

²⁵⁸ Termenul *jirtvă* mai apare și în calcurile: *jirtvele dăriei de har* (Ex., 29, 28), *jirtvă de hrană* (Ex., 29, 40), *jirtva împăcăturiei* (Ex., 29, 38), cf. V. Arvinte, ARVINTE – GAFTON 2007, p. 398-399.

²⁵⁹ Această modalitate de exprimare încărcată de afectivitate, specifică limbii maghiare, constituie una dintre „mărcile” traducerii la Al Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 71 ș. urm.

²⁶⁰ Cf. și M. Roques, în PO 1925, p. XLV, unde autorul discută exemple de imitație servilă a textului maghiar. Cu toate că expresia aparține tradiției biblice (cf. lat. *morte morieris*, *morte morietur*), prezența acesteia, în formele arătate, în textul românesc acolo unde este prezentă și în modelul unguresc, se poate datora și influenței maghiare. În maghiară, această *figura etymologica* are o vechime deosebită, ea apare în *Halotti beszéd és könyörgés* (1192-1195) - în „*halalnac halalauaal halsz*” -, dar este și o stereotipie populară, frecventă în basme. Pentru interpretări vezi și *Magyar Néprajzi Lexicon, II*, sub *halálnak halálával halsz (haljon) meg*.

asocierea unui sens secundar al termenului maghiar, cînd se înlocuiește corespondentul românesc mai apropiat cu echivalentul semantic mai îndepărtat.

Această din urmă soluție se reflectă în sintagma românească *izvor de fîntînă*²⁶¹ (*Gen.*, 21, 19) care redă mgh. *kutfeig* (față de vers. lat. *puteum aquae*). Este lesne a stabili că primul element al compusului maghiar, *kut*, a fost tradus prin echivalentul său *fîntînă*. Explicarea prezenței lui *izvor* (pentru mgh. *fey, fej*) este oarecum mai anevoioasă. În introducerea acestui termen traducătorii au avut, probabil, în vedere sensul mgh. *fej* ‘cap, capăt, punct de pornire’, ‘punct de plecare’, pe care l-au asociat cu *izvorul* (de apă), care, de altfel, aparține aceluiași câmp semantic (și conceptual) cu *fîntîna*.

Alte exemple pentru cuvinte compuse ungurești redade prin sintagme (construcții perifrastice) românești sînt: *lemn de brad*²⁶² (*Gen.*, 6, 14 – după mgh. *fenyőfa*), *cap de dinainte* (*Ex.*, 3, 14 – după mgh. *feiedelemme*), *cuvînt de zicere* (*Gen.*, 10, 9 – după mgh. *közbeszéd*)²⁶³, *fapt de ciudă* (*Ex.*, 4, 8 – după mgh. *csodatett*), *păstoriu de dobitoace* (*Gen.*, 46, 32 – calc după mgh. *barom pasztoroc*), *șietori de dobitoace* (*Gen.*, 46, 34 – mgh. *barō tarto*), *șietor de cinste* (*Gen.*, 41, 34; *Ex.*, 5, 6, 10, 14, 15 – după mgh. *tisztarto*)²⁶⁴, *loc de lăcuită* (*Gen.*, 47, 11 – după mgh. *lako helt*), *tăiatul împregiur* (*Ex.*, 4, 26 – după mgh. *környülmelkedesert*), *văzătoriu de vise* (*Gen.*, 37, 19 – după mgh. *alom lato*)²⁶⁵, *purtătoriu(ui) de grija casei*²⁶⁶ (*Gen.*, 43, 16, 19 – după mgh. *háza gondgyaviselöienec*, respectiv *haza Gondgya viselyöiehöz*), *muiare de pat* (*Gen.*, 35, 22 – după mgh. *ágyasa*), *soț de căsătorie* (*Gen.*, 20, 3 – după mgh. *hazass tarsa*).

Sînt și cazuri cînd calchierea vizează sintagme iterative ungurești, ca în: *den rudă în rudă* (*Ex.*, 30, 21 – cf. mgh. *nemzetségrül nemzetségre*), unde în versiunea latină apare *semini eius per successiones*. Tot așa, *făgăduită făgădui* (*Gen.*, 28, 20) redă mgh. *fogadast fogada* (cf. lat. *vovit etiam votum*)²⁶⁷.

²⁶¹ Ca sinonim funcționează în text expr. *capul izvorului* (*Gen.*, 14, 7), cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 395.

²⁶² Se denumește aici o realitate care nu exista la comunitatea de vorbitori români și, ca atare, nu posedă nici termen pentru aceasta. Astfel, pentru a traduce denumirea materialului de construcție, traducătorul calchiază termenul maghiar. Pentru înțelesuri și alte traduceri vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 141.

²⁶³ Al. Gafton observă că semantica secvenței pare a fi mai apropiată de *Vulgata* (unde apare: *ab hoc exivit proverbium*) decît de versiunea maghiară (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 134 și GAFTON 2012, p. 207).

²⁶⁴ Sintagma românească s-a putut naște printr-o confuzie a traducătorului privind segmentarea compusului unguresc, cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 144.

²⁶⁵ Calcure reprezintă și formele verbale *vădzui vis* după mgh. *álmot* ‘vis’ *látéc* ‘văzui’; sau infinitivul *vedeare de de vis* după mgh. *alom* ‘vis’ *latas* ‘vedere’. Cf. V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 408.

²⁶⁶ Cf. și M. Roques, în PO 1925, p. XLV.

²⁶⁷ De altminteri, asemenea structuri iterative sînt caracteristice tradiției biblice, multe fiind calchiate, la origine, după textul ebraic și reluate, apoi, în versiunile ulterioare ale *Bibliei*, reduplicarea servind la exprimarea intensității unei acțiuni sau a unei calități sau pentru nivelul calitativ suprem al unei însușiri sau al unui obiect (MUNTEANU 2008, p. 72 ș.urm). Însă această stare de fapte nu reduce cu nimic aportul versiunii maghiare

Într-o clasă aparte ar putea fi discutate acele situații în care limba-sursă dispune de o clasă morfologică inexistentă în limba-țintă, caz în care redarea sensului exact trebuie să recurgă la alte mijloace, proprii celei din urmă. Este vorba de clasa prefixelor verbale ungurești (*igekötök*)²⁶⁸, parte de vorbire de sine stătătoare în maghiară, dar care se întrebuițează atașat verbelor, constituind o singură unitate lingvistică analizabilă (un cuvânt compus). Aceste sensuri purtate de prefixe în maghiară sînt redade, cel mai frecvent, prin adverbe sau prepoziții în română. Acest procedeu este însă aplicat, uneori, și în cazuri în care adăugarea unui asemenea element în română ar fi superfluă sau, în orice caz, străină spiritului limbii române²⁶⁹. Asemenea exemple sînt: *a acăța într-una* ‘a prinde împreună’, *a aduce afară* ‘a scoate din ...’ (*ki-hoz* – în *Ex.*, 12, 17), *a (se) aduna într-una* ‘a se aduna, a reuni, a strînge la un loc’ (*összszue-gyüjt* – în *Ex.*, 4, 29), *a alege afară* ‘a separa’ (*ki-választ* – în *Ex.*, 13, 12), *într-una să se cuvină* ‘a se potrivi’ (*összszue-illeni* – în *Ex.*, 26, 24), *a goni afară* ‘a alunga’ (*el-bochatani* - *Ex.*, 5, 23), *a lăsa afară* ‘a elibera (din închisoare)’ (*ki-bochatac* – în *Gen.*, 41, 14), *lepădă gios* ‘a se dezbrăca’ (*le-ujete* – *Gen.*, 38, 19), *a lua sus (căștiga)* ‘a se îngriji de cineva’ (*vel-vőue* – în *Ex.*, 2, 25), *a merge afară* ‘a ieși’ (*ki-menni* – în *Gen.*, 44, 28), *a merge gios* ‘a merge’ (*le-menni*, în *Gen.*, 18, 21: *alá-megyec*), *a merge sus* ‘a se duce’ (*menyetek-fel* – în *Gen.*, 44, 17), *a prinde lăuntru* (ochii) ‘a închide’ (*fogja-be* – în *Gen.*, 46, 4), *afară am scos* (*ki-hosztam* – *Ex.*, 29, 46), *șterge afară* (*töröl-ki* – în *Ex.*, 32, 32). În mod asemănător s-a calchiat și construcția *Luă pre sine* (*veșmintele*), după mgh. *reaia vőue* (*Gen.*, 38, 19).

O altă sintagmă care calchiază o construcție maghiară este *cîmp șes* din: *Tot pînă la Faraam pre cîmp șes, care iaste lîngă pustine* (*Gen.*, 14, 6) care redă *lapatz mezeyeig* din limba maghiară, pe cînd în vers. lat. avem un singur lexem: *campestria*. La fel, prin traducere literală s-a constituit sintagma *apă curătoare* (*Ex.*, 7, 17), după mgh. *folyo vizet*, precum și construcția (*pămînt*) *curătoriu cu lapte și cu miiare* (*Ex.*, 13, 5). Sintagma *pămînt arătoriu* (*Gen.*, 23, 11) este produsul aceluiași mecanism de traducere, pornit de la mgh. *szántó* ‘arător’

urmărite pe secvențele arătate mai sus, lucru ce se poate proba, în primul caz, prin absența unei structuri repetitive din textul latin, iar în al doilea caz prin întrebuițarea maghiarismelor.

²⁶⁸ În literatura de specialitate, clasa morfologică maghiară *igekötök* este denumită prin *prefixe* verbale, deși acestea nu se situează exclusiv în poziție inițială față de verb, ci pot apărea și după acesta (vezi *kivigyem* – *vigyem ki* ‘să duc afară’). Comună prefixelor românești este valoarea lexicală a acestor particule prin care se formează sensuri noi (de obicei, indicînd direcția acțiunii exprimate prin verb).

²⁶⁹ Cu toate că, în unele cazuri, termenii românești corespunzători particulelor maghiare care indică poziția nu aduc nici o altă precizare față de verbul însoțit (vezi *a merge gios* ‘a merge’ față de *a merge afară* ‘a ieși’ unde precizarea adusă de adverb duce la un echivalent verbal care denumește o altă acțiune), calcurile respective nu sînt cu totul nejustificate. Traducătorii cunoscători de maghiară puteau vedea în asemenea structuri o posibilă cale de îmbogățire a modalităților de exprimare în limba română (cf. Al Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 135).

föld ‘pământ’. În mod asemănător, *strînsură împreună* ‘recoltă’²⁷⁰ și *stătătoriu de alean* ‘răzbunător’, *stătătoriu de bășău* ‘id.’ (mgh. *boszszuálo*), *sta-voiu bășău* (mgh. *boszszut alloc*) redau modele maghiare.

Cealaltă modalitate de manifestare a calcurilor frazeologice este reprezentată de categoria expresiilor. Sînt numeroase și calcurile născute în urma traducerii unor expresii și locuțiuni maghiare. Prin calchiera lor, în română s-a urmărit, probabil, și îmbogățirea limbii prin mijloace de exprimare noi. În astfel de cazuri, din proiectarea structurilor lingvistice maghiare, consolidate într-un interval de timp îndelungat prin repetate asocieri mentale, rezultă îmbinări de cuvinte străine spiritului limbii române, pe de o parte fiindcă acestea s-au produs în mod spontan și brusc în română, nefiind familiare în uz, pe de altă parte datorită modului diferit de conceptualizare a lumii.

Aici se pot menționa construcții ca: *lășă ... somn pre (Adam)* ‘a adormi’ (*Gen.*, 2, 21 – *Almot bochata*, cf. lat. *inmisit...soporem in Adam*)²⁷¹, *rădicară oaste* (*Gen.*, 14, 2 – urmînd mgh. *hadat tamasztanac*, față de lat. *inirent bellum*)²⁷², *au cădzut ... greșală* (*Gen.*, 43, 12 – după mgh. *vétség esett* și nu lat. *errore factum*), *îmbla în negoț* (despre bani) ‘a circula’ (*Gen.*, 23, 17 – după mgh. *aruba iár vala*, spre deosebire de *monetae publicae*), *îmblară tabăra* (*Ex.*, 19, 2 – după mgh. *tabort iaranac*)²⁷³, *pune hotar* (*Ex.*, 19, 12 – *vess határt*) sau *aruncă hotar* (*Ex.*, 19, 23 – *vess hatart*), *ține prins* (*Gen.*, 43, 14 – după mgh. *fogua tart*), *vădzu vis* (*Gen.*, 41, 22 – după mgh. *álmot latéc*), *vedeare de vis* (*Gen.*, 41, 8 – după mgh. *alom latas*)²⁷⁴.

Un calc semantic avem și în expresia *cădzu greu*²⁷⁵ (*această beseadă*) ‘a dispăcea’, ‘a nu conveni cuiva’ după mgh. *nehezén esik* (în *Gen.*, 21, 11). Același principiu orientează și expresia subliniată din: *Cînd ară fi auzind aceasta, cu greu luară acestea bărbați și foarte se mâniaară* (*Gen.*, 34, 7), după mgh. *Nehezē vőue*, însemnînd indignarea. Pentru aceeași idee ‘a-i cădea greu’ textul cunoaște și expresia *greăță-i păru* (*Gen.*, 48, 17 – mgh. *nehezen*

²⁷⁰ Vezi și Viorica Pamfil (în *Contribuții la studiul limbii din Palia de la Orăștie*, în PO 1582-1982, p. 122) unde autoarea adaugă și calcul *pîine grasă* ‘recoltă bogată’ (*Gen.*, 49, 20, cf. mgh. *kőuer kenyere*).

²⁷¹ Expresia ar putea aparține și tradiției biblice (vezi în versiunile după greacă sau slavonă), însă nu este exclus nici faptul ca, pe porțiunea respectivă, să fi fost urmărită versiunea maghiară. Un indiciu ar putea fi întrebuițarea prepoziției *pre* (cf. lat. *in*), care corespunde formal și semantic sufixului verbal unguresc *-re* (*Emberre*).

²⁷² Cu toate că expresia se găsește notată și la cronicari, nu este exclus nici ca aceasta să fie datorată textului-sursă maghiar.

²⁷³ Avem de-a face aici cu o „echivalare mecanică” (GAFTON 2009b, p. 3). Cel mai probabil, traducătorul nu a înțeles exact despre ce este vorba, de aceea echivalează verbul mgh. *jár* cu corespondentul rom. *a îmbla*, fără să țină seama de faptul că verbul unguresc intră într-o expresie idiomatică.

²⁷⁴ Unele se găsesc și la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 145. Aceste structuri constituie niște modele de construcție a mijloacelor de exprimare, deschizîndu-se, astfel, „o cale pentru ca limba [română] să își îmbogățească mijloacele de exprimare” din care, apoi, norma poate selecta (GAFTON 2012, p. 208).

²⁷⁵ Pentru alte construcții în care intră verbul *a cădea* vezi V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 393.

vōue)²⁷⁶. Apropiat de acestea este și calcul *fu de rîs această beseadă* (*Gen.*, 19, 14) după mgh. *neuetsés vala é besed*. Iar expresia *a avea limbă grea* ‘a vorbi greoi’ în: *Grăiesc cu greață și am limbă grea* (*Ex.*, 4, 10) urmărește tot un tipar ungureesc *nehez nyeluē*.

Uneori calcurile românești sînt imitații ale unor construcții, la rîndul lor calcuri în maghiară. Acestea apar mai ales în situații în care traducătorii versiunii maghiare, negăsind echivalente pentru unii termeni ebraici, inspirîndu-se și din alte surse (germană, de exemplu), au creat cuvinte noi pentru a reda noțiunile respective, iar traducătorii *Paliei*, la rîndul lor au ales drept model aceste calcuri ungurești față de termenii latinești, ca, de pildă, forma *az Eluesztöt*²⁷⁷, redat prin *pierzătoriu* (*Ex.*, 12, 23), față de lat. *percussorem*. Alteori, traducătorii textului românesc, neavînd termeni pentru a reda unele cuvinte latinești, optează pentru forme ungurești, ca în *făpturi luminoase*²⁷⁸ (care redă mgh. *vilagosito állatoc* – *Gen.*, 1, 16, față de lat. *luminaria*) sau ca în construcțiile eufemistice *trupul de rușine*²⁷⁹ și *trupul rușiniei* (pentru mgh. *szömermes testét* – *Gen.*, 9, 23, spre deosebire de lat. *verecunda, virilia*). De altfel, termenul rom. *făptură* intră și în alte sintagme, ca: *făpturi de aur* (*Ex.*, 35, 22), *făptură de miroseală* (*Ex.*, 30, 37), toate fiind rezultatul unor calcuri după maghiară.

III. 3. 1. 1. 1. 2. 2. Calcuri gramaticale²⁸⁰

Sub variate aspecte morfo-sintactice, textul românesc se edifică - în unele segmente exclusiv, în altele parțial - pe baza versiunii maghiare, cu sau fără consultarea celei latinești. Amprele structurii lingvistice maghiare urmărite sînt uneori foarte evidente, chiar ostentative²⁸¹ pe alocuri, alteori foarte subtil implementate în construirea unei structuri lingvistice românești. Oricare ar fi situația, trăsăturile predominant caracteristice sau chiar specifice doar limbii maghiare se întretes în întreaga traducere românească, producînd un text

²⁷⁶ Tot așa, *a-i fi cuiva greu* în: *Nu-ți fie greu de fecior...* (*Gen.*, 21, 12) după mgh. *ne legye nehez se întrebuintează* cu sensul ‘a regreta, a-i părea rău’, cf. V. Arvinte, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 396.

²⁷⁷ Termenul denumește entitatea responsabilă de executarea celei de-a zecea plăgi care a lovit Egiptul, iar forma s-a creat, probabil, din verbul *elvész, elveszt* ‘a (se) pierde, a pieri, a dispărea, a muri’. Traducătorul român, urmînd forma ungurească, operează un calc lexical de expresie, adăugînd la verbul de bază (care s-a ales conform nuanței de sens urmărite) sufixul de agent, ca și în maghiară (cf. și Al. Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 135-136; vezi și *GAFTON 2012*, p. 209).

²⁷⁸ Dacă s-ar fi urmărit pe deplin forma ungurească, cu sufixul de agent / adjectival, mai corect ar fi fost **făpturi luminoase* (cf. Al. Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 136).

²⁷⁹ Pentru detalii privind lexemele și expresiile cu caracter eufemistic vezi Al. Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 137-140 și *idem 2012*, p. 209-214.

²⁸⁰ Se încadrează aici *calcurile morfologice* (observabile în flexiunea unor cuvinte, în special, verbe) și cele *sintactice*, situații în care textul românesc imită construcții morfo-sintactice maghiare, păstrînd, uneori, și topica maghiară. Un bogat material pentru acestea oferă *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 208-224 (cap. *Sursa maghiară*).

²⁸¹ „Traducătorul român acționa uneori ca și cum ar fi fost nevoit să demonstreze cuiva că sursa maghiară este utilizată” (Al. Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 87).

inteligibil pentru cititorul român, deși, în unele locuri, porțiunea respectivă este mai puțin de înțeles, datorită îmbrăcării unei forme nefamiliare sau chiar obscure.

La nivelul morfologic, calcurile sînt reprezentate, mai ales, de clasa verbelor. În multe cazuri, flexiunea verbală românească adoptă, aproape în mod servil, flexiunea ungurească. Este situația trecutului perifrastic maghiar cu auxiliarul *vala* (sau sub aspectul condițional *volna*) care este redat prin mai mult ca perfect perifrastic în română, de tipul: *era slujitu – szolgatanac vala, era beutu – ittanac vala, era grăitu – beszellet vala*²⁸². În unele cazuri, verbele sînt întrebuințate cu regimul cazual predominant al limbii maghiare, cum este verbul *a îngădui* cu dativ, deși nu cu totul străin limbii române. Astfel secvențele: *Tot ce va zice Sara îngăduiaște ei* (Gen., 21/12, cf. mgh. *engedgy öneki*), *Ai îngăduit glasului mieu* (Gen., 22/18, cf. mgh. *az én szamnac engedtel*), *Iacov au îngăduit tătîni-său* (Gen., 28/7, cf. mgh. *engedet volna az ő attyanac*), *Iosif nu îngădui ei* (Gen., 39/10, cf. mgh. *nem engede neki*) par să redea modul de exprimare ungurească cu acest verb²⁸³. În mod asemănător, verbul din expresia *a-i face (un) bine cuiva*, cu regim de dativ în română, cunoaște în text și întrebuințarea cu acuzativ în: *Și să fac bine cu el* după mgh. *iól tegyec véle*. Tot așa, *nu credea lor* (Gen., 45, 26) reflectă regimul cazual specific verbului maghiar din *nem hiszen vala nekic*, căci, în română, caracteristic este acuzativul cu acest verb. În aceeași situație se află și verbul din: *N-ai cruțat feciorului tău cel unul* (Gen., 22, 16) după *nem keduesztel a te egyeten fiadnac*. Un mecanism asemănător se observă și în: *se vor da cătră vrăjmașii noștri* (Ex., 1, 10), unde verbul în acuzativ exprimă ‘a trăda’, ‘a trece de partea inamicului’, după formularea mgh. *a mi ellensegeinkhoz adnaia magát*. Mai puțin obișnuit în română este și verbul *a strica* urmat de un nume în dativ, ca în: *să stric voao* ‘a-i face rău cuiva’ (Gen., 31, 29), după mgh. *hogy arthatnèc tünektec*. La fel de neobișnuit este regimul cu care apare verbul în: *Ce ei nu ascultară lui Moisi*, prin influența unui verb cu dativ în maghiară *De óc nem engedénc Mosesnec*. Aceeași situație se ivește în: *să veți asculta besedzilor meale* (Ex., 19, 5), după *ha engedtec az én beszédemnec*.

²⁸² Construcțiile cu *a fi + gerunziu / participiu* pentru forme de trecut sînt de proveniență ebraică de unde au fost calchiate în felurite limbi (Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 150). Astfel, asemenea construcții puteau fi cunoscute românilor și anterior PO, prin textele slavone, de pildă. Cu toate acestea, întrebuințarea acestei forme de trecut perifrastic putea fi întărită de influența textului maghiar, căci româna cunoaște și forme sintetice – vezi *era poruncit* (Ex., 36, 1) față de *porîncise* (Ex., 39, 1), deși pentru ambele situații textul maghiar prezintă exprimarea perifrastică. Aceste cazuri de adaptare „absolut sclavică a flexiunii ungurești” au fost consemnate și de I. Popovici, în POPOVICI 1979, p. 275.

²⁸³ În mod evident, tiparul de construcție cu dativ în loc de acuzativ nu se revendică de la influența maghiară, întrebuințarea verbelor cu regim de dativ în loc de acuzativ fiind frecventă în perioada veche. Însă exemplele concrete în care un verb românesc se folosește cu un regim mai puțin obișnuit pentru sistemul său, caracteristic pentru valențele verbului maghiar, se pot datora sursei maghiare, cel puțin în secvența aceea restrînsă în care acesta apare.

Tot aici s-ar putea menționa și alte exemple în care utilizarea verbului în contextul unui acuzativ, deși nu incompatibilă cu româna, trădează influența maghiară, ca în: **giurase...pre feciorii** (Ex., 13, 19), care redă factitivul mgh. *esköte...fiait*; **izbîndi-voiu pre ei** (Ex., 15, 9), după expresia *Ki töltem boszszumat raytoc*; sau **Năvălească pre ei frică** (Ex., 15, 16), corespondentul unei alte locuțiuni maghiare: *Bochass félelmet reaioc*.

În alte situații, calcurile reflectă, mai mult sau mai puțin, nepotrivirea claselor morfologice ale celor două limbi, fie datorită inexistenței într-o limbă a unei clase existente în cealaltă, fie datorită non-identității acestora, corespondențele stabilite fiind, prin urmare, străine spiritului limbii în care se traduce. Astfel, se poate menționa aici problema ridicată de prefixele verbale maghiare care, deși nu există în română, poate fi ușor soluționată, acestea fiind redade, de cele mai multe ori, fie prin prepoziții, fie prin adverbe în română. Sînt însă și cazuri cînd prin redarea unui prefix verbal maghiar printr-o prepoziție sau printr-un adverb românesc rezultă construcții în care sistemul de organizare maghiar rămîne puternic marcat (vezi calcurile *supra*). O dificultate apare și atunci cînd se poate realiza corespondența între două clase morfologice diferite în cele două limbi, echivalate, în genere, pe baze semantice. În această situație se află sufixele maghiare redade prin prepoziții românești. Cu toate că, de cele mai multe ori, această modalitate de a depăși un impas întîlnit în calea traducerii este funcțională, există și situații în care, prin această reproducere, se generează construcții mai puțin familiare limbii române, fie pentru că prepoziția folosită conferă o altă nuanță contextului în română, fie deoarece contextul acela se utilizează fără prepoziție sau cu o alta în română. În plus, se poate întîmpla ca echivalența respectivă să fie funcțională în română în alte contexte, nu și în cel în care se introduce în segmentul respectiv. Așa se explică calcul din: *Să neștine fata sa pre slujbă în preț o va vinde* (Ex., 21, 7), unde structura prepozițională *în preț* redă forma afixată mgh. *árron* ‘cu bani’, ‘cu preț’. Tot așa s-a putut produce și *să răspundzi în leage* (Ex., 23, 2), după mgh. *felely à Töruenbe* ‘în lege’. La fel, *Sta în vis pre țärmurele apeei* (Gen., 41, 17) reproduce mgh. *alloc vala almöba*, adică ‘visam că stau..., în visul meu stăteam...’. Aceeași structură, cu un alt termen românesc, se găsește și în: *Zise Domnul lui în somn* (Gen., 20, 6) după *Monda az WR álmaba öneki* (față de *dixitque ad eum Deus*).

În numeroase rînduri, cuvintele sînt doar traduse și puse în ordinea în care acestea apar în textul maghiar, urmînd, așadar topica unguerească²⁸⁴. Caracteristică pentru maghiară este ordinea determinant – determinat, pe cînd în română este tocmai invers. Astfel, unele

²⁸⁴ În principiu, aici se are în vedere nivelul restrîns al sintagmelor, cu referire, mai ales, la grupul verbal și complinirile acestuia. Pentru topica urmărită pe o porțiune mai amplă vezi mai jos.

construcții atributive sau de complement urmăresc în mod vădit versiunea maghiară, precum: *în mare bucurie va fi – nagy örembe leszen* (Ex., 4, 14); *de bună miroseală – ió illatú* (Ex., 25, 23); *în tabără lăcuia – Tamarba laknac vala* (Gen., 14, 7)²⁸⁵, deși ordinea inversă este și ea prezentă (*lăcuia în zăpodia Amoreului – Amorreus völgyébe lakic vala* – Gen., 14, 13); *că Domnul cruța lui – hogy az WR kedvezne öneki* (Gen., 19); *gios nu vom merge – alá nem megyünc* (Gen., 44); *luați sus pre tată vostru – vegyetek fel a tü attyatokat* (Gen., 45); *gioară dară mie – Eskedgyelmeg tahat ennekem* (Gen., 47, 31); *mierse sus dereptu aceia Iosif – Felmene ezokaert Ioseph* (Gen., 50); *cui tine uraște – a ki tégedet gyülöl* (Ex., 23)²⁸⁶; *cine pre noi den Egiptu afară aduse – ki münket Egiptus földéből kihozot* (Ex., 32); *Bine iaste mie lucrul – Iol vagyon dolgom* (Gen., 30, 13); *Bine făcu – Iol tön* (Gen., 12, 16), *Cu obrazul pre pământ plecă – Artzel a földre borula* (Gen., 19, 11).

Textul *Paliei* prezintă și alte construcții sintactice mai puțin compatibile cu structura limbii române. De altfel, exemplele sînt atît de numeroase, ivindu-se la tot pasul, încît înșiruirea lor completă ar ocupa un spațiu prea larg, motiv pentru care, în continuare, se vor prezenta doar unele, selectate fie pentru reprezentativitatea lor, acestea repetîndu-se în diverse contexte, fie pentru că tiparele unguerești sînt puternic marcate în ele.

Poate cele mai vizibile urme pe care influența maghiară le-a lăsat asupra construcțiilor sintactice românești se constată la nivelul conectorilor, utilizați uneori (și) ca elemente discursive. Se observă, de pildă, întrebuintarea, uneori forțată, a adverbului relativ *cum*²⁸⁷ cu valoare conjuncțională, fiind corespondentul formal al conjuncției mgh. *hogy* (echivalent cu lat. *ut*). Astfel, se întîmplă ca, în loc de conectorii specifici *încît / ca...să*, rom. *cum* să introducă, asemenea conjuncției maghiare, o finală, ca în: *Și puse Domnul pre Cain un semn, cum nimea să ni-l ucigă* (Gen., 4, 15) – *Es az WR Iegyvet vete Cainra, hogy senki azoc közzöl ötet meg ne ölneyé*; sau în: *Cine afară am scos ei den țara Eghipetului, cum între ei să lăcuiesc* (Ex., 29, 46) – *ki hosztam öket Egiptusnac földéből, hogy köztetec lakiam*. De asemenea, există și situații cînd în text *cum* nu corespunde echivalentului său maghiar *hogy*, ci unui alt conector, și anume *miképen*, ca în: *Și Domnul căută de Sara, cum era zis, și așa făcu cu ea cum era zis* (Gen., 21, 1) – *ES AZ WR meg latogata Sarat miképen meg mondotta vala, es vgy chelekedéc ő vele, miképen meg mondotta vala*. Obișnuită este în maghiară utilizarea

²⁸⁵ Prezența sintagmei „în tabără” în loc de „în Tamar”, cum era traducerea corectă (cf. și vers. lat. *qui habitabant in Asasonthamar*) se poate datora, în opinia lui M. Roques, unei corectări ulterioare care nu se mai raporta la textul original (în PO 1925, p. XLV).

²⁸⁶ Înregistrat de I. Popovici printre „formele străine spiritului limbii române” care dovedesc că originalul era maghiar (în POPOVICI 1979, p. 276).

²⁸⁷ Valorile acestui conector, precum și echivalările formale oarecum mecanice cu mgh. *hogy* sînt prezentate de către Al Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 73 ș.urm.

lui *hogy* pentru a introduce o completivă directă, iar prin influența acesteia și *cum* se îmbogățește cu această valoare, ca în: *Plăcu lu Moisi cum cu acest om să rămîie într-una* (Ex., 2, 21) - *Tetzéc Mosesnec hogy ez emberrel együtt maradna*". Se întîlnește și introducerea completivei prin *cum că*, fiind echivalentul lui *hogy*, în: *Și cînd văzu cum că nu poate învînce...* (Gen., 32, 25).

Alte asemenea elemente de relație sînt: **După aceea** (Gen., 8, 19 – *Annakutanna*), **Așa** (Gen., 12, 5 – *Eképen*), **În acest chip** (Gen., 31, 20, foarte frecvent utilizat – *Ekepen*), de obicei, în poziții inițiale; **derept acea** (Gen., 17, 23, cu numeroase ocurențe, după mgh. *azokaert*), cu variantele **derept aceaia** (Gen., 50, 25), **derept aceasta** (Gen., 19, 32 – *Ezokaert*), sau **încă** în: *Lot încă mearse cu el* (Gen., 12, 4 – *Lotthis elmene vele*), în poziție mediană. Reprezentativ pentru influența maghiară și avînd o frecvență considerabilă, este **iară** utilizat drept echivalentul mgh. *kedig*, particulă specifică limbii maghiare, unde aceasta apare doar intrapropozițional (de regulă, după pronume). Față de aceasta, în română, **iară** poate, în egală măsură, introduce o propoziție, ca în: **Iară aceasta este legătura care voi țineți între mine și între voi...** (Gen., 17, 10) - *Ez kedig az én Kötösem, mellyet tû meg tarchatoc, én közettem s tû közettetec*. Firește, numeroase sînt și exemplele cînd acest constituent apare imediat după poziția inițială ocupată de un pronume, ca în: *El, iară, zise lor* (Gen., 24, 56) – *Ö kedig monda*; sau în: *Eu, iară, o bucătea de pîine aduce-voiu voao* (Gen., 18, 5) – *En kedig egy falat kenyeret hozoc tûnektec*. Frecvente sînt și cazurile în care conectorul se situează undeva în interiorul propoziției ca în: *Adunară, iară, într-o grămadă broaștele* (Ex., 8, 14) – *Rakásba gyüytet kedig à békákat*, unde, în textul latin, avem un *și* narativ. În asemenea cazuri, **iară** funcționează, mai degrabă, ca un element discursiv, fără valoare gramaticală propriu-zisă, asemenea mgh. *kedig*, care se aseamănă unui modalizator. Aceste construcții s-au produs, de fapt, prin extinderea unor valori semantice (cvasi)echivalente în română și maghiară (de pildă, cea adversativă sau conclusivă) a acestor elemente de legătură și asupra altor situații în care traducătorilor li s-a putut părea acceptabilă această procedură²⁸⁸. Utilizarea lui **iară** cu rol sintactic, avînd valoare adversativă, apare în: *Temură iară moașele pre Domnedzeu*, secvență orînduită după structura sintactică maghiară cu verbul *a teme* cu acuzativ: *De à Babac féléc az Istent*. În acest sens, vezi și *temu pre cuvîntul lu Domnedzeu* (Ex., 9, 21) – *Isten beszédet fele*. Influența maghiară, privind întrebuintarea acestui element de

²⁸⁸ Pentru situații de asimilare atît a modelului maghiar cît și al celui latin, rezultînd constituirea unei versiuni eterogene sau chiar a uneia noi vezi Al. Gafton, în *ARVINTE – GAFTON 2007*, p. 79 ș. urm. Exemple pentru traducere prin compilație vezi și în *GAFTON 2012*, p. 239-252.

relație, este vădită și datorită faptului că, în versiunea latină, de cele mai multe ori, nu apare nici un element de legătură.

În afară de elemente de relație, influența maghiară poate fi surprinsă și în modul de organizare al constituenților propoziționali, rezultând propoziții sau chiar fraze întregi românești care reflectă sursa maghiară²⁸⁹. Printre indiciile, la nivel sintactic, ale acțiunii de constrângere a textului maghiar se pot menționa: topica, apariția unor forme flexionare incompatibile sau mai puțin obișnuite în limba română, respectiv, alăturarea neobișnuită a acestora, prezența sau absența unor termeni în textul tradus față de izvorul latin. Adesea aceste mărci se prezintă simultan în aceeași secvență.

În numeroase cazuri, topica²⁹⁰ specifică limbii maghiare este urmărită de către traducătorii textului român, atât deoarece, în unele versete, acea modalitate de organizare era considerată mai adecvată decât cea latinească, cât și fiindcă formele cuprinse în asemenea versete li s-au putut părea potrivite în redarea textului, pe de o parte, și pentru edificarea cititorilor, pe de altă parte. Astfel, recunoaștem sursa maghiară în: *Hotarăle a lor era de la Sidon prin Ghera, tot pînă la Gaza, pînă sosesc la...* (Gen., 10, 19) după: *Az ő hataroc vala Tidontol fogua Gerar által mind Gazaig, mig iuttnac*, și nu precum în: *factique sunt termini Chanaan venientibus a Sidonc Geraram usque donec ingrediatis*. Structurarea materialului lingvistic românesc se potrivește cu cea maghiară și în: *Și Sim, cine-i frate lui Iafet, și tatăl a toți ficiilor lui Eber, rodi ficioni* (Gen., 10, 21), ca în: *Sem is, ki Iaphetnec bátya es Ebernec minden fiainac attya, fiakat nemze*, spre deosebire de: *De Sem quoque nati sunt patre omnium filiorum Eber fratre Iafeth maiore*. Prezența textului maghiar este mai accentuat marcată în contexte: *Și tare pre bărbat Lot năvăliră* (Gen., 19, 9) - *Es erössen rea tudulanac a Firfiura Lothra*; sau în: *Cine pre noi den Eghipet afară aduse* (Ex., 32, 1) - *ki münket Egiptusföldböl kihozot*. În: *Cine va vărsa sânge de om, aceluia sângele prin omul să se vearse* (Gen., 9, 6) – *Aki Ember vért ont: Annac vere Ember által ontassec ki*, păstrarea ordinii cuvintelor așa cum ele apar în maghiară duce și la alăturarea neobișnuită a unor forme flexionare, ca *aceluia sângele*. O situație asemănătoare se găsește în: *Că acestora era cu Avraam legătură* (Gen., 14, 13) – *Ezeknec Abrammal Kötésec vala* unde forma *acestora* redă *ezeknec*. La fel se păstrează ordinea cuvintelor în: *Legătură puse Domnul cu Avraam* (Gen., 15, 18), după mgh. *Kötést tön az WR Abrammal*, unde termenul *legătură* este, de asemenea, un calc după mgh. *Kötést* ‘alianță’. Tot așa, secvența *Care se-au ție arătat* (Gen., 35, 1) traduce cuvînt cu cuvînt *a ki*

²⁸⁹ „Dificultățile de care s-au izbit primii noștri traducători, pentru a reda nuanțele și delicatețile textului biblic, au fost deseori ocolite prin reproducerea servilă a frazeologiei originalului slavonesc sau unguresc, fără preocupare de inteligența textului” (ROSETTI 1931, p. 127).

²⁹⁰ Vezi exemplele de pasaje mai ample și în POPOVICI 1979, p. 276-278.

teneked meg ielenéc, cu plasarea dativului înaintea verbului (față de ordinea lat. *qui apparuit tibi*). Topica ungurească se regăsește și în: *Spuse Faraon lu Iosif visul dzicînd (Gen., 41, 17)* care corespunde porțiunii maghiare: *Meg beszelle Pharao Iosephnec (az álmot moduan)*, cu implicații morfologice, cum ar fi întrebuițarea gerunziului în română, după forma corespunzătoare maghiară *moduan*, adică întrebuițînd aspectul imperfectiv²⁹¹, față de exprimarea printr-un timp perfect (încheiat) în latină: *narravit ergo ille quod viderat*. Modul de organizare internă a materialului lingvistic într-o secvență unitară, așa cum apare în textul maghiar, se reflectă și în: *(fură...) și trîmbiteei foarte mare glas și toată dihania cutremurase în tabără (Ex., 19, 16)* care redă *es kürtnek igen nagy zöndülése: Es mind az egész nép meg rettene a taborba*.

Prezența în textul românesc a unor cuvinte care sînt absente în fragmentul latinesc dar figurează în versiunea maghiară este un argument care dovedește, fără echivoc, influența exercitată de maghiară pe porțiunea respectivă, așa cum se întîmplă în: *Blăstemat să fie Hanaan și să fi sluga a toți slugilor între frații lui (Gen., 9, 25) – Atkozott legyen Canaan, es legyen minden szolgaknac szolgaya az ő atyafiai közett*, unde cuvîntul subliniat lipsește din sursa latină: *servus servorum erit fratribus suis*. În mod asemănător, există unele deosebiri (lexicale și morfologice) între versiunea maghiară și cea latină, care constituie probe pentru a susține că traducătorul român a optat pentru cea maghiară în secvența: *Avraam așiși căzu pre obrazul lui (Gen., 17, 3) – Abram leg ottan ortzayara borula*, față de: *cecidit Abram pronus în faciem*, unde rom. *așiși* redă mgh. *leg ottan*, în latină fiind adjectivul *pronus*, iar prepoziția *pre* introdusă în textul românesc corespunde sufixului mgh. *-ra*, și nu prepoziției *in*. Construcția se repetă și sub forma: *cu obrazul pre pămînt plecă (Gen., 19, 1)* unde se redă tot o structură ungurească: *artzel a földre borula*. La fel, se constată diferențe de nuanță semantică între termenii latinești și ungurești utilizați în cele două surse, ceea ce dovedește inspirația traducătorilor români din textul maghiar în porțiunea: *În Sodom și în Gomor iaste prea tare strigat și păcatele lor tare se-au îngreoiat (Gen., 18, 20) – Sodomaba es Gomorraba a Kialtas igen nagy, es az ő bünece igen meg nehezültenec*, unde superlativul se exprimă prin *tare* după mgh. *igen*, față de lat. *multiplicatus*, substantivul *strigat* redă mgh. *Kialtas*, iar verbul *se-au îngreoiat* corespunde, în mod evident, mgh. *meg nehezültenec*, spre deosebire de lat. *adgravatum est*. Construcția *înlăuntru în orașu (Gen., 18, 26)* redă exprimarea tipic ungurească, cu valoare emfatică, a unei indicații de direcție prin repetarea aceluiași sens prin

²⁹¹ Sufixele deverbale maghiare *-ván*, *-vén* poartă în sine sensul ‘în mod continuu’, ‘fără întrerupere’. Verbele la care se atașează formează o clasă morfologică aparte în maghiară, *határozói igenév*, care îi corespunde, în mare parte, *gerunziului* românesc.

adverb și sufixul corespondent *ben a varosba*, față de lat. *în medio civitatis*. Apropiată de izvorul maghiar este și secvența: *Derept aceaia găti uspăț lor mîncare și beură* (Gen., 26, 30), ca în: *Azokaert vendegséget keszite önekic, öuec es iuanac* (față de lat. *fecit... convivium*). Tot așa: *Să ți se afle voia* redă mgh. *Talályac kedued nalad* (Gen., 30, 27) și nu lat. *inveniam gratiam in conspectu tuo*²⁹². Construită în mod asemănător, valorificînd echivalența semantică între rom. *a afla* și mgh. *talál* este secvența: *Cum să aflu milă la Domnezeu* (Gen., 33, 8), după: *Hogy kegyelmet talalnec az én Wramnal*, față de lat.: *invenirem gratiam coram domino meo*, unde și structura prepozițională latinească este diferită, de altfel, nu cu totul străină limbii române (vezi în alte locuri formularea *înaintea* Domnului meu). Fără îndoială că fragmentul sub Gen., 31, 20: *În acest chip fură Iacob inima lui Laban Siriiianului*, urmărește întocmai versiunea maghiară: *Ekepen lopa meg Iacob Syriabeli Labánac szüuet*, ceea ce reiese și din alegerea expresiei verbale ce nu se regăsește în textul latin. Prezența pronumelui de întărire *însuși* în: *Și numai el rămase însuși* (Gen., 32, 24) constituie o marcă a traducerii după maghiară: *Es chac ö maga egyedül marada*, unde se găsește corespondentul pronumelui menționat, *maga* (față de lat. *remansit solus*). Textul maghiar și-a lăsat amprenta vizibilă și asupra seriei de sub Gen., 45, 5: *Că derept rămasul vostru m-au slobodzit Domnedzeu încoace înaintea voastră*, după versiunea maghiară: *Mert à tü meg maradastokert bochatot engemet ide az Isten tü elöttetec*, unde *rămasul* este o formație după mgh. *meg maradastokert*. Alegerea unor cuvinte mai apropiate semantic de cele găsite în fragmentul corespunzător maghiar iese în evidență și în: *Să cunoști între ei atare bărbați înțelepți, bizuiaște pre ei dobitoacele meale* (Gen., 47, 6), construit după mgh.: *Ha ismersz közzetec okos firfiakat, bizd azokra az en barmaimat* (față de lat.: *Si nosti esse in eis viros industrios constitue illos magistros pecorum meorum*). Construcția: *Pasă și vă iară în Eghipet* (Ex., 4, 19) corespunde structurii maghiare: *Menyel es meny ismet Egiptusba*, fapt marcat prin intercalarea lui *iară* asemenea lui *ismet*, ceea ce în versiunea latină lipsește (vezi *vade revertere in Aegyptum*). Urmărirea pas cu pas a structurii maghiare se observă și în: *În patru coarne și îndoită fie, de o palmă în lung să fie, latul încă de o palmă* (Ex., 28, 16) după: *Négyszegü es kétzer legyen: Egy tenérni legyen à hossza, à széleis egy tenérni*, ceea ce reiese, pe de o parte din repetarea construcției *de o palmă...* (care în versiunea latină se evită prin formularea: *tam in longitudine quam in latitudine*), pe de altă parte prin introducerea lui *încă* pentru particula mgh. *-is* (*széleis*). Modelul pentru fragmentul: *Așa stătu nărodul de aducere darure* (Ex., 36, 6) este,

²⁹² Pentru interpretări, precum și pentru formulări din versiunile moderne ale acestui segment vezi Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 210 ș. urm.

evident, textul maghiar: *Eképen szünéc meg à nép az aiandoc hozastol*, și nu cel lat.: *Sicque cessatum est a muneribus offerendis*.

Similare cu situațiile de mai sus - unde deosebiriile, fie și de nuanță, la nivelul modului de construcție a propozițiilor sau al lexemelor utilizate în cele două surse ale textului românesc funcționează drept mărci ale traducerii – sînt și următoarele segmente²⁹³, mai reduse ca întindere: *rogu-te să nu fie sfadă* (Gen., 13, 8) – *Kérlec ne legyen versönges*, și nu: *ne quaeso sit*; locul marcat prin prepoziție este ca în versiunea maghiară în: *care iaste lîngă pustine* (Gen., 14, 6) – *melly a puszta mellett* *vagyon* și nu: *in solitudine*; tot așa, repetarea aceleiași noțiuni ‘a comunica’ prin două lexeme diferite, în aceeași secvență, arată corespondența textelor român și maghiar în: *Și grăi Domnedzeu cu el, și aceasta dzise* (Gen., 17, 3) – *Es szola az Isten öuele es eszt monda*. Izvorul latinesc nu conține nici un determinant al substantivului *oraș*, textul maghiar și, în urma acestuia, și cel român, în schimb, prezintă un asemenea constituent în: *Și muri în cel orașu dentîiu* (Gen., 23, 2) – *es meg hala a fõ varosba* (față de: *et mortua est in civitate*).

Deși singure neconcludente, apariția mai multor maghiarisme într-o secvență mai restrînsă poate fi încă un semn al dominanței textului maghiar, ca în: *Va lăcui în aleanul a toți frații* (Gen., 16, 12) – *minden ö atyafianac elenekbe lakic*, iar *minden* tradus prin *a toți*.

Adesea, în urma calchierii unor secvențe ungurești, se obțin construcții mai ample, păstrîndu-se uneori chiar și ordinea cuvintelor așa cum apare aceasta în textul maghiar, cu implicații morfosintactice, precum în: *Căndu-ți va fi lucrul bine și fă milă cu mine* (Gen., 40, 14) după mgh. *Mikor ‘cînd’ iól ‘bine’ leszē ‘va fi’ dolgod ‘lucrul tău’ și tegy ‘fă’ irgalmassagot ‘milă’ velem ‘cu mine’*. Deseori, în asemenea cazuri rezultă structuri lingvistice greu de înțeles, dacă nu chiar ininteligibile pentru vorbitorul român, cum se întîmplă în: *Prădatu-m-ați de cătră feciorii mei* (Gen., 42, 36), după mgh. *Meg fosztatoc ‘a prăda’ az én gyermekimtöl ‘de către feciorii mei’*. Un alt exemplu apare în: *Iosif aduse lăuntru și pre tată-său și-l stătu pre el înaintea lu faraon* (Gen., 47, 7), după mgh. *es alatta Pharao eleibe*. Deși foarte asemănătoare și în versiunea latină, în construcția: *protivitoriu va fi aleaneșului tău și turburătoriu cui tine turbură* (Ex., 23, 22 – *ellensége leszec à te ellensegidnec, es à téged haborgatoknac haborgatoia*), în mod evident este pus la contribuție izvorul maghiar, ceea ce reiese din alegerea lexemelor *protivitoriu* și *aleaneș* (în lat.: *inimicus ero inimicis tuis*) sau a lui *turburătoriu*, mai apropiat de mgh. *haborgatoia*.

²⁹³ Unele dintre acestea sînt discutate și de către Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 166-167. În aceste fragmente, diferitele modalități de construcție a enunțului, precum și deosebiriile în elementele lexicale utilizate constituie mărci în măsură să indice filiația textelor.

Unele secvențe sînt chiar mai ample, precum: **Îmblară** *tabăra acolo împrotiva muntelui // Și Moisi iară sus mearse pre munte cătră Domnedzeu (Ex., 19, 2-3) - Es tabort iaranao ot à hegy ellenébe // es Moses felméne az Istenhöz*²⁹⁴. Există și cazuri în care o parte a unei secvențe este asemănătoare în textele latin și maghiar, iar cealaltă diferită, unde aceasta din urmă poate indica sursa maghiară preponderent utilizată, ca în: *Pre carea cînd o ară fi văzînd Șikhem Heteuși, ficiorul lui Hemor, carele era domn acelui ținut (Gen., 34, 2),* traducere după: *Melyet mikor latott volna Sikkhem Heueus Hemornac fia, ki **annac à tartomannac feiedelme vala** (și nu ca în: princeps terrae illius)*²⁹⁵. Finalul secvenței diferă de versiunea latinească și în: *Că în șase dzile au rodit Domnul ceriul și pămîntul, ce în a șaptea dzi se odihni și se înnoi (Gen., 31, 17),* precum în: *Mert hat napon terönte az WR à Mennyet es à Földet: De à hetedic napon meg nyuguuéc es meg vyula* și nu ca în: *...in septimo ab opere caessavit*²⁹⁶.

Tot pe baza unor diferențe înregistrate în textele celor două surse se poate observa cum versiunea maghiară iese în prim plan, în: *Și cînd featele aceaste îndărăptu se înturnară la tatăl său, dzise tată-său: Cum ați **astădzi** așa curund venit acasă (Ex., 2, 18),* precum în: *Es mikor è leanyoc az ö attyokoz térteneo volna, monda az ö attyoc: Hogy iöttetec **ma** ilyen hamar haza.* În ambele este prezent temporalul (mgh. *ma* – rom. *astădzi*), ceea ce din textul latin lipsește (vezi: *patrem suum dixit ad eas cur velocius venistis solito*), iar utilizarea verbului *a (se) turna, a (se) înturna* redă, în majoritatea cazurilor, mgh. (*meg*) *tér, térteneo* (vezi lat. *revertissent*).

Cu toate că nereprezentativă, sub *Gen.*, 37, 2, se găsește o greșeală de traducere care, la rîndul ei, poate servi drept dovadă a consultării textului maghiar, fără a ține seama de versiunea latinească. Astfel, numărul anilor lui Iosif se indică greșit, în: *Cînd Iosif de **doisprezece** ară fi – Mikor Ioseph **tizenhét** szendös volna,* confuzie ce se datorează asemănării formale între numeralele ungurești *hét* ‘șapte’ și *két* ‘doi’, ceea ce nu se prezintă în lat. *sedecim*²⁹⁷.

Procedeul de traducere prin calchiere, deși foarte bine reprezentat în text, nu produce decît rareori efecte durabile. Cele mai multe calcuri sînt soluții doar temporare care nu

²⁹⁴ Vezi și POPOVICI 1979, p. 276.

²⁹⁵ Partea finală latinească se apropie de *Septuaginta*, cum observă Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 171.

²⁹⁶ Această diferență între cele două surse-model permite relaționarea pasajului românesc de cel maghiar (cf. și Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 172).

²⁹⁷ Cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 209.

depășesc cadrul textului în cauză, eventual, graiul unei regiuni, și foarte puține intră în limbă drept constituenți permanenți²⁹⁸.

III. 3. 1. 1. 1. 3. Presiunea textului maghiar asupra dinamicii interne a limbii române

Alături de împrumuturile maghiare, respectiv de calcurile după modelul maghiar, în textul *Paliei*, pot fi surprinse și urmele altor tipuri de influențe, exercitate fie de către limba maghiară, în ansamblul ei, fie de către textul-sursă, în special. Unele dintre acestea țin de aspecte formale, altele de dinamica internă a limbii române.

Un asemenea exemplu îl constituie atașarea unor sufixe, de origine maghiară, la cuvinte românești. Firește, aceste sufixe trebuie să fi fost deja productive în cadrul limbii române, altfel zis, proprii sistemului de derivare a acesteia, cunoscând o circulație mai largă în graiul vorbit. Astfel, sufixul *-șug* (var. *-șig*) < mgh. *-ság*, *-ség* se regăsește în cuvinte ca: *ieftensug* (cu var. *eftinșug*), *prietisug*. De altfel, în secolul al XVI-lea, *-șig/-șug* este un fenomen caracteristic regiunii bănățene-hunedorene care, ulterior, și-a lărgit sfera de întrebuințare. Derivate cu un sufix de proveniență maghiară (rom. *-aș* < mgh. *-és*) sînt și cuvintele: *sutaș*, *trufaș*, *unchiaș*.

Unele cuvinte cu finalul *-us/-uș*, *-os/-oș*, desemnînd popoare (*Amorreșilor*, în *Gen.* 15, 16; *Heteuș*, în *Gen.* 23, 10) sau nume comune (*siclus* și var.), reflectă procedeul de transcriere a cuvintelor latinești în limba maghiară (cf. și *teteluș*). Asemenea forme au putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar, care a supus deja unui tratament fonetic termenii latinești, fie din izvorul latin, formele fiind alterate de traducători familiarizați cu sistemul de transcriere ungurească. Oricum ar sta lucrurile, ceea ce rezultă indică în mod clar exercitarea influenței maghiare.

În textul PO, nu întotdeauna se poate stabili fără echivoc modelul urmărit de către traducători pe o anumită porțiune, cu atît mai mult cu cît se poate întîmpla ca în cadrul aceluiași segment, unde este dominant unul dintre izvoare, să găsim un element care reflectă tocmai influența celeilalte versiuni. La fel de anevoios ar fi să ne pronunțăm în favoarea unuia dintre izvoare în situații cînd cuvîntul luat în vedere, identic sub aspect semantic, are forme foarte asemănătoare în latină și maghiară, datorită unei surse comune (ebraica) și pătrunderii

²⁹⁸ Alături de PO, un alt text românesc vechi în care calcurile după limba maghiară sînt deosebit de numeroase este *Fragmentul Todorescu* (exemple vezi la Ion Gheție, în *Studiu lingvistic la Fragmentul Todorescu*, în *TEXTE ROM.* p. 278-279, 314-320). Prezența calcurilor în acest text derivă, ca și în cazul precedent, din existența unui original maghiar (de fapt, mai multe culegeri ungurești) după care s-a efectuat traducerea. Din moment ce calcurile pot fi urmărite și dovedite ca atare *in praesentia*, pentru alte texte românești nu se poate proba prezența calcurilor ungurești. Acesta, firește, nu înseamnă neapărat că nu s-ar fi putut realiza calcuri și pe baza materialului lingvistic popular, viu. Un asemenea calc ar fi, spre exemplu, întrebuințarea, în nordul țării, a adjectivului *singur* cu sensul 'dumneata', după mgh. *maga* 'însuși', 'singur' (HRISTEA 1968, p. 153).

pe cale cultă. Așa se întâmplă, de pildă, în cazul termenului *efa* ‘unitate de măsură (în special pentru cereale)’. În *Ex.*, 16, 32-33 se precizează că *gomerul* era întrebuințat pentru măsurarea manei, iar după aceea se introduce cuvântul *efa*, în: *Gomerul iară a dzeacea parte de efa era* (*Ex.*, 16, 36). Corespondentele acestuia sînt: *epha*, în textul maghiar (*A Gomer kedig az Ephanac tizedic resze*), și *oephi* în versiunea latină (*Gomor autem decima pars est oephi*). Cu toate că propoziția pare să urmărească modelul latin (vezi topica), nu este exclus ca termenul în discuție să fi intrat în textul românesc facilitat de cel maghiar, de care, de altfel, se apropie mai mult în ceea ce privește planul fonetic. Prin urmare, textul maghiar își poate exercita influența asupra unui cuvânt românesc și din punct de vedere formal. Este de remarcat și faptul că termenul nu este consemnat în nici un alt text din perioada în care se înscrie *Palia* (cf. INDICE XVI, p. 151). La fel, termenul românesc *gomer* pare să redea cuvântul maghiar *gomer* iar nu pe cel latin *gomor*.

Mai ușor de tratat sînt acele situații cînd întrebuințarea unui cuvînt, deși de altă origine în limba română, a fost, în mod evident, influențată de ocurența lui în textul maghiar. Acesta este cazul lui *formă*, de origine latină, care apare în sintagma *în formă de migdeale* tocmai sub influența prezenței lui și în textul maghiar (*Ex.*, 25, 34 – *mondolaformara*), căci, de fiecare dată, în versiunea latină, avem o sintagmă cu un alt cuvînt: *in nucis modum*²⁹⁹.

Tot astfel, opțiunea pentru termenul *zălog* (< sl. *zalogŭ*), în: *Dă-mi dară ceva zălog* (*Ex.*, 38, 17) putea fi favorizată de apariția mgh. *zalagot* în textul lui Heltai. La fel, *medelnița* ‘lighean’ (vezi CADE, s.v.) în: *Feace și ... medelnițele... toate aceastea de arame le feace* (*Ex.* 38, 3) poate să fi fost întrebuințat (format prin analogie cu *cadelniță*)³⁰⁰ sub orientarea modelului maghiar *medentze*. În mod asemănător, ori de cîte ori apare termenul *păharnic* (*Gen.*, 40, 1, 2, 5, 21), în textul maghiar avem corespondentul (chiar posibilul etimon) *poharnok*. Termenul în discuție a fost explicat de obicei printr-un etimon vechi slav (vezi CADE, în SD printre termenii intrați prin influența bulgărească și sîrbească), dar nimic nu ne împiedică să presupunem că ar putea fi vorba de un derivat, *păhar-nic* (< mgh. *pohár-nok*), de la *păhar* (< mgh. *pohár*, de altfel, acceptat în dicționare printre posibilele etimoane), cu înlocuirea sufixului unguresc cf. mgh. *álnok* > rom. *alnic*. Prezența lui *pogacha* în versiunea maghiară (*Ex.*, 12, 39) putea favoriza introducerea termenului rom. *pogaci* în acel context, alături redat prin *pîine* (*Gen.*, 18, 6). Influența maghiară (chiar și etimologia maghiară) se

²⁹⁹ De altfel, de-a lungul Evului Mediu, în mod indirect, prin unguri, au ajuns, să fie cunoscute cîteva latinisme, în special în domeniul oficial, cu referire la viața politică, la relațiile diplomatice, precum: *canțilarie*, *corună*, *gobárnator*, *secretariu* (O. Densusianu, *ILR*, II, p. 352).

³⁰⁰ POPOVICI 1979, p. 248.

poate accepta și pentru *tabără* (< mgh. *tábor*)³⁰¹, cu o frecvență destul de mare, mai ales că acesta intră și în expresii specifice limbii maghiare imitându-le, precum în: *îmblară tabăra* (*Ex.*, 19, 2). O etimologie polonă este înregistrată pentru *comornic* ‘șeful unei armate’ (vezi CADE, s.v. *comornic*1), dar, în: *Putifar, comornicul lu Faraon* (*Gen.*, 37, 36), ocurența poate fi stimulată de prezența în text a termenului maghiar *komornik* (în vers. lat.: *eunucho*).

Oarecum asemănător se prezintă și situația cuvintelor *cămară* (în: *mearse în cămară*, *Gen.* 43, 30, cf. mgh. *kamoraba*) și *tălmaci* (în: *grăise cu tălmaciu*, *Gen.* 42, 23, cf. mgh. *tolmach*), cazuri în care, în textul maghiar, formelor românești le corespund posibilele lor etimoane. Sînt și situații în care termenul ridică problema etimologiei multiple (și) deoarece, în textul maghiar, nu apare etimonul maghiar sau, cel puțin, nu în același loc cu forma românească. Nici în aceste cazuri originea maghiară nu poate fi exclusă cu totul, cum este cazul pentru *călăujii*³⁰² (sg. *călăuz* ‘însoțitor’, cf. mgh. *kalauz*), în: *și călăujii a toată gloatei sale*, cf. mgh. *ö egesz seregének mindē hadnagyial egyetembe*, *Ex.*, 14, 7); *a pîrî*, în: *acolo se era pîrîți* (*Gen.*, 26, 20, cf. mgh. *ott patuarkodtanac vala*), termeni plasați, de altfel, printre elemente ungurești de unii cercetători³⁰³, ca și *plașcă*³⁰⁴ ‘mantie, maramă, basma’, în: *Iafet luară o plașcă* (*Gen.*, 9, 23, cf. mgh. *Iaphet vönec egy palástott*).

O etimologie multiplă sau comună în română și maghiară se poate constata și în cazul lui *ciudă*³⁰⁵, în care termeni cu etimoane diferite pot intra în concurență. Astfel, termenul poate fi de origine slavă în română (ca și în maghiară), intrat înainte de momentul PO. Nu este exclus însă ca acesta, la momentul respectiv, să fi avut o circulație mai restrînsă, fiind, eventual, parte din vocabularul pasiv care, în urma contactului cu maghiarii, s-a reactualizat prin prezența lui în maghiară. Astfel, deși de origine slavă, pentru vorbitorul român care întrebuița acest cuvînt putea fi resimțit ca de origine maghiară, căci pentru el nu sursa primară contează, ci numai cea imediată. Așadar, prin filieră maghiară, acest element și-a putut întări poziția în sistemul limbii române, cîștigînd în frecvență. Cu toate că nu avem dovezi solide pentru a susține cele spuse, o anumită valoare probatorie o are faptul, verificabil, că în textul PO termenul maghiar *choda* își găsește, la tot pasul, reflexul în rom. *ciudă*.

³⁰¹ În versiunea latină avem formele *castris, loco castrorum* (*Ex.*, 19, 16, 17).

³⁰² Vezi SD, s.v. *călăuz*. Asupra acestui termen vezi și POPOVICI 1979, p. 247.

³⁰³ Vezi ROSETTI 1931, p. 145; POPOVICI 1979, p. 247-251.

³⁰⁴ La Al. Gafton, termenul figurează printre cuvintele de origine maghiară (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 96).

³⁰⁵ Vezi și discuția lui Al. Gafton asupra situației acestui termen, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 98.